

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

סוגיות של מגדר ושוויון מגדרי ביהדות ובתולדות ישראל

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בין המינים
ירושלים, תשע"ו, 2016

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בין המינים

השתתפו בהפקת החוברת:

ייעוץ ולוגיסטיקה:

אושרה שייב לרר, ממונה על היחידה למגדר ולשוויון בין המינים

צוות כתיבה:

רותי זוסמן

חי אלטרז

אילת צביאל

שירלי אקרמן

עריכה: רותי זוסמן

עריכת לשון: סמדר גלעד

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

דבר מנהלת אגף א' לחינוך יסודי, הגב' אתי סאסי

לחיות חיים של שוויון מגדרי – משמע לממש ערך. החברה בישראל ובעולם עוברת תמורות ביחסה להישגים מגדריים, הנגזרים מערכים הומניסטיים – דמוקרטיים ושוויוניים, להם השפעה מכרעת על כלל מערכות החיים. לפיכך, חשוב שבית הספר ייחנך לשוויון מגדרי.

בחוברת זו דוגמאות ליחידות לימוד העוסקות בהתמודדות אפשרית עם סוגיות של מגדר בתכנים הנלמדים בתחומי דעת שונים. באמצעות הטקסטים וההצעות לדיון בסוגיות שונות, מכוונים לפיתוח יחס ביקורתי בסוגיות של מעמד האישה ומקומה בחברה, תוך בירור מחודש של דעות קדומות וגיבוש עמדות ההולמות את ערך כבוד האדם וחרותו.

המתודות המומלצות בחוברת מעוררות דיאלוג בין התלמידות/ים לבין עצמם/ן, בין התלמידות/ים והטקסטים, בין התלמידות/ים והפרשנים. מגוון הדילמות ביחידות הלימוד מעודדות חשיבה יצירתית וביקורתית, תוך בירור זוויות ראייה שונות ונקיטת עמדה.

חינוך לשוויון מגדרי בבתי הספר יוביל את כולנו לחברה צודקת יותר כלפי כל החברים והחברות בה, שיוכלו לממש עצמם ללא מגבלות מגדר, חברה מגוונת בתרבות וחסונה בכלכלתה.

בברכה,

אתי סאסי

מנהלת אגף א' לחינוך יסודי

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

מבוא

חוברת זו מיועדת להוראה במסגרת הגמישות הפדגוגית. מורות/ים ומחנכות/ים שהנושא קרוב לליבם יכולים ללמד נושאים מתוך החוברת עפ"י בחירתם. ניתן להשתמש בתכנים, בחומרים ובהצעות שבחוברת זו, גם ללמידה בית מדרשית – כיתתית, בית – ספרית וקהילתית, או בימי ציון כגון: יום האשה הבינלאומי (8 במרץ), יום המאבק הבינלאומי למניעת אלימות כנגד נשים (25 בנובמבר) ויום הילדה הבינלאומי (11 באוקטובר).

מטרות:

- ❖ היכרות עם מושגי יסוד ועם רעיונות ומקורות מרכזיים בתרבות היהודית בהקשר המגדרי, בירור משמעותם בעיצוב מחשבה, ערכים ואורחות חיים.
- ❖ בירור ערכי מוסר אישי וחברתי ביחס אל האשה ומעמדה בחברה, באמצעות בחינת הקשרים והניגודים ביניהם ומתוך הכרה והוקרה של ריבוי דעות.
- ❖ פיתוח גישה דיאלוגית בין הלומדים וטיפוח גישה פרשנית כלפי המקורות
- ❖ חיזוק הפתיחות ויכולת ההקשבה, הביקורת והביקורת העצמית כחלק משיח זהות המקשר בין עולם המסורת והאידיאות לבין סוגיות אישיות ודילמות עכשוויות
- ❖ העצמת נערות ונשים וחיזוק הכרת הערך העצמי כאשה
- ❖ טיפוח יחס של כבוד והערכה בין בנים לבנות
- ❖ חיזוק התודעה בדבר תרומתן של נשים לתרבות ישראל ולתרבות האנושית

מה בחוברת?

- בחוברת זו שש הצעות לנושאים שניתן להציף באמצעותן סוגיות של מגדר ושוויון בין המינים. כל נושא מהווה פרק בחוברת:
  - בין נשים חכמות לארץ ישראל
  - נשים חלוצות: הספור שלא סופר
  - מקומה ומעמדה של האישה בסידור התפילה ובבית הכנסת
  - מקומה ומעמדה של האישה בעולמם של חכמים – מסכת אבות כמקרה בוחן
  - נשים יהודיות פורצות דרך
  - איש ואישה בספור הבריאה

- כל פרק בחוברת מכיל:
  - מבוא ורציונאל
  - המלצות פדגוגיות להוראת היחידה
  - דיון בטקסטים שביחידה הלימוד
  - דפי לימוד (לתלמיד)
- בנוסף, מכילה החוברת דפים ללימוד משותף של הורים ותלמידים וללמידה בית מדרשית בימי ציון:
- בדפי הלימוד שולבו יצירות ספרותיות וחזותיות המעצימות את מרחב הפרשנות, ההבעה והאינטליגנציות המרובות.

על דפי הלימוד בחוברת:

- מקור ופרשנות: בדפי הלימוד משולבים טקסטים מן המקורות וטקסטים פרשניים – ספרותיים וחזותיים. חשוב להפנות את תשומת לב התלמידים להבחנה זו, להדגיש את מגוון הפרשנויות ולהזמין אותם לפרשנויות משלהם.
- הוראה בינתחומית: שילוב אמנויות בהוראה מאפשר התבוננות, האזנה, ניתוח ופרשנות של יצירות ודימויים, לצד פרשנויות מילוליות שונות – קלאסיות ועכשוויות והשוואה ביניהן. תהליך זה מאפשר ללומדים לפתח זהות והשקפת עולם, מחד גיסא, ולהיות שותפים, מאידך גיסא, בשרשרת הפרשנויות בחברה ובתרבות שאליהן הם שייכים. התמודדות עם פרשנויות קלאסיות לצד פרשנויות חזותיות וספרותיות מעודדת חשיבה מורכבת, ראייה רחבה של התרבות ושימוש באינטליגנציות מרובות. חשוב להתייחס לטקסטים החזותיים כטקסטים לכל דבר, שניתן להפיק מהם ידע ותובנות.
- שאלות ומטלות: ביחידה משולבות שאלות רחבות ומקיפות, המתייחסות לכלל הטקסטים בדף הלימוד, ונמנעות משאלות הבנה על הטקסט הבודד. על המורה להתאים שאלות אלה לכיתתו, ואם יש צורך, להוסיף שאלות המתייחסות להבנת הטקסטים המצורפים. המטלות ביחידה הן מטלות מכלילות ורחבות, בעלות אופי של הערכה חלופית. גם אותן ניתן לשנות ולהתאים לכיתה ולתלמידים.
- הטקסטים בחוברת זו, הינם טקסטים מתקופות שונות, חלקם עתיקים מאוד, חלקם חדשים. בבואנו לברר ולהסביר את השקפת עולמם של הכותבים, שומה עלינו לזכור כי הם נכתבו על רקע זמנם והקשרם החברתי. החברה היהודית בשחר נעוריה הייתה חברה פטריאכלית ושמרנית, שראתה לנכון לצמצם את המגע בין גברים לנשים שלא במסגרת המשפחה. חשוב מאוד לפרש טקסטים אלה בהקשר החברתי שבו נוצרו, ורק לאחר מכן, לבדוק את תקפותם והרלוונטיות שלהם לימינו. יחד עם זאת, אין לוותר על חשיבה ביקורתית, בהשוואה שבין טקסטים מאותה תקופה, שהרי הוויכוח על מקומה ומעמדה של האישה קיים בהם במלוא חריפותו ועוצמתו.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

המלצות לחומרי למידה נוספים בנושא – מגדר ושוויון מגדרי בזיקה לתרבות היהודית:

- דונה גרציה – גליון ציד"ה לדרך לכבוד 500 שנה להולדתה
- האדרת נשים במשנתו של זאב ז'בוטינסקי
- "ונהפוך הוא" – אסתר המלכה: מאישה כנועה למנהיגה: בתוך ציד"ה לדרך לפורים
- דמותה של רות כמנהיגה של חסד: בתוך ציד"ה לדרך לשבועות

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

תכן עניינים

עמ' 7 - 18 עמ' 7 עמ' 14	בין נשים חכמות לארץ ישראל <ul style="list-style-type: none"> מדריך למורה דפי לימוד
עמ' 19 - 30 עמ' 19 עמ' 25	נשים חלוצות: הסיפור שלא סופר <ul style="list-style-type: none"> מדריך למורה דפי לימוד
עמ' 31 - 46 עמ' 31 עמ' 41	מקומה ומעמדה של האישה בסידור התפילה ובבית הכנסת <ul style="list-style-type: none"> מדריך למורה דפי לימוד
עמ' 47 - 59 עמ' 47 עמ' 54	מקומה ומעמדה של האישה בעולמם של חכמים <ul style="list-style-type: none"> מדריך למורה דפי לימוד
עמ' 60 - 69 עמ' 60 עמ' 61	נשים יהודיות פורצות דרך <ul style="list-style-type: none"> מדריך למורה דפי לימוד
עמ' 70 - 74 עמ' 70 עמ' 71	איש ואישה בסיפור הבריאה <ul style="list-style-type: none"> מדריך למורה דפי לימוד

בין נשים חכמות לארץ ישראל

מבוא

ברב התרבויות העתיקות נשים היו מקופחות גם בתחום דיני הירושה, ובכלל תרבויות אלה גם התרבות היהודית. התורה איננה מטפלת במשפט הירושה באופן שיטתי, וצריך להסיק זאת דווקא מהתייחסותה למקרים היוצאים מהכלל. כך, מסיפור בנות צלפחד אנחנו למדים את סדר הירושה, ובמיוחד למדים אנחנו כי רק לבניו של המת, ולא לבנותיו ואף לא לאישתו, הייתה זכות הירושה. למרות עקרון השוויון המוצהר בתורת משה, אנחנו מוצאים בדיני הירושה שתי אפליות, האחת קלה והאחת חמורה: האפליה הקלה יותר היא העדפת הבן הבכור, המקבל חלק כפול בירושת האב, והאפליה השנייה, החמורה יותר, היא קיפוח הנשים וההתעלמות הגמורה מהן בסדר הירושה. האם הייתה הצדקה לקיפוח זה, פרט לצדקת הכוח העדיף של הגברים? נוהג ברוח תקנות בני צלפחד היה קיים גם ביוון: כשלא היו לאישה אחים, ירושת אביה הייתה עוברת לבעלה, ולכן השיאו לרוב את הבנות לבן דוד או לדוד, גם כשזה היה מבוגר מהבת בהרבה. במות הבעל לא ירשה אותו האישה, אלא חזרה לבית הוריה. שלילת הרכוש מהאלמנה, למרות שהוא לכאורה כלל המתחייב מעקרון שמירת הנחלה המשפחתית, היא בוודאי מעשה שעלול לנגוד את הרגש האנושי, והחברות הפטריארכליות הקדומות ניסו למצוא פתרונות לקונפליקט זה שבין טובת האישה לטובת בית האב: פתרון כזה אמור להיות פתרון הייבום. גם הוא איננו המצאה יהודית בלעדית...¹

יחידה זו מזמנת עיון בדמויות נשיות והזיקה לארץ ישראל שמבטאים סיפוריהן :

- ❖ " והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ? " - בנות צלפחד במדרשי חז"ל
- ❖ "אם תרצו אין זו אגדה": ישוב ארץ ישראל – בין בנימין זאב הרצל לדונה גרציה

¹ "לטוב בעינייהן תהיינה לנשים" - בנות צלפחד וזכויות האישה, פרופ' דן עמיר

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

מטרות היחידה:

- התמצאות בספרות המדרש והאגדה
- טיפוח אוריינות יהודית: היכרות עם אגדות ומדרשי חז"ל וזיהוי השיח בין הטקסטים
- זיהוי המאפיינים הלשוניים והמסריים הרעיוניים והערכיים, הבנה של דרכי ההבעה והפרשנות של חז"ל
- דיון בסוגיות הנוגעות לזיקה בין עם ישראל לארץ ישראל בכלל, ולסוגיות של מגדר ושוויון בין המינים בפרט.

המלצות פדגוגיות להוראת היחידה:

ביחידה שלפנינו נבחרו מדרשים ואגדות שתכליתם להלל ולשבח את ארץ ישראל, או את הישיבה בארץ ישראל, אך מהסבטקסט משתקפים סוגיות של מגדר ושוויון בין המינים, שהכותבים הגברים התלבטו בהם. לפיכך, תוך כדי דיון בכיתה בחיבת הארץ, נבחן גם את העמדות וההשקפות של המדרשים על מעמדה של האישה ועל יחסם אליה.

- בנושא הראשון - "והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ?" - בנות צלפחד במדרשי חז"ל – קיימת הבחנה ברורה של חז"ל בין הנשים ואמונתן העזה ביישוב הארץ, לבין הגברים המלינים על משה ומבקשים לחזור למצרים. יחד עם זאת, חז"ל מתמודדים במדרשים אלה, עם תעוזתו של משה לתקן את חוק הירושה לטובתן של נשים.
- טיפוח גישה פרשנית וביקורתית כלפי המקורות – חשוב לעמוד על הקשיים, שאיתם מתמודדים חז"ל בסיפורים ובמדרשים, ואיזה מענה הם נותנים לקשיים אלו. חשוב מאוד לעודד את התלמידים לזהות את השאלה המרכזית שעליה בא המדרש לענות, ולהשוות מדרשים הנותנים תשובה שונה לשאלה זהה. פעילות זו תקדם הבנה של הפעילות הפרשנית של חז"ל ותקדם יצירתיות פרשנית של התלמידים.
- למידה דיאלוגית בית מדרשית – מומלץ מאוד ללמוד את המדרשים בחברותא, ואף לקיים ערב קהילתי שבו מורים, הורים ותלמידים ילמדו יחדיו מדרשים אלה.
- למידה חווייתית - כדי להעצים את חווית הלמידה מומלץ לשלב פעילויות יצירתיות עם התלמידים, כגון המחזת המדרשים, כתיבת מדרשים מודרניים, יצירה פלסטית בעקבות המדרש ועוד.

דיון בטקסטים מתוך היחידה: " והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ? " - בנות צלפחד במדרשי חז"ל

❖ טקסט חזותי: בנות צלפחד לפני משה, צייר לא ידוע, סיפורי תנ"ך מאוירים, 1908 – רישום (ויקישיתוף)

רישום, באמנות, הוא שיטת ציור, בה האמן יוצר תמונה או דימוי על ידי שרטוט שלהם על משטח. מדיית הרישום שונה מן הציור בכך שהוא שם דגש על הקו ועל רישום הנפחיות והצורות בעזרת אור-וצל ולא באמצעות צבע. בכך קרוב הרישום לטכניקות גראפיות כגון הדפס או תחריט.

ביצירה זו משה יושב על כיסא מלכות, ולצדו נכבדי העם, כולם גברים. משה והגברים מהווים בקומפוזיציה של היצירה מעין "גוש" השרוי באפלה. צלו של אפריון אהל מועד מכסה את פניהם כבדות הסבר. חלקו התחתון של משה, וצדודית הכהן (אלעזר הכהן) מוארים אף הם, ובכך נוצר רצף קומפוזיציוני ל"גוש" השני, גוש הנשים המוארות. בגוש זה חמש נשים (חמש בנות צלפחד), שהצייר "לכד" אותן בתנועה: ידיהם מושטות, האחת כורעת על ברכיה, אחרת רוכנת מעט קדימה, אפילו שולי שמלותיהן מעידות על תנועה. קומפוזיציה זו יוצרת תחושה של שני גושים לעומתיים: מצד אחד הגוש הגברי, השליט, הקפוא (ללא תנועה), המצוי בצל ובאפלה, לעומתו הגוש הנשי, המואר, הפעיל - מתנועע, מבקש, מתחנן. ברקע, קרוב לדמויות הנשים - נשים נוספות, מטושטשות, וקרוב לדמויות הגברים – גברים נוספים, מטושטשים. ברקע הרחוק - נוף מדברי ודמויות בנחיל אדם, שבראשם לוחמים. תפקידו של הרקע – להכניס את הסצנה שבמרכז היצירה להקשר הרחב של סיפור הנדודים במדבר.

המלצות לעיסוק בטקסט:

- דיון בשאלות הבאות:
  - מדוע בחר האמן לעצב כך את הקומפוזיציה? מה רצה להגיד על בנות צלפחד?
  - מהי פרשנותו של האמן לסיטואציה המתוארת בפרשה?
  - אילו שאלות שאל את עצמו האמן?
  - מה מביעים ההבדלים שבייצוג של שני הגושים - הנשי והגברי?
- השוואת פרשנות האמן לפרשנויות הנוספות בדף הלימוד: במה הן דומות? במה הן שונות?
- דיון בהיצגים החזותיים של הפרשנות, אל מול התיאור המילולי במקרא

❖ תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא, דף קי"ט עמוד א-ב

חכמי המדרש שואלים את עצמם האם תביעתן של בנות צלפחד ממשה, צודקת. תשובתם במדרש שלפנינו חיובית. הם מבססים את טענתם על שלושה אפיונים שהם מוצאים בבנות צלפחד: "חכמניות הן, דרשניות הן, צדקניות הן". חשוב להבין: בעברית המודרנית צורת "חכמניות", "צדקניות" נשמעת כביטוי של לעג ובוז, אך לא כך במדרש שלפנינו, הכתוב בעברית משנאית.

מדוע בנות צלפחד "חכמניות" לפי דעתם?

התשובה היא – "שלפי שעה דברו" והרשב"ם מפרש – שהמתינו לשעת הכושר, ואז דברו. המדרש מבסס טענה זו על סיטואציה "מומצאת" שבה משה דורש, מסביר ומפרש את חוק הייבום מדברים כה: "כי ישבו אחים יחדיו".

מהו חוק הייבום?

בהלכה, כאשר אדם נשוי מת בלי להשאיר אחריו צאצאים, אחיו מצווה לייבם את אשתו, כלומר לשאת אותה באמצעות ביאה. מקורה של המצווה בספר דברים: "כִּי יָשְׁבוּ אֲחִים יַחְדָּו, וַיָּמָת אֶחָד מֵהֶם וַיָּבֶן אֵין לוֹ לֹא תִהְיֶה אִשְׁתּוֹ הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר, יָבָמָה יָבֵא עֲלֶיהָ וּלְקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וַיְבָמָהּ; ... וְלֹא-יִמָּחֶה שְׁמוֹ, מִיִּשְׂרָאֵל" (דברים כ"ה, ה-ו). המצווה מנומקת בחובת האח "להקים שם לאחיו" על ידי העמדת צאצאים מאשתו. יש מפרשים שמקיימים "הקמת שם" על ידי קריאת שם הנולד אחר שמו של המת, ויש סוברים שיש לכנותו בתור בנו של האח המת ולא בנו של האח החי. לפי הכתוב "לא תהיה אשת המת החוצה" יש מנמקים כי המבטל הקמת שם לאחיו המת גם עובר על לאו. ייבום הוא המקרה היחיד בו מתירה התורה לגבר לקיים יחסי מין עם אשת אחיו.

מדוע בנות צלפחד "דרשניות" לפי המדרש?

התשובה של המדרש לשאלה זו: משה דרש ונתן את הסבריו על חוק הייבום, ובנות צלפחד הקשו (שאלו קושיות) על מדרשו של משה: "אם כבן אנו חשובין - תנה לנו נחלה כבן, אם לאו - תתייבם אמנו!" לפי המדרש, שאלת בנות צלפחד היא שאלה רטורית, שכן לא משה ולא נכבדי העם חושבים ש"אם כבן אנו חשובין - תנה לנו נחלה כבן", שהרי זכויותיהן של בנות, בשום מקום אחר בתורה, אינן שוות לזכויותיהם של בנים. והחלק השני של השאלה "אם לאו - תתייבם אמנו" מעמיד באור מגוחך את הסיטואציה, שכן, כנראה האם זקנה מידי להולדת בנים. עפ"י המדרש, טענתן של בנות צלפחד מעמידה את משה בספק ביחס לפרשנותו לחוק הייבום ועל כן מיד אומר הכתוב במקרא: "ויקרב משה את משפטן לפני ה'".

ומדוע בנות צלפחד "צדקניות" לפי המדרש?

התשובה כאן, אופינית מאוד למדרשי חז"ל: הן צדקניות משום שנעשה להן נס – הן נישאו אחרי גיל ארבעים (אחרי גיל הפוריות) ובכל זאת הולידו ילדים.

המלצות לעיסוק במדרש:

- ניסיון לזהות את השאלות שהטרידו את חכמי המדרש בקריאת פרשת בנות צלפחד, ובירור: האם שאלות אלה התעוררו גם אצלנו כפרשנים?
- בירור החלקים במדרש שיש להם אחיזה בספור המקראי, והחלקים שחז"ל מוסיפים מליבם

- השוואת המדרש ליצירה החזותית שלעיל – מה הוסיפו חז"ל לסיפור המקראי, ומה הוסיף האמן לסיפור המקראי? מהם אפיוני בנות צלפחד לפי המדרש ומהם אפיוני בנות צלפחד ביצירה החזותית וכו'.
- דיון במאפייני המדרש בהתאם לתכנית המקצוע בכיתה ה' – מדרשים ואגדות חז"ל
- דיון בתפיסתם המגדרית של חז"ל וביחסם לנשים

❖ ספרי זוטא פיסקא כז

ההתמודדות עם טקסט זה מאפשרת קישור לציר המארגן של כיתה ה', "עם וארצו" במסגרת תרבות ישראל. המדרש טוען לצדקנותן של בנות צלפחד ולשכרן בשל צדקנותן זו: בהקבלה לסיפורו של נח "נח, צדיק תמים היה בדורותיו" מחזק המדרש את הטענה, שבדור של רשעים, הצדיקים זוכים לגמול. כך גם בנות צלפחד – בשעה שדור המדבר הרשע מתגעגע ל"סיר הברז" במצרים ומבקש לחזור למצרים. הרשעות נובעת מכך שבדרישתם לחזור למצרים, הם מבטלים את ההבטחה האלהית להעלות את בני ישראל לארץ ישראל - "ארץ זבת חלב ודבש". לעומתם, בנות צלפחד הצדיקות, מגלות אמונה עיקשת ונאמנות להבטחה האלהית, ולא רק זאת – דורשות מעשים שיאפשרו אחיזה בארץ: "תִּנְּה-לָנוּ אֶחָזָה". גודל המעשה של בנות צלפחד מפעים את משה, השואל עפ"י המדרש: " והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ?". מעשה זה, לפי המדרש הפר את מזימת "הדור הרשע" להחזיר את העם למצרים, וזיכה אותן בתקדים משפטי – שטענתן התקבלה.

❖ מדרש תנחומא פרשת פנחס סימן ז

המדרש בא לפרש את הכתוב: "ותקרבנה בנות צלפחד". נדמה שהמילה "תקרבנה" מלשון התקרבות, מעוררת את סקרנותו של בעל המדרש, המנסה להסביר איך הן התקרבו, ולאן הן התקרבו. תשובתו: "אותו הדור היו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצין", והוא מביא שתי דוגמאות ל"נשים גודרות מה שהאנשים פורצין":

- בסיפור חטא העגל אהרן הכהן מבקש לפרוק את נזמי הזהב, כדי ליצור את פסל העגל, והבעלים מפצירים בנשותיהם לוותר על תכשיטי הזהב שלהם לטובת העניין, אך הנשים דוחות את הגברים, ומסרבות להשתתף במעשה.
- בסיפור המרגלים, לאחר שהמרגלים הוציאו את דיבת הארץ רעה, מתלוננים הגברים בפני משה, ומבקשים לחזור למצרים, אך הנשים אינן שותפות לתלונותיהם, ואינן דורשות יחד עם הגברים לחזור למצרים.

בעל המדרש מסיק זאת מהנאמר בספר במדבר כה, סה: "מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש" וטוען: ניתן לדייק מכך שנכתב "איש", ולא אישה – ומסיק מכך שהנשים לא נענשו במיתה במדבר, כיוון שהן לא השתתפו בחטאי הגברים המוזכרים לעיל. הוא מסכם בהסבר על הצמדת פרשת בנות מדיון (שהגברים זנו איתן במדבר) לפרשת בנות צלפחד, הנובעות מן המסקנה ש"מה שפרצו האנשים - גדרו הנשים".

נשאלת השאלה: בסקאלה שבין "גודרות" ל"פורצין" האם בהכרח "גודרות" נמצא בקוטב החיובי "ופורצין" בקוטב השלילי? נדמה שהמדרש רואה באופן חיובי את ה"גידור", שהוא בבחינת משמעת עצמית, איפוק, חוק וסדר, ואילו ה"פריצה", בעיניו היא פריקת עול, פריצות וחטא שיש עליו עונש מוות.

בתפיסה המודרנית, ניתן להניח, שאין דעה קטגורית בעניין: יש מקרים ש"לגדר" הוא חיובי, ו"לפרוץ" הוא שלילי, ויש מקרים ש"לגדר" הוא שלילי, ו"לפרוץ" הוא חיובי.

המלצות לעיסוק במדרשים הנ"ל:

- ניתן לקרוא את המדרש ספרי זוטא פיסקא כז, עם פרשנויות באתר "[ספר האגדה](#)" מבית סנונית
- "גדולתן" של נשים – השוואת המדרש הנ"ל למדרש אחר "[בזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל \(ממצרים\)](#)" ודיון בשאלות:
  - מה חושבים החכמים על כוח אמונתן של נשים?
  - מה אנחנו חושבים על עמדה זו?
  - מה דומה ומה שונה בין שני המדרשים שלעיל? מדוע?
  - מהי גדולתן של בנות צלפחד לפי המדרשים? האם אנחנו מסכימים על עמדה זו?
  - מה ניתן ללמוד מן המדרשים על הזיקה שלנו לארץ ישראל?

❖ ספרי במדבר פיסקה קלג

גם מדרש זה בא לפרש את הכתוב: "ותקרבה בנות צלפחד", אלא שכאן תוהה בעל המדרש על תעוזתן של בנות צלפחד, כנשים, להתקרב אל משה ולדרוש זכויות שוות לאלה של הגברים בעניין הנחלות. עפ"י המדרש, בנות צלפחד מתקוממות על חוסר השוויון בין גברים לנשים, וטוענות: "בשר ודם רחמיו על הזכרים יותר מן הנקבות", כלומר – בחברה האנושית, מעניקים לזכרים יותר מאשר לנקבות, "אבל מי שאמר והיה העולם (האל) - אינו כן, אלא רחמיו על הזכרים ועל הנקבות" באופן שווה. ומכאן כוח העזתן להתקרב למשה עם הדרישה לחלוקה צודקת. גם במדרש זה, כמו במדרשים קודמים, תולה בעל המדרש את כוחן של הנשים באמונה העזה באל.

❖ רבקה לוביץ, 'מדרשי בנות צלפחד'

זהו מדרש מודרני, פמיניסטי, המנוסח עפ"י האיפיונים של מדרשי חז"ל ובלשון דומה. רבקה לוביץ מציעה פרשנות לשני עניינים בפרשת בנות צלפחד, שלכאורה אינם מתיישבים זה עם זה: מצד אחד - "ותקרבה בנות צלפחד", ומצד שני - "ואלה שמות בנות צלפחד". היא בעצם, תמהה מדוע בתחילה הן "בנות צלפחד" – חסרות שם פרטי, ומזוהות עם שם אביהן, ואח"כ "ואלה שמות בנות צלפחד" ופירוט חמשת השמות. תשובתה (המחוייכת), בלשון המדרשים: שבתחילה, הן חיו ב"צל ופחד" תחת שליטתו הפטריאכלית של אביהן (לוביץ דורשת את השם צלפחד כהטלת צל ופחד), אבל אח"כ הן התקרבו זו לזו, ומהתקרבות ולכידות זו, קיבלו את העוצמה והכוח לדרוש את דרישתן, ולכן הן נקראו בשמותיהן הפרטיים.

במדרש זה טוענת לוביץ, שנשים החיות בצלם של גברים (אביהן, בן זוגן) לעולם יהיו חסרות שם וחלשות. אך כאשר הן מתלכדות למאבק משותף, רק אז הן מתעצמות לדרוש את זכויותיהן, ורק אז הן ראויות לשם משל עצמן.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

המלצות לעיסוק במדרשים הנ"ל:

יש כאן הזדמנות נדירה לבחון את איפיוני המדרש ולעמוד על טיבם של מדרשים כפרשנויות אקטואליות לתורה. גם חז"ל וגם הדרשנים המודרניים, מבקשים להחיל את הפסוקים מהתורה על המציאות והחיים בתקופתם, ולעשות להם אקטואליזציה כ"תורת חיים".

חשוב לנצל הזדמנות זאת כדי:

- להשוות בין המדרשים ולהבחין במשותף ובשונה
- לזהות את הערכים האקטואליים בחייו של בעל המדרש בכל אחד מהמדרשים ובעיקר את ערך השוויון בין המינים
- לזהות את "הקריאה" של בעלי המדרשים לפעולה, לשינוי המציאות שלהם
- מומלץ מאוד להציע לתלמידים לכתוב מדרש משלהם

❖ טקסט חזותי: בנות צלפחד לפני משה , ו.א.פוסטר, 1890

גם ברישום זה, בדומה לרישום הקודם, הנשים "מוארות", והן "נלכדות" ברגע המצוייר בתנועות ידיים וגוף. בשונה מן הציור הקודם, נקודת התצפית של המתבונן היא מגבן של הנשים, כאשר חלק מן הנשים נראות מן הצד, ובמרכז ממול למתבונן דמותו האפלה של משה, שלצדו אלעזר הכהן. בניגוד לרישום הקודם, משה ביצירה זו, אינו מסתכל על הנשים, ונדמה שהוא אף מסתיר פניו מהן, כשהוא מתייעץ עם האיש שלצדו. סבר פניו רציני ומהורהר.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

בין נשים חכמות לארץ ישראל דפי לימוד

בנות צלפחד לפני משה, צייר לא ידוע, סיפורי התנ"ך באיורים, 1908 (ויקישיתוף)

”והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ?”

בנות צלפחד במדרשי חז”ל

- **תְּנֵה-לָנוּ אַחְזָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִינוּ** – מה דעתכם על דרישתן של בנות צלפחד ממשה, על תגובתו של משה ועל תשובת ה' לדרישה?
- **חַכְמַנְיוֹת הֵן, דַּרְשָׁנִיּוֹת הֵן, צַדִּיקְנִיּוֹת הֵן** - מה דעתכם על כינויים אלה של חז”ל? מה אתם למדים ממדרש בבא בתרא, על יחסם של חז”ל לנשים בכלל, ולבנות צלפחד בפרט?
- הסבירו את יחסן של בנות צלפחד לארץ ישראל, עפ”י מדרש ספרי זוטא ותנחומא: במה מתבטאת גדולתן לעומת הגברים?

ותקרבנה בנות צלפחד בן חפר בן גלעד - הא כל אדם כשר שעומד בתוך דור רשע זכה ליטול שכר כולו [...] אלו עמדו בדור המדבר זכו ליטול שכר כולו, וללמדך- באיזה שעה עמדו לפני משה? בשעה שאמרו ישראל למשה "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר יד ז). אמר להן משה: והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ? אמרו: יודעות אנו שסוף כל ישראל להחזיק בארץ שנאמר: "עת לעשות לה' הפרו תורתך" אל תהי קורא כן אלא הפרו תורתך עת לעשות לה'.

ספרי זוטא פיסקא כז

ותקרבנה בנות צלפחד – אותו הדור היו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצין. שכך אתה מוצא: שאמר להם אהרן, "פרקו נזמי הזהב" (שמות ל"ב, ב'), ולא רצו הנשים ומיחו בבעליהן, שנאמר "ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם" (שמות ל"ב, ג'), והנשים לא נשתתפו במעשה העגל, וכן במרגלים שהוציאו דיבה וישובו "ויילנו עליו [את] כל העדה" (במדבר י"ד, ל"ו), עליהם נגזרה גזירה, שאמרו לא נוכל לעלות (במדבר י"ג, ל"א), אבל הנשים לא היו עמהם בעצה, מה כתיב למעלה מן הענין, כי אמר ה' להם מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש (במדבר כ"ו, ס"ה), [איש] ולא אשה, על מה שלא רצו להכנס לארץ, אבל הנשים קרבו לבקש נחלה בארץ, לכך נכתבה פרשת מדין לפרשה זו, שמה שפרצו האנשים גדרו הנשים.

מדרש תנחומא פרשת פנחס סימן ז

ותקרבנה בנות צלפחד בן-חפר בן-גלעד בן-מכיר בן-מנשה למשפחת מנשה בן-יוסף; ואלה שמות בנותיו - מחלה נעה וחגלה ומלכה ותרצה. ותעמדנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן ולפני הנשיאים וכל-העדה פתח אהל-מועד לאמר: אבינו מת במדבר, והוא לא-היה בתוך העדה הנועדים על-ה' בעדת-קרח, כי-בִּחְטָאוֹ מֵת וּבָנָיִם לֹא-הָיוּ לוֹ. לָמָּה יִגְרַע שֵׁם-אֲבִינוֹ מִתּוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ כִּי אֵין לוֹ בֵּן? תְּנֵה-לָנוּ אַחְזָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִינוֹ. וַיִּקְרַב מֹשֶׁה אֶת-מִשְׁפָּטָן לִפְנֵי ה'. וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: כֵּן בְּנוֹת צַלְפָּחַד דִּבְרַתְךָ - נָתַן תִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה נַחֲלָה בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִיהֶם; וְהַעֲבַרְתָּ אֶת-נַחֲלַת אֲבִיהֶן לָהֶן. וְאַל-בְּגִי יִשְׂרָאֵל תִּדְבַּר לֵאמֹר: אִישׁ כִּי-יָמוּת וְבֵן אֵין לוֹ - וְהַעֲבַרְתָּם אֶת-נַחֲלָתוֹ לְבָתּוֹ...

במדבר, כז, א-יא

לפי דיני הצוואה שמציג משה בפני העם, רק לבנים הזכות לרשת את אביהם המת. בנות צלפחד יוצרות תקדים משפטי, שעל פיו, אם לאב המת אין בנים זכרים, הבנות יורשות את נחלת אביהן, ובלבד שינשאו לבני שבטן, כדי שהנחלה תשאר במרחב המחייה של השבט אליו הן שייכות.

יבם הוא גיס, אח של הבעל. יבמה היא אשת האח, הגיסה. משמעות הפועל יב"ם: כשאדם נושא את אלמנת אחיו, שמת ללא ילדים, לפי החוק בדברים כ"ה 5-10. הבן הראשון שיוולד להם ייקרא על שם המת, כי מטרת הייבום היא לתת שם למת.

בנות צלפחד חכמניות הן, דרשניות הן, צדקניות הן: **חַכְמַנְיוֹת הֵן** - שלפי שעה דברו, שאמר רב שמואל בר רב יצחק: מלמד שהיה משה רבינו יושב ודורש בפרשת יבמין, שנאמר: "כי ישבו אחים יחדו". אמרו לו [בנות צלפחד]: אם כבן אנו חשובין - תנה לנו נחלה כבן, אם לאו - תתייבם אמנו! מיד "ויקרב משה את משפטן לפני ה'". **דרשניות הן** - שהיו אומרות אילו היה [לו] בן לא דברנו. [...] אביי אמר אפילו היה בת לבן לא דברנו [רש"י: שהיו יודעות לדרוש שהבת אינה יורשת עם בת הבן].

צדקניות הן - שלא נישאו אלא להגון להן. אמר רבי אליעזר בן יעקב אפילו קטנה שבהן לא נשאת פחותה מארבעים שנה. איני? [=האומנם כך?]. ... [נישאה כשהיא] בת ארבעים- שוב אינה יולדת" [ומסבירים]: אלא מתוך שצדקניות הן נעשה להן נס [וילדו אחרי גיל ארבעים].

תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא, דף קיט עמוד א-ב

וּתְקַרְבְּנָה בְּנוֹת צֶלְפַּחַד - כיון ששמעו בנות צלפחד שהארץ מתחלקת לשבטים, לזכרים ולא לנקבות, נתקבצו כולן זו על זו ליטול עצה. אמרו: לא כרחמי בשר ודם רחמי המקום; בשר ודם רחמי על הזכרים יותר מן הנקבות, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא רחמי על הזכרים ועל הנקבות...

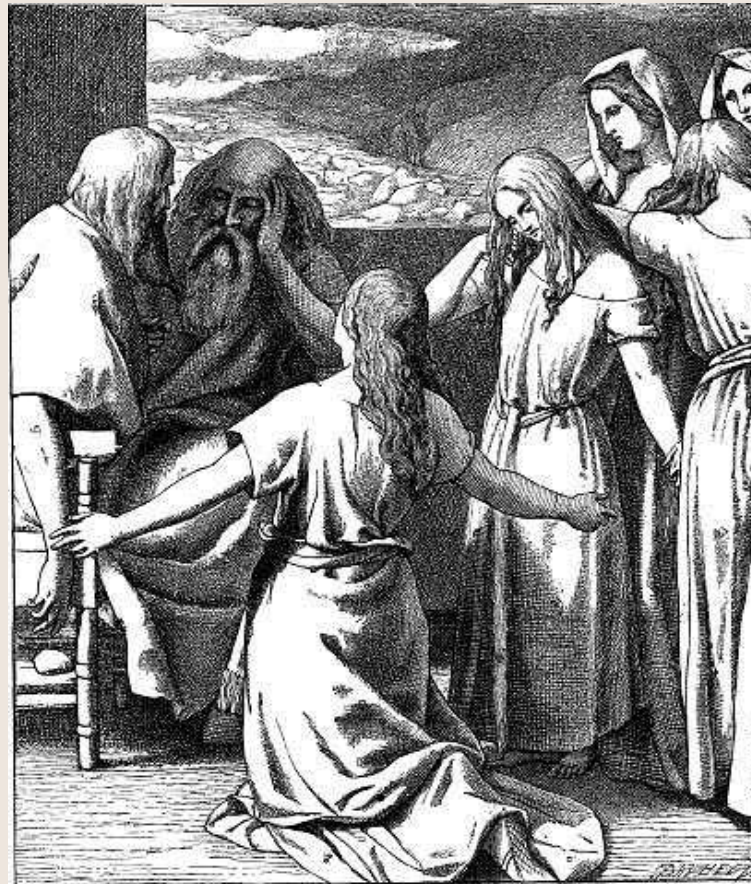
ספרי במדבר פיסקה קלג

פרשת הירושה של בנות צלפחד היא, אולי, העדות הראשונה בתורה למעין מאבק "פמיניסטי" מובהק... ולמרות התביעה הנחרצת והחדשנית, אולי אפילו מהפכנית, הקבי"ה ומשה אינם רואים בתביעת הזכויות של הנשים חוצפה או הפרה חמורה של הסדר החברתי...

עו"ד אביעד הכהן

שימו לב שמדובר כאן בפמיניזם מסוג מסוים מאוד. בנות צלפחד רוצות הכרה כירשות וממשיכות לגיטימיות. הן לא מודיעות למשה ש"אם ככה זה אצל היהודים, אז לא תודה, החל ממחר אנחנו מואביות, חבוב". הן מכירות בעובדה שזוהי המסורת הקיימת, למרות כל הבעייתיות שלה, והן רוצות לשנות אותה מבפנים ולא לשרוף את המועדון.

פרשיית השבוע, שהרה בלאו | mako | פורסם
08/07/09

בנות צלפחד לפני משה, ו.א. פוסטר, 1890

וּתְקַרְבְּנָה בְּנוֹת צֶלְפַּחַד... ואלה שמות בְּנֹתָיו - מדוע נקראו בתחילה בנות צלפחד ורק אחר כך מנאן [מנה אותן] בשמותיהן? על שם צל ופחד שהיו בהן בתחילה. שבתחילה היו בצל אביהן, ופחדו לשאת את ראשן. משנתקרבו האחיות זו לזו, נתעצמו ונודעו בשמותיהן, שנאמר: 'וּתְקַרְבְּנָה בְּנוֹת צֶלְפַּחַד... ואלה שמות בְּנֹתָיו'.

רבקה לוביץ, 'מדרשי בנות צלפחד', נחמה וינגרטן מינץ ותמר ביאלה (עורכות), דרשוני: מדרשי נשים, ידיעות אחרונות: יהדות כאן ועכשיו תשס"ט, עמ' 92

למרות שתיקוני בנות צלפחד נראים, במבט ראשון, כהישג נשי, הם רחוקים מלערער את עיקרון עליונות הגבר בירושה בדין היהודי, הגם שהם יצרו סדקים מסויימים בעקביות של יישום עיקרון זה. כמו ברוב החברות בתקופה הקדומה, להוציא, כנראה, מצרים ואתיופיה, גם בחברה היהודית נחשב המין הנשי כנחות, והאישה הייתה רכושו של הבעל... אין בכך כל כוונה לפגום בהילתן של בנות צלפחד, אלא להציג את הישגן באור הנכון של ההיסטוריה על מנת שניתן יהיה להעריך אל נכונה את ההתקדמות העצומה שעבר העולם התרבותי ביחסו לאישה, ואולי גם לראות כמה רבה עוד הדרך לפנינו.

"לטוב בעיניהן תהיינה לנשים" בנות צלפחד וזכויות האישה, פרופ' דן עמיר

- המדרש המודרני של רבקה לוביץ, בא ללמדנו לקח: מהו הלקח? מה דעתכם על לקח זה? כיצד ניתן ליישמו בחברתנו כיום?
- מה דעתכם על הטענה כי בנות צלפחד נאבקו על זכויות שוות לנשים? האם, גם במדרשי חז"ל, ניתן לקרוא בין השורות טענה זאת? נמקו
- לאור כל מה שלמדתם בדפים אלה, כתבו לבנות צלפחד מכתב על אחד מהנושאים הבאים:
  - יחסן לארץ ישראל
  - דרישתן לקבל את ירושת האב

”אם תרצו אין זו אגדה”: בין דונה גרציה לבנימין זאב הרצל

**בול שהופק בשנת ה – 500 להולדתה של דונה גרציה
זכויות יוצרים: השירות הבולאי**

גם ביושבה בקושטא, נהנית ממנעמי הקשרים הטובים עם סולימאן המפואר, היא אינה שוקטת על מקומה. היא רוכשת לעצמה זיכיון על אחת מארבע ערי הקודש שבארץ ישראל, על טבריה. האם חיפשה דונה גרציה, כדבר השיר, את ליבה שבמזרח? בארץ-ישראל? האם ביקשה את האיחוי בין 'לבי לבין 'אנכי במקום היחיד בו האמינה שזה אפשרי? ההשקעה העצומה שלה ברכישת הזיכיון על טבריה וארבעת הכפרים, השקעה שאינה יכולה להיות מוסברת במונחים כלכליים טהורים, התחלות הבניה במקום, הקריאה ליהודים לבוא לחיות בטבריה והמקורות המדברים על התיישבותה העתידית במקום, מספרים לנו שלכך כיוונה. אלא שהניסיון לא צלח. דונה גרציה נפטרה ב-1569, מותירה אחריה התחלות שהתפוגגו ושלא נמצאו להם ממשיכים עוד שנים רבות....

רבקה אמבון, אוצרת מוזיאון דונה גרציה

דונה גרציה, חנה בשמה היהודי, נולדה כביאטריס דה-לונה, ב-1510 בליסבון שבפורטוגל, בת למשפחת נשיא, ששורשיה בספרד. עד מהרה התברר שפורטוגל אינה באמת ארץ מקלט ליהודים וב-1497 אולצו כולם להתנצר והיו לינוצרים חדשים, אנוסים.

כשבגרה גרציה, זה היה כינויה בבית, נישאה לפרנסיסקו מנדס, המבוגר ממנה בשנים רבות, אף הוא מן 'הנוצרים החדשים'. נישואין בין 'נוצרים חדשים' היו נפוצים וזו היתה הדרך לשמר את הזהות היהודית בסתר. מנדס, בשמו היהודי צמח בבנישתי, היה בנקאי וסוחר באבני חן ובתבלינים. הוא פעל בשותפות עם אחיו דיוגו, שנשא לאשה את אחותה הצעירה של דונה גרציה, בריאנדה, וביחד ניהלו עסקים משגשגים.

מנדס מת זמן קצר לאחר שנולדה לזוג בת, ריינה, והותיר את דונה גרציה אלמנה צעירה אך נחושה להמשיך לנהל את עסקי המשפחה. בצוואתם, גם בעלה וגם גיסה, זיהו נכונה את היכולות שלה ומצאו לנכון להפקיד בידיה את ניהול העסקים. לימים עמד לצידה דון יוסף נשיא, שהיה אחיינה וגם חתנה. שנים רבות עמדה בראש האימפריה הכלכלית והמשיכה לפתח ולהאדיר אותה.

בשנת 1536 בחרה דונה גרציה לעזוב את פורטוגל, שהקנאות הדתית הנוצרית בה הלכה והחריפה, וחייה התנהלו במסע בין ערי אירופה. אנטוורפן, ונציה, פרארה היו התחנות העיקריות עד שהשתקעה בקושטא (איסתאנבול של ימינו) העות'מאנית, שם גם נפטרה ב-1569.

העוקב אחר עלילות חייה יגלה מנהיגה ואשת עסקים ממולחת אשר קראה תיגר על גדולי שליטי העולם בתקופתה, לא נרתעה מהתנגשות באפיפיור בהכריזה חרם על אנקונה, עיר הנמל האפיפיורית, הלוותה סכומי עתק לשליטים רבים למימון מלחמותיהם, תוך כדי ניהול אסטרטגיה כלכלית - מדינית יוצאת דופן בעולם שאחרי גילוי אמריקה.

בתוך כך תמיד עמדה מולה שאלת זהותה וזיקתה ליהדות.

איננו יודעים עד כמה קיימה משפחתה את היהדות בסתר אולם, התנהגותה של דונה גרציה בבגרותה מניחה יסוד סביר להנחה שהקשר ליהדות הוטמע בה כבר בילדות. גם בשנים בהן חיה במסווה של נוצריה השכילה לנצל את כישוריה וקשריה כדי לעזור לבני עמה. היא השתמשה ברשת הסוכנים של עסקיה המסחריים כדי להציל אלפי יהודים, שקבלו עליהם את הנצרות מאונס, מציפורני האינקוויזיציה, היא תמכה בקהילות פליטים יהודיים בהקיימה בתי כנסת וישיבות, מימנה את תירגום התנ"ך ללאדינו, ותרמה סכומי ענק לפדיון שבויים יהודיים.

על סף פרידתה מאירופה הנוצרית והקנאית שבה דונה גרציה ליהדות בגלוי ומצאה כר נוח לפעילותה באימפריה העות'מאנית המוסלמית והמתונה. שם גם רכשה מן הסולטן זיכיון על טבריה וכפרים בקירבתה, בהם ביקשה לבנות מקלט לאחיה הנרדפים ולמבקשי מולדת. היא החלה במלאכה אך נפטרה במהלכה וחזונה לא התממש.

- איך הייתם מגדירים את דונה גרציה, על סמך מעשייה? איזו מין אישה היא, לדעתכם?
- מה מיוחד באישיותה ובמעשיה על רקע תקופתה וגם בהשוואה לימינו? מדוע?
- מה הייתם ממליצים לנשים מנהיגות בימינו ללמוד מדונה גרציה? מדוע?

- אתם בוודאי מכירים את חזונו ופועלו של בנימין זאב הרצל ליישוב יהודים בארץ ישראל. חזרו וקראו על כך במאגרי מידע ובספרי הלימוד שלכם, ובמקביל לימדו על דונה גרציה:**
- השוו את חזונו ומעשיו של הרצל לחזונו ומעשיה של דונה גרציה לגבי יישוב יהודים בארץ ישראל.
  - לאור ההשוואה, נסו להסביר מדוע הרצל כל כך מפורסם, ואילו סיפורה של דונה גרציה כמעט ולא מוכר.
  - הפגישו ל"שיחה דמיונית" את הרצל ואת דונה גרציה, וכתבו דיאלוג ביניהם המתייחס לתרומתן של נשים ליישוב ארץ ישראל

החזון שראה בנימין זאב הרצל בעיני רוחו, בעת ביקורו בטבריה ב-1898, ועליו הוא כתב: ספינות טיולים עמוסות בעשירי העולם משייטות להן לחופי טבריה, שם נבנו וילות רבות הנוצרות ומבריקות. בשיא העונה המזכירה את הפעילות בקאן ובניס שבריביירה הצרפתית, אפשר לראות ברחובות טבריה מכוניות מפוארות וגברים וגברות הלבושים בשיא האופנה. תיירים מכל העולם מגיעים לטבריה, שהפכה עיר מפלט ומקלט לעשירי אירופה ואמריקה... בתי המלון בטבריה הם המפוארים ביותר. מלונאים שווייצריים זריזים גילו את הפוטנציאל ובונים את בתי המלון של טבריה. הם גילו את יתרונותיה של עיר הכינרת: הנוף, האקלים והזוהר הטברייני הופכים לשם דבר. זרם התיירות נוהר לטבריה ולחופי הכינרת. נערים ונערות בלבן משחקים טניס, ועל מרפסות בתי המלון בטבריה אפשר להבחין בתזמורות מהונגריה, רומניה ואיטליה, על תלבושותיהם הלאומיות. טבריה שוקקת חיים. היא גן העדן.

בנימין זאב הרצל, אלטנוילנד

בזמנה, היהודים העריצו את גרציה, ראו בה מלכת היהודים וכינו אותה 'לה סניורה', וזאת בזכות מנהיגותה ונכונותה להגן על יהודים ונדבנותה למוסדות חינוך ודת יהודיים. מדוע היא נשכחה מלב? הרי הצילה יהודים לא פחות מהנרייטה סאלד; הגתה לנו מדינה 400 שנה לפני הרצל; הקדימה את הברון ברקישט אדמות בארץ ישראל, וטיפחה את חיי הרוח לא פחות מאחד העם. איך לא נעזרו בדמותה הציונים המודרניים ל'ביסוס' המהלך הציוני? ייתכן שלא ידעו על קיומה, אבל מעבר לכך... ייתכן שהציונים המודרניים לא רצו להודות שהם לא היו הראשונים, ושהייתה אישה אחת ספרדייה שהקדימה אותם.

יצחק גורן גורמזאנו, "הארץ"

דונה גרציה, ציור של בוריס אקסלרוד

"בבאזל ייסדתי את מדינת היהודים"
הרצל משקיף מחלון חדרו בבאזל

עצבו כרזה לזכרה של דונה גרציה: הדגישו בכרזה את מנהיגותה פורצת הדרך, ואת חזונו ופועלה ליישוב ארץ ישראל. נסו להביע את הרעיון שדונה גרציה קדמה להרצל בחזונו.

בשנת ה'שי"כ - יוני 1560, הוגשה בקשה למושל הכללי של דמשק: "יש אזור הידוע בשם טבריה... בו מצויים מבנים תת-קרקעיים של הכופרים (כנראה, הצלבנים) ובתוך המבצר בתים... בקרבת בתיו נמצא אגם גדול ובקרבתו כמה מעיינות חמים, שם נובעים מים בעלי סגולה, ובית מרחץ חרב. במקום זה יש דקלים לאין מספר ומקומות נאותים ליצור משי ולנטיעת קני סוכר. שנה שנה באים אלף, אלפיים, או שלושת אלפים מוסלמים, יהודים ונוצרים לרחוץ במרחץ. אם מספר כזה של אנשים מתאספים לבית מרחץ חרב, כמה הכנסות תתקבלנה לכשישוקם... בעלי הבקשה הודיעו אנו מתחייבים לשלם סכום. מגישת הבקשה הייתה דונה גרציה, שכן מצויה תעודה נוספת משנת ה'שכ"ו, 1566, שבה כתוב: "יהודייה בשם גראציה התחייבה לשלם כל שנה סכום קבוע של אלף זהובים כדמי חכירה לטבריה יחד עם כמה כפרים התלויים בה". הפקודה מצווה להקים חומה ולהעביר מים לטבריה בהקדם. כאשר הושגו הרישיונות נכנס דון יוסף (חתנה של דונה גרציה, ויד ימינה) לתמונה, והוא פנה אל יהודים במקומות שונים. ידוע שהפנייה מצאה אוזן קשבת אצל יהודי קורי באיטליה, והם מספרים "כי הוא מבקש אנשים יהודים בעלי מלאכות כדי ליישב ולתקן את הארץ ביישובה" וכן, "הוא סידר בכמה מקומות בונצ'יאה ובאנקונה אוניות וסיועים להעביר יהודים לטבריה".

דונה גרציה החליטה להקים בטבריה מקלט ליהודים בארץ ישראל. טבריה הייתה העיר שעליה נאמר כי "ממנה עתידין (ישראל) להיגאל" וכי היא תהיה המרכז הרוחני לכל קהילות ישראל בתפוצות. חכמי העיר טבריה כתבו וחתמו את התלמוד של ארץ ישראל, הוא "התלמוד הירושלמי", ובה נקבע הניקוד של השפה העברית, "הניקוד הטברני".

לדאבון לב כל האומה היהודית, נפטרה דונה גרציה בשנת ה'שכ"ט - 1569, בעת ששליחיה השלימו בניית 1500 מ' של החומה הדרומית של טבריה בלבד, ועשו הכנות במצוותה להקים את "הבית של דונה גרציה" בטבריה.

נשים חלוצות: הסיפור שלא סופר

מבוא

בין החלוצים הראשונים שעלו לארץ, נמנו נשים לא מעטות; "הן היו חלוצות שצברו ניסיון רב, יצרו יש מאין, סימנו אופק חדש בארץ ישראל, אך קולן ופועלן לא בא לידי ביטוי כשנכתבה ההיסטוריה של תולדות היישוב. הן נשתכחו מלב. אין רחוב על שמן, אין מצבה לזכרן"². הסיפור הציוני אף הגדיל לעשות בעיצוב מיתוס של שוויון מוחלט בין חלוצים לחלוצות, מיתוס שלא עמד לביקורת של מחקר שיטתי, עד התקופה האחרונה.

פרופ' דפנה יזרעאלי³ מציינת כי "לאור מחויבותה האידיאולוגית של תנועת העבודה הציונית לשוויון חברתי, בולט חוסר התעניינותה בבעיות שחרור הנשים. הסבר אפשרי אחד מצוי בתיאוריה הסוציאליסטית שגרסה, כי ביטול המשפחה הפטריארכלית ויחסי הניצול הקיימים בחברה הקפיטליסטית יביא מעצמו לשוויון בין המינים, כך שבחברה החדשה שתיבנה בארץ-ישראל יובטח שחרור הנשים. אולם הסבר משכנע יותר הוא, שהתנועה הציונית הגדירה את בעיית הקיום היהודי בנושא החברתי היסודי והמכריע, אשר אליו יש לכוון את כל המאמצים. לנשים נאמר, שהאישה היהודייה "חייבת לזכור, שאפילו אותן נשים הנאבקות לשוויון זכויות רואות אותה קודם כל לא כאישה אלא כיהודייה".

יחידת הלימוד "נשים חלוצות: הסיפור שלא סופר" תציף סוגיות שונות לדיון "בסיפור שלא סופר":

- ❖ **מהי חלוציות?** – בדיון זה יבחנו התלמידים את ההגדרות הקיימות למושג חלוציות, ויבררו כיצד הן מבטאות גם חלוציות של נשים.
- ❖ **נשים חלוצות: החלום ושברו** – דיון זה יחשוף את חלומן של החלוצות לשחרור ממוסכמות מסורתיות על תפקידה של האישה וקידום מהפכה של "שחרור האשה" אל מול השבר במציאות שבה החלוצות נשלחות למטבח, למכבסה ולטיפול בילדים, ואפילו זכות בחירה אין להן במוסדות הרשמיים.
- ❖ **נשים חלוצות בימינו** – ביחידה זו יתבקשו התלמידים לחקור פועלן של חלוצות נבחרות בימינו ותרומתן לחברה, לכלכלה, למדע, לתרבות ועוד.

מטרות היחידה:

- התמודדות ביקורתית עם המיתוס הציוני על החלוצים, ועל מקומן של נשים במיתוס זה
- בירור עמדות נוכח הפער שבין האידאל לשוויון בין המינים לבין היישום של אידאל זה
- חקר יוזמות ומעשים חלוציים של נשים בימינו, השלכותיהם ותרומתם לחברה

² "הציונות החדשה", מעריב, ראיון עם דר' אסתר חכים. מומלץ מאוד לקריאה
³ "הזרועות בדמעה", הספרייה הווירטואלית של מט"ח. מומלץ מאוד לקריאה

המלצות פדגוגיות להוראת היחידה:

היחידה "נשים חלוצות: הסיפור שלא סופר" מתבקשת מאליה, כאשר בוחנים את הסיפור החלוצי: רב ספרי הלימוד מעלים על נס את ההירואיקה החלוצית, שגיבוריה לרב, הם חלוצים גברים. אנו ממליצים לחדד את הבחנה הזאת, ולשאול את התלמידים – כיצד, לדעתם השתלבו הנשים בסיפור – ולאור השערותיהם, להציג בפניהם את היחידה, ולדרבן אותם לבירור מעמיק של ההשערות.

בהתמודדות עם היחידה, יעשירו התלמידים את ידיעותיהם על המפעל הציוני: מושגים, אירועים ואישים חלוציים מתוך בחינה ביקורתית על מקומן ומעמדן של הנשים במפעל זה.

- **למידה בשלושת הממדים:** מומלץ להציף ולהדגיש ספורים אישיים של נשים חלוצות במשפחות התלמידים, על פועלן, הקשיים שאיתם התמודדו ודרכי ההתמודדות שלהן – בממד הרגשי – חוויתי. בממד ההתנהגותי ניתן להציע "ניסוי" של יוזמה חלוצית בביה"ס, שיתנהל מתוך שיוויון מוחלט בין בנים לבנות, ובחינת התוצאות וההשלכות של "ניסוי" זה.
- **למידה דיאלוגית:** חשוב לעודד שיח בין התלמידים, ובינם לבין הטקסטים והדמויות המיוצגות בהם, באמצעות משחקי תפקידים, שאילת שאלות, חקירה ומשוב, למידה בחברותא.
- **למידה בינתחומית:** היחידה משופעת בטקסים חזותיים (צילומים וכרזות): מומלץ מאוד להפנות את התלמידים לקריאה ופענוח של הטקסטים החזותיים, כמקור מידע נוסף, על הטקסטים המילויים. יש לדרבן אותם לתאר את הטקסט החזותי והפרטים המוצגים בו, לפרט את המידע שניתן להפיק ממנו על המציאות ועל המיתוס ועוד. ביחידה זו לא התייחסנו לזמר העברי, ואולם מורים שירצו לעסוק בנושא החלוציות כפי שהוא בא לידי ביטוי בזמר העברי, מוזמן לבחון גם בשירים את המקום והמעמד שניתן לנשים בשירי התקופה, ועד כמה תרמו השירים, אם תרמו, ליצירת המיתוס של השוויון בין המינים במפעל החלוצי.
- **למידה חוץ בית ספרית:** בתי ספר רבים, נוהגים לתכנן את הטיוול השנתי בכיתה ו' בסימן חלוצים ואתרי חלוציות. אנו ממליצים לשלב בטיול זה אתרים כגון "חווות הפועלות" בכנרת – ולבחון את הקושי המגדרי, שחווות הפועלות בא לתת לו מענה, או ביקור בבית הקברות בכנרת - ובחינת מספר הנשים הקבורות שם ושמותיהן, אל מול חלקן המספרי והאיכותי ב"ספור הציוני".

דיון בטקסטים מתוך היחידה: מהי חלוציות?

❖ שני טקסטים חזותיים: חלוצים בעלייה השלישית, ארכיון לבון, חלוצות בקיבוץ עין חרוד, ארכיון פתח תקווה

להזכירכם, חשוב להתייחס לטקסטים החזותיים כאל טקסטים לכל דבר. ניתן להפיק מהם מידע רב על הנושא, וכן על הלכי הרוח של התקופה, הנשקפים מהם.

בצילום הראשון נראים גברים חסונים ושזופים עובדים באתר בנייה שומם, חלקם חשופי חזה, חלקם עם בגדי עבודה. למרגלות אתר הבנייה שדה חקלאי: המסר הסמוי – חלוצים עובדים בכל מה שנדרש מהם: בחקלאות, בבנייה, ובכל דבר אחר. זהו "היהודי החדש", בעל השרירים, הזקוף והגאה, שאינו בוחל בשום עבודה למען הקמת מדינה. לבושם ומראם של הגברים שונה מאוד ממראה היהודי הטיפוסי באותה תקופה.

בצילום השני נראות נשים כובסות, על רקע בקתות מגורים. הנשים לבושות בחצאיות ארוכות, כבנות ישראל אחרות. הקרבה לבקתות המגורים ועבודתן של הנשים מציגות מסר סמוי: נשים צריכות להיות בביתן, או בקרבת ביתן ולעסוק בעבודתן המסורתית – כביסה, בישול, טיפול בילדים.

מומלץ להציג בכיתה את שני הצילומים זה לצד זה, ולבקש מן התלמידים:

- לתאר את התמונות
- להפיק מידע על חלוקת התפקידים בין נשים לגברים חלוצים
- לזהות מסרים גלויים וסמויים בתמונות
- להגדיר את "המעשה החלוצי" בשתי התמונות לאור ההגדרות המילוליות

דיון בטקסטים מתוך היחידה: נשים חלוצות – בין חלום למציאות

❖ טקסט מתוך הסרט "חלוצות" בימאית: מיכל אביעד

בטקסט זה האישה המגיעה לחוף יפו אומרת שחלומה הוא להשתתף ביצירתה של "אישה חדשה", ולא "יהודייה חדשה". היא מתארת גם ההתלבטות שלה ושל חברותיה, למראה הנשים השזופות והלא מטופחות שהקדימו אותן בעלייה לארץ, והן שואלות את עצמן, אם הן באמת מוכנות לוותר על מראה פניהן המטופח למען האידאל של יצירת "אישה חדשה".

מומלץ לדון בשאלות הבאות:

- מהו חלומן של החלוצות המגיעות לארץ?
- האם חלומן הוא בר – מימוש? מדוע?
- מה ההבדל בין השאיפה ליצור "יהודי חדש" לבין השאיפה ליצור "אישה חדשה"?
- האם הוויתור על הטיפוח הינו חלק מהאידאל החלוצי? מדוע?

❖ טקסט מיומנה של חנה סנש, נהלל 17.2.1940

חנה סנש מתארת את חלומה "להיטיב, לגדול, לעזור" למפעל החלוצי בארץ ישראל, וגם היא מציבה התלבטות – האם חלום זה הוא חלום הגיוני, האם החיים הקשים של פועלת אכן טובים יותר מחיי הנוחות בגולה?

מומלץ לדון בשאלות הבאות:

- האם חלומה של החלוצה שונה מחלומו של החלוץ? במה? מדוע?
- האם הוויתור וההקרבה של החלוצה למען הרעיון דומה או שונה מהוויתור וההקרבה של החלוץ? מדוע?
- מהו הרעיון החלוצי בדבריה של סנש? האם המשאלה "לגדולי" (=לממש את הפוטנציאל האישי) מבטאת את הרעיון החלוצי? כיצד?

❖ טקסט חזותי: כרזה – חלוץ וחלוצה בעבודה חקלאית והטקסט מתוך חלוצות, פועלות, אמהות, תנועת העבודה הישראלית

כְּרִזָּה או פּוֹסְטֵר היא כל דימוי חזותי המיועד להצגתו לראווה, ולרוב מודפס על נייר גדול התלוי על קיר או משטח דומה לזה. זהו כלי שכיח עבור פרסומאים, תועמלנים, מפגינים וקבוצות אחרות המנסות להעביר מסר כלשהו. ניתן למצוא כרזות ככלי לפרסום, להעברת מסרים (בהפגנות למשל) וכאמצעי לביטוי אמנותי.

הכרזה שלפנינו מיועדת לצרכי תעמולה בקרב יהודים בגולה (הכיתוב בלועזית, כנראה פולנית). היא מציגה חלוץ וחלוצה היוצאים זה לצד זה לעבודה חקלאית בשדה החיטה הנפרש לרגליהם. בגדיהם, עמידתם הזקופה, חיוכם, כלי העבודה שהם נושאים מעידים על שוויון בעבודה – שניהם מבצעים אותה עבודה, ושניהם נהנים ממנה באופן שווה. האישה נמוכה מן הגבר (רמז לשוני הביולוגי בין הגבר לאישה?), ופריט הלבוש

הנשי היחיד שלה הוא המטפחת המכסה את ראשה, בניגוד לגבר החובש כובע (האם המסר הסמוי הוא שהאישה אינה מוותרת על נשיותה למרות העבודה הקשה?).

ברקע הרחוק בכרזה נוף מדברי, שלעומת שדה החיטה שבו צועדים השניים, מרמז על נחישותם של השניים להפריח את המדבר בגידולים חקלאיים.

מתחת לכרזה, הטקסט מתאר את הדימוי החזותי של האישה בכרזות מהתקופה, ומפרש את המסר של כרזות מסוג זה: האישה מייצגת את חברת המחר – בה עתידים להישמר שוויון ערך האדם, השוויון הכלכלי והשוויון החברתי, בין כלל חבריה.

מומלץ להפנות את התלמידים לטקסטים החזותיים שבהם דנו קודם, וכן לטקסטים המילוליים בדף זה, ולדון בנקודות הבאות:

- תיאור התמונה בכרזה: המסרים הגלויים והסמויים בכרזה, מה מטרתה של הכרזה?
- עד כמה הכרזה משקפת או לא משקפת את החלום ואת המציאות וכיצד?
- עד כמה הכרזה משקפת את הטקסטים האחרים ביחידה וכיצד?

❖ **טקסט של תחיה ליברזון, פתח תקוה, מתוך: תיק חצר כנרת, ארכיון המוזיאון**
בטקסט זה מתארת תחיה ליברזון את נחישותה לממש את חלוציותה בעבודה זהה לזו של הגברים – עבודה חקלאית. היא מתארת את עבודתן "הנשית" של ארבע הפועלות הנוספות בפתח תקוה, ואת תחבולותיה להסתיר את עבודתה יחד עם הבחורים.

מומלץ לדון עם התלמידים בנקודות הבאות:

- מדוע ליברזון צריכה להסתיר את העובדה שהיא עובדת עם הבחורים? אילו דעות קדומות היא מנסה לנטרל?
- איזה מאמץ או מעשה הקרבה נוספים עושות הנשים, בהשוואה לגברים, כשהן עסוקות בעבודה הנחשבת "גברית"?
- הצעה למטלה מאתגרת: לבקש מן התלמידים לבדוק במאגרי מידע שונים, האם שכרה של תחיה ליברזון – בישליק ליום – זהה לשכרם של הפועלים הגברים? ומסקנותיהם מן הממצאים.

❖ **הטקסט של רבקה ליס קטעים מ"כאן על פני האדמה", הוצאת הקיבוץ המאוחד**
רבקה ליס מתארת את הפחד בקבוצת דגניה ב' לדבר על "שחרור האישה" ואת החלטתן של הנשים למרוד במצב ולהכריז על שחרורן בפה מלא ובפומבי. היא מתארת את ההתארגנות של הנשים ונחישותן כ"קיר ברזל", ואת הכרזתן באסיפה: לא עוד!!

מומלץ לדון עם התלמידים בנקודות הבאות:

- "עייפנו לשאת בעול הזה, ירושת דורות" – מהי ירושת הדורות עפ"י הטקסט? מהו העול? מדוע הן עייפו ממנו?
- כנגד מה מוחות הנשים באסיפה? מדוע?
- מה דעתכם על מחאה זו? האם גם בימינו נשים יכולות לומר "עייפנו לשאת בעול הזה, ירושת דורות"? כנגד מה?

דיון בהוראת היחידה: נשים חלוצות אחרות

בהוראת תרבות ישראל בנושא החלוציות בכיתה ו, נדרשים התלמידים לבחון תפיסות ואידאולוגיות חלוציות מן העבר ולבחון אותם לאור המציאות בימינו: האם יש להם ביטויים במציאות העכשווית? האם הרעיון החלוצי מתממש גם בימינו?

ביחידה נשים חלוציות בימינו, אנו מציעים עבודת חקר קטנה, שבה מתבקשים התלמידים ליישם את הנלמד על חלומן של החלוצות ועל המציאות שבה הן חלמו, לימינו ולמצוא בטויים לכך במציאות העכשווית.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

כדאי לשלוח את התלמידים למאגרי מידע שונים ללמידה עצמאית, או להמליץ בפניהם על חקר הנשים הבאות ואחרות עפ"י בחירת המורה :

▪ [אסנת ברזאני](#) (1590 בערך - 1670 בערך)

▪ [אסתר מויאל](#) (1873 – 1948)

▪ [חנה זלחה קלתי](#) (1893)

▪ [פרופ' מטילדה חורין](#) (1908-1986)

▪ [זדנקה \(דבורה\) סמיש](#) (1904-2008)

▪ שרה עזריה

▪ גולדה מאיר

▪ גאולה כהן

▪ מרים בן פורת

▪ רות גביון

▪ שולמית אלוני

▪ פרופ' עדה יונת

ביבליוגרפיה נבחרת:

▪ [גופר, גילת, נשיות ציונית במושבות בתקופת העלייה השנייה](#)

▪ [יזרעאלי, דפנה, הזרעות בדמעה, בתוך: הספרייה הוירטואלית של מט"ח](#)

▪ [שטרן, בת שבע – מרגלית, מה לא ספרה הציונות על חיי החלוצות? האוניברסיטה הפתוחה](#)

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

נשים חלוצות: הסיפור שלא סופר דפי לימוד

חברות קיבוץ עין חרוד בשנות ה-20, צילום: צפורה דוד, ארכיון עין חרוד מאוחד

מהי חלוציות?

- קראו את ההגדרות למושג חלוציות וגבשו עמדה בשאלה: האם גם נשים יכולות להיות חלוצות? מדוע?
- כיצד, לדעתכם תבוא לידי ביטוי חלוציות של נשים? האם תהייה שונה מזו של גברים? נמקו

שיחה בין זאב ז'בוטינסקי ליוסף טרומפלדור בשנת 1916

טרומפלדור: [חלוץ] זהו מושג רחב הרבה יותר מ"צועד בראש". כמובן דרושים גם פועלים, ואולם לא זהו המובן של המילה "חלוץ". לנו דרושים אנשים מוכנים "לכול", לכל מה שתדרוש ארץ ישראל. ל"פועל" יש האינטרסים [טובת הנאה, תועלת אישית] ה"פועלים" שלו... לרופא, למהנדס ולכל השאר יש הרגלים משלהם, אם אפשר לומר כך. אולם אנו צריכים להקים דור שלא יהיו לו אינטרסים ולא הרגלים. מטיל ברזל סתם. גמיש — אבל ברזל. מתכת, שאפשר לחשל [לעצב צורה ממתכת מלובנת באש] ממנה כל מה שיש צורך בו בשביל המכונה הלאומית. חסר גלגל? אני הגלגל. חסרים מסמר, בורג, גלגל תנופה? קחו אותי. צריך לחפור אדמה? אני חופר. צריך להיות חייל? אני חייל. משטרה? רופא? עורכי דין? מורים? שואבי מים? בבקשה, אני עושה את הכול. אין לי פרצוף, אין פסיכולוגיה, אין רגשות, אין לי אפילו שם: אני האידיאה [המחשבה, הרעיון] הטהורה של שירות, מוכן לכול, איני קשור בשום דבר; אני יודע רק ציווי אחד: לבנות.
ז'בוטינסקי: אין בני אדם כאלה.
טרומפלדור: יהיו!

זאב ז'בוטינסקי, "סיפור ימי" אבטוביוגרפיה, 1947, עמ' 206—207.

חלוצים בעלייה השלישית, ארכיון לבון

חלוצות בקיבוץ עין חרוד, ארכיון פתח תקווה (ויקישיתוף)

מה זאת חלוציות? זוהי הכרה בשליחות היסטורית והתייצבות ללא תנאי וללא רתיעה מכל קושי וסכנה - לרשות השליחות הזאת. --- חלוציות - זהו הכישרון המוסרי וההכרח הנפשי לחיות יום יום לפי צו המצפון ולפי תביעת הייעוד.

דוד בן גוריון, מתוך: "חלוציות", וויקיפדיה

חלוץ או חלוצים הם פרט או קבוצה שבחרים לגבש עמדה ערכית לגבי המציאות וגם לחיות לפיה, ולהתגייס למשימות לאומיות גם אם החברה הסובבת אינה שותפה לעמדה, ואפילו מתנגדת לה. או במילים אחרות: חלוצים אינם אלה שמנסים להצליח במציאות הקיימת, אלא אלה שבונים מציאות מתוקנת וחדשה.

עומר מגל והילה אילן "מהי חלוציות"? מתוך "ב"מקום" 27

חלוציות היא מעשה ראשוני של אדם או קבוצה. המונח מתייחס לרוב לפעולה הנוגעת לתחילת התיישבות, הגעה לשטח חדש לצורך בחינתו או בנייתו, מחקר או פיתוח חדשים בתחומים. חלוציות תיתכן גם במשמעות צבאית, שפירושה הגעה של כוח מצומצם לפתיחת שטח, להנחת יסודות כלשהם או הקדמת כוחות גדולים.

מתוך: וויקיפדיה, "חלוציות"

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

נשים חלוצות: בין חלום למציאות

קראו את העדויות הבאות ודונו בחלומן של הנשים החלוצות

- במה הם רצו למרוד ומה היה חלומן? האם לדעתכם, חלומן היה ריאלי ובר מימוש? מדוע?
- באילו קשיים נתקלו החלוצות, ואיך התמודדו עם קשיים אלה? מה דעתכם על הקשיים וההתמודדות?

בבואי לפתח תקוה בשנת 1905 מצאתי בה פועלים מועטים, וביניהם ארבע צעירות: שתיים תופרות, אחת סורגת גרביים, ואחת חיה על חשבון הוריה. בימי העונה היו שתי התופרות הולכות לסדר תפוחי זהב במחסן. אני שאפתי רק לעבודה בחקלאות.

שני ימים אחרי בואי לפתח תקוה הלכתי לעבוד במעדר וקיבלתי בישליק [מטבע מתקופת הטורקים] ליום. בכרמו של גיסין כיסיתי בורות. למושבה הייתי נכנסת תמיד בלי כלי עבודה. וכחודש ימים הייתי שבה הביתה דרך החצרות, כדי שלא יודע לאיש שאני עובדת יחד עם בחורים.

תחיה ליברזון, פתח תקוה, מתוך: תיק חצר כנרת, ארכיון המוזיאון

ודאי קראת שהיה לפני איזה זמן כינוס של פועלות בדגניה ב'. דיברו שם כמובן, הרבה מאד, והכל היה מכוון לאותו דבר שפחדו לבטא את שמו הנכון, כלומר, על "שחרור האישה" (פזמון ישן נושן שתמיד חדש הוא). והאבעבועה הזאת נקלטה הפעם היטב בלב הבחורות שלנו, ובכן החלטנו פה אחד-די.

אנחנו משתחררות. מובן, לזה דרוש שנהיה מאורגנות ובכן, ברוך השם, נוצר כבר גם זה. אנחנו מאורגנות ועומדות איתן. ממש קיר ברזל. ובאספה האחרונה החלטנו. אם הכל בידכם: המשק, האיניציאטיבה, הבטחון, הא לכם גם זה. תלדו אתם בנים, ואנו למרחב, לשדות הירוקים, באוויר הצח תחת שמי תכלת, תחת שפעת קרני פז. עייפנו לשאת בעול הזה, ירושת דורות. התכונן ידידי מנוח לקראת התפקיד החדש. הוא מלא חשיבות ואחריות.

רבקה ליס קטעים מ"כאן על פני האדמה", הוצאת הקיבוץ המאוחד

חלוץ וחלוצה בעבודה חקלאית, כרזה

"עליתי לארץ בשנת 1921. נסעתי באוניית מסע, ידעתי שעלי למהר פן יעכבוני בבית. הפסקתי את הלימודים כי שוב לא ראיתי בהם כל תכלית, ועליתי. ידעתי שרק פה אוכל להגשים את אמונתי בחברה שלא ייתכן בה קיפוח האשה בשל תכונותיה הביולוגיות. רציתי להשתתף ביצירתה של אשה חדשה"...

"בבואנו ארצה מצאנו את הראשונות שהקדימונו, כשראינו את פניהן שזופות השמש של הראשונות הללו, שאלה כל אחת מאתנו את עצמה: הנכונה את לתת את פנייך, את גופך, לאדמה החרבה הזאת?"

מתוך הסרט "חלוצות", בימאית: מיכל אביעד

רעיון אחד מעסיק אותי ללא הרף: ארץ ישראל. כל מה שקשור לשאלה זו מדבר אל לבי – כל השאר אינו חשוב. מובן שבשיטתיות לומדת אני רק דבר אחד – עברית... כבר ברור לי שאבחר במקצוע חקלאי, יתכן שאלמד לעבוד במשק חלב או בתעשיית הגבינה. בחורה אחת, שכבר הייתה בארץ ישראל, השיאה לי עצה זו. היא סיפרה בהתלהבות על החיים בארץ. כמה טוב היה להקשיב לדבריה! כל מה שיכול להסב לנו, בתורת יהודים, נחמה, שמחה ומעט יופי מגיע משם, מארץ ישראל.

מיומנה של חנה סנש, בודפשט 20.11.1938

לרגע שאלתי את עצמי את השאלה: האם לא הייתה זו רומנטיקה טיפשית, נגד האינסטינקט [הנטייה הטבעית], לעזוב את החיים הקלים ולבחור בחיים של עבודה קשה, של פועלת? אבל כעבור רגע נחה דעתי, אני יודעת: לא הייתי יכולה לחיות אותם החיים של הגולה, פה בארץ ישראל מקומי. רק שאלה אם בחרתי בדרך הטובה, אני חושבת שכן. אני חושבת שלא אהיה פועלת פשוטה, יש לי רצון לחפש את האפשרויות להיטיב, לגדול, לעזור, ואני מקווה שאולי תהיה לי גם יכולת לכך.

מיומנה של חנה סנש, נהלל 17.2.1940

לאור מחויבותה האידיאולוגית של תנועת העבודה הציונית לשוויון חברתי, בולט חוסר התעניינותה בבעיות שחרור הנשים. הסבר אפשרי אחד מצוי בתיאוריה הסוציאליסטית שגרסה, כי ביטול המשפחה הפטריארכלית ויחסי הניצול הקיימים בחברה הקפיטליסטית יביא מעצמו לשוויון בין המינים, כך שבחברה החדשה שתיבנה בארץ-ישראל יובטח שחרור הנשים. אולם הסבר משכנע יותר הוא, שהתנועה הציונית הגדירה את בעיית הקיום היהודי כנושא החברתי היסודי והמכריע, אשר אליו יש לכוון את כל המאמצים. לנשים נאמר, שהאישה היהודייה "חייבת לזכור, שאפילו אותן נשים הנאבקות לשוויון זכויות ראות אותה קודם כל לא כאישה אלא כיהודייה"

ספק אחד גדול מלווה אותי כל הזמן בעבודה. תשע שעות ביום אני עומדת ומכבסת. ואני שואלת את עצמי - האם באמת זהו תפקידי? אני מוכנה לעשות את העבודה אבל אני מרגישה בי כוח בלתי מנוצל והוא כל כך מעיק. יתכן ותקופה זו היא רק תקופת מעבר ובכל זאת - הנה עברו עלי שלוש שנים בארץ, השנים הפוריות ביותר ללימודים, להשתלמות, ואמנם היו גם שנות לימוד, לימוד חיים, שנים חשובות, הקובעות בחיי, אבל אני מרגישה שבהתפתחותי לא הגעתי למה שיכלתי והייתי צריכה להגיע.

מיומנה של חנה סנש, שדות ים 1942.2.1

ששת השבועות הראשונים להיותי בארץ עבדתי בדגניה. באיזה רטט [התרגשות] עקבתי אחרי יציאתם של החברים לעבודה ושובם הביתה. בהערצה הקשבתי בנקבם בשם כלי עבודה ומיני דגן שונים. ויחד עם זאת ליוותה אותי הרגשה סתומה של דכדוך נפש [עצב], של אי-שביעות רצון. ההתלהבות שמילאה אותי בנסעי לארץ לא ניתן לה מוצא. הנפש נמשכה לבוא במגע עם הקרקע, לעבוד את האדמה. וזה לא ניתן לי, ואף לא לאחרות. תפקידה של החברה בדגניה היה אז לטוות את החוטים הראשונים של בית הקבוצה.

עליזה שידלובסקי, קבוצת כנרת, בתוך: דפנה יזרעאלי, הזרעות בדמעה

אמרתי להם: אתם לא מבינים אותי. כאשר הלכתי לדגניה חפצתי [שאפתי] להיות אחת החברים, להחשב חלק מהעובדים. דרשתי זאת. לא הסכימו. בלב שבור מוכרחת הייתי ללכת מהמקום. החברים אז לא הבינו את האישה ותפקידה.

שרה מלכין, בתוך: נשים במאה העשרים, משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים

פרופ' דפנה יזרעאלי, הזרעות בדמעה, הספרייה הוירטואלית של מט"ח

חלוצות בעבודות מטבח, מחנה הכשרה Steckel

חוות העלמות של חנה מייזל, 1912, ויקישיתוף

באותן שנים ראשונות לא הוענקה לנשים חברות מלאה בקבוצה. ההנחה היתה, שהקבוצה מורכבת מחברים - גברים בלבד, ושהנשים הספורות אינן אלא שכירות העושות את עבודות משק-הבית. הן גם לא נכללו בחברות בחוזים השנתיים שנעשו עם ההסתדרות הציונית, וכדבריה של אסתר בקר, "מרשימת כובשי המקום, שנערכה במוסד המיישב ואשר לפיה נקבע התקציב, נעדרו שמות החברות, כאילו לא נשאו בעול ובסכנה שלו שווה בשווה עם החבר. החברות לא השלימו עם העובדה הזאת, שקבעה את מעמדן, כאילו היו עובדות אצל חברי המקום, למעשה, רק בשירות בית". עדה פישמן-מימון, הרוח החיה בתנועת החברות מראשיתה וההיסטוריונית של התנועה מסבירה: "בימים ההם היו חברי הקבוצה בדגניה וכינרת מקבלים משכורת חודשית מהמשרד הארץ-ישראלי. הפועלות החברות, שעבדו באותן הקבוצות, לא נזכרו בתוכנית שהוגשה ובחתימת החוזה השנתי בין המשרד ובין הקבוצה. הפועלות בקבוצה הביעו את התנגדותן לקיפוח הזכות להיות חברות שוות בקבוצה... תשובת החברים היתה כי עובדות המטבח אינן שייכות למשרד הארץ-ישראלי, משום שהן עובדות לא במשק אלא במטבח, זאת אומרת, הן פועלות של הפועלים, והאוכלים במטבח הם החייבים לשלם לפועלותיהם".

פרופ' דפנה יזרעאלי, הזרעות בדמעה, הספרייה הוירטואלית של מט"ח

עם הגעתה של חיותה לדגניה נזרקו בחלל סימני שאלה: מדוע זה קיימת חלוקת עבודה זו? מדוע לא ישתתפו בכביסה הקשה גם בחורים. ומדוע לא תעבוד החברה גם באי אלה עבודות בפלחה [שדה] או באותם הענפים הצעירים אשר מנסים להנהיג, למה ומדוע? רוב הבחורים קיבלו את שאלותיה כהלצה [בדיחה] יפה. אולם חיותה היא עקשנית, עקרוניתה מוצקים. היא ממשיכה את טענותיה... למה זה על הבחורות לעבוד בעבודות המלוכלכות, הבלתי מעניינות ואילו הבחורים עובדים בעבודה מעניינת, מלאות סיפוק?

באסיפה נגלו חילוקי דעות בין בוסל, שתמך בדעתה של חיותה, לבין ירוחם שלילגל על דעתה; ישראל בצר הטיל ספק בריאליות שבה, ותנחום שקל. כתוצאה מן האספה: מאז מוצאי שבת, עת דנים בסידור העבודה לכל ימי השבוע, היו קובעים מספר חברים שווה כמספר החברות לתפקיד הכביסה... הכביסה בימים ההם היתה באמת קשה ומזוהמת... בזמן הראשון היו הבחורים מעקמים את האף בסחטם בגד אחר בגד. בוודאי פרץ מישהו בקללה חשאית כלפי חיותה, אשר תרמה לחילול כבוד העבודה של הבחורים.

צבי ליברמן, דגניה, בתוך: בית יגאל אלון, אדם בגליל – מאגר מידע

בקבוצה זו [כנרת] עבדו מהפועלות המנוסות והכי מסורות, זה היה בזמן שגרו בבתי-העץ, והפועלות שמרו על חבריהן באכילה ובנקיון ובטיפול בזמן המחלה כאחיות ממש, יותר ממה שאפשר היה בתנאים ההם, ואת כל כוחותיהן ומרצן מסרו על עבודה זו, ובכל זאת לא יכלו הפועלים להתרגל לחשוב אותן לחברים ממש, ולא רצו להשלים עם העובדה כשראו שהפועלות מביעות דעות חפשיות בנוגע להנהלת העניינים ועומדות בתוקף על דעתן.

רחל ינאית בן-צבי מתוך: רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים: זכרונות, תל-אביב 1959, עמ' 394.

נשים כובסות בקיבוץ שדות ים, 1941, צילום: זולטן קלוגר, לע"מ

האישה לא זכתה למעמד שווה לגבר בארגוני הפועלים. בקבוצה, עקרת הבית הקולקטיבית לא נרשמה בלוח העבודה הרגיל. לא תמיד היא התקבלה כחברה. מעצורים רבים הושמו בפניה בכניסה לעבודה ולמעגל הפעילות. בארגון "השומר" לא הייתה לרוב הנשים זכות לדעת את סודות הארגון והן לא השתתפו באופן פעיל באספות. מצב עניינים זה יעורר רוגז רב וחיכוכים.... ב"השומר" הגיע המאבק עד כדי שביתת נשים.

קטעים מ"כאן על פני האדמה", הוצאת הקיבוץ המאוחד.

יש סתירה בין הסיפור הציוני על חלקן ומעמדן של נשים במפעל הבנייה החלוצי של הארץ- למציאות בפועל, בארץ ישראל של שנות ה-20 וה-30. התנועה הציונית הייתה אמורה לאפשר לנשים ליהנות ממעמד שוויוני יותר בחברה, במה שמכונה "המרחב הציבורי". בפועל נאלצו הנשים בארץ לעמוד בפני עובדות חיים כואבות, שהציגו את תמונת החזון שהן רקמו לעצמן כפשטנית. המיתוס הציוני שרטט תמונה אידיאלית, שבה נראו נשים בונות בחדווה את הארץ כתף אל כתף עם הגברים, סוללות כבישים ושומרות על יישובים. היום ברור שגם אם היו נשים שעשו את זה, הרוב הגדול של נשים שהיגרו לארץ ישראל לא נמנו עמהן.

הפער בין תמונת החזון למציאות היה פער כואב ...

ד"ר בת שבע שטרן מרגלית, "מה לא סיפרה הציונות על החלוצות?"

כאשר נשאלנו על עבודה, אמרנו: רק לא במטבח. פחדנו שמורשת זו תצוד אותנו ברשת של דורות, ואת רוח שדות המולדת לא נרגיש, ואת החיים המתעוררים עם טללי הבוקר לא נראה. אותן הבודדות שהרימו על נס את עבודת המטבח וראו בכך מקצוע, היו מוזרות בעינינו.

דבורה דיין, בתוך: נשים במאה העשרים, משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים

■ **תארו לכם שאתם חיים בתקופת העליות הראשונות, עליכם לערוך דיון באסיפת חברים בקיבוץ, ולהציג עמדות בעד ונגד השוויון בעבודה: הציגו את טיעוני הנשים ואת טיעוני הגברים. לסיכום הדיון, ערכו הצבעה על תפקידיה של האישה החלוצה.**

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

נשים חלוצות בימינו

המודעות הגוברת של נשים למעמדן החברתי והחיפוש אחר דרכים לשינוי הביאו נשים רבות למסקנה, שחייב להיות שינוי עמוק בסדר היום הלאומי-חברתי, ששיפור מעמדן אינו קשור רק בהן אלא בשינוי החברה כולה. מאחר שדרכן של נשים בפעילות הפוליטית הפורמלית נחסמה, מאבקן הועתק אל השטח. כיום ניתן לאתר מאות ארגוני נשים העוסקים בכל תחומי החיים, כולל שאלות פוליטיות מובהקות... יותר ויותר גוברת התודעה שאין לנתק בין שאלות מדיניות-פוליטיות לבין שאלות של מדיניות-חברתית. תנועת הנשים בישראל רואה במאבק לשוויון כחלק ממאבק פוליטי על אופיים של ההסדרים החברתיים ועל דמותה של החברה. ייחודה של התנועה הפמיניסטית מתבטא בכך שהיא אינה מבקרת רק את ההסדרים הדומיננטיים בהם שולטים הגברים, אלא היא גם מודעת לעצמה. העובדה שאי השוויון מתקיים בין קבוצות נשים בתוך החברה, הביאה לתודעה גוברת של קבוצות הנשים שמאבק הנשים לשוויון מחייב פתיחות ורגישות לצורכיהן של נשים ממעמדות, קבוצות אתניות וקבוצות לאומיות שונות. תנועת הנשים לשינוי חברתי היא אולי התנועה האזרחית המשמעותית ביותר בישראל בסופה של המאה ה-20.

פרופ' חנה הרצוג, נשים בישראל, הספרייה הווירטואלית של מט"ח

חפשו במאגרים מידע על נשים פורצות דרך בימינו בתחומים שונים: חברה, מדע, תרבות, כלכלה ועוד. בחרו דמות נשית אחת, שלדעתכם היא חלוצה:

- תארו את המעשה החלוצי של האישה הנבחרת:
  - הסבירו מדוע המעשה חלוצי
  - התייחסו לנמענים של המעשה החלוצי – האם זוהי חלוציות התורמת לכלל האוכלוסיה, או לנשים?
- תארו את הקשיים שאיתם התמודדה החלוצה, ואת דרכי ההתמודדות שלה. התייחסו לשאלות:
  - האם קשיים אלה נובעים מהיותה אישה, או מסיבות אחרות?
  - האם ההתמודדות שלה היא התמודדות אופיינית לאשה?
- העריכו את המעשה החלוצי ואת תרומתו לחברה
- הכינו כרזה הקוראת לנשים אחרות ללכת בדרכה של החלוצה הנבחרת

מקומה ומעמדה של האישה בסידור התפילה ובבית הכנסת

מבוא

לפי קביעת המשנה, גם נשים חייבות בתפילה - ליתר דיוק: בתפילת העמידה, שהיא המרכזית בתפילות היום. התלמוד הירושלמי מנמק את קביעת המשנה ומסביר כי תפילת העמידה כוללת בקשות לרחמים, וכל אדם - גבר ואישה כאחד - צריכים לבקש רחמים על עצמם. חובת הנשים להתפלל נזכרת בפסיקת רמב"ם, שקבע כי גם נשים חייבות בתפילה - אך לא בתפילה הקבועה כניסוחה בסידור התפילה, אלא כתפילה יומית, אישית וספונטנית. לתפילה זו יש שלושה מרכיבים: היא פותחת בשבח לה', ממשיכה בהצגת בקשות אישיות מה' ומסתיימת בהודיה לה' על חסדו וטובו. דוגמה לתפילת אישה מסוג זה מופיעה כבר בתנ"ך - בתפילת חנה (שמואל א, א, 10 - 12), המציגה תחינה ובקשה אישית לצד נדר של הודיה לה'.

גישת חז"ל ופסיקת ההלכה, לצד נסיבות חברתיות הקשורות לתפקידי האישה ומעמדה, גרמו לכך שבמהלך הדורות לא השתתפו הנשים בתפילה בבית הכנסת. הן מיעטו להגיע לתפילות, ונהגו לבוא לבית הכנסת בשבת, בעיקר לרגל אירועים (כגון: בר מצווה, שבת חתן) וכן בחגים ובימים נוראים. וגם כאשר הגיעו לתפילה - הן היו בבחינת נוכחות-נסתרות מאחורי הפרגוד בעזרת הנשים. ועם זאת, נשים בתפילות ישראל בכל הדורות נהגו להתפלל בביתן, ואף חיברו תפילות בעבור כלל הציבור או בעבור נשים בלבד, ובהן בקשות לשלום העם ולעניינים שבשגרת היום-יום והמשפחה. כמו כן נכתבו ונערכו בידי גברים תפילות שנועדו לנשים - כגון תפילת אב לבתו או תפילת חתן לכלתו. ובמקצת קהילות אשכנז היו נשים שנהגו להתפלל בעבור נשים אחרות. ואולם בשנים האחרונות וברוח התקופה חלו שינויים בתפילת הנשים בקהילות אורתודוקסיות מודרניות, וזאת במטרה לצמצם את חוסר השוויון בין גברים לנשים בתפילה ובבית הכנסת - מבלי לפרוץ את גבולות ההלכה. כך נוצרו מניינים שוויוניים, לצד מנייני תפילה של נשים לקריאת מגילה בפורים על ידי נשים ועבור נשים, ומנייני תפילה לקריאת התורה של נערות בנות מצווה.

מתוך: מתיה קס, תפילת נשים, לקסיקון לתרבות ישראל

יחידה זו, תעסוק, איפוא, בסוגיות של מעמד האשה במרחבי התפילה ובמעמקה מכמה היבטים:

- ❖ "ברוך... שלא עשני אשה", "ברוך... שעשני כרצונו" – מקומה של האשה בסידור ובתפילה
- ❖ תפילות נשים – תפילות של נשים, ותפילות על נשים
- ❖ עזרת נשים – מקומה ומעמדה של האשה בבית הכנסת

מטרות היחידה:

- היכרות עם הסידור כמצע לדיון בשאלות ובסוגיות של מגדר ושוויון מגדרי
- דיון בברכה "שלא עשני אשה" ובאלטרנטיבות אפשריות בימינו
- בירור יחסן של נשים בימינו לברכה "שלא עשני אשה" ו"שעשני כרצונו"
- דיון בתפילות של נשים או תפילות לנשים, ובירור מהויות נשיות בתפילות אלה

- בירור מגמות בהתפתחות "עזרת הנשים", סיבות והשלכות

המלצות פדגוגיות להוראת היחידה:

באמצעות יחידה זו, נאפשר לתלמידים להשוות בין סידורים של קבוצות וזרמים שונים ביהדות, בשאלת מעמדה של האשה – שאלה שהיא גם אקטואלית ורלוונטית לתלמידים ולמורים, וגם איננה נוגעת לאמונה דתית כזאת או אחרת. השוואה זו מזמנת עיון בסידורי התפילה בנוסחים השונים ופיתוח מיומנויות של התמצאות בספר התפילה, לצד עיון בסדר התפילה והיכרות עם התפילות המרכזיות. כמו כן, דיון בסוגיית מעמדה של האשה, הרלוונטית לתלמיד ולמורה, מקדמת את היעד של התייחסות לסידור כמצע לדיון בשאלות ובערכים העוסקים בזהות הפרט והחברה והזיקה ביניהם, ומאפשרת העשרת השפה היהודית במטבעות לשון.

- **השוואת הברכות מהווה כר פורה להבהרת ערכים תוך הצפת השאלות הבאות לדיון:**

- אילו "קולות" משתקפים מכל נוסח? ממה נובע חוסר הנוחות המשתקף מן הנוסחים השונים?
- כיצד תודעת "הציבור" - הכולל נשים וגברים, מתעצבת מול כל אחד מהנוסחים – כיצד מרגישים, נוכח הברכות, המחצית הנשית של הציבור? איזה מסר מעביר כל אחד מהנוסחים? למה הוא מחנך ביודעין או שלא ביודעין?
- מה ניתן ללמוד מכל נוסח על מעמד האישה בתקופתו? מה ניתן ללמוד על התפתחות מעמד האישה? משהוצפו השאלות הנ"ל, מומלץ לפנות ליחידת הלימוד המוצעת, ולנסות לברר תשובות, תוך עיון בטקסטים המצורפים. לחלופין, ניתן לבקש מהתלמידים לשאול בעצמם שאלות על ההבדלים בין הנוסחים השונים, ולהפנות אותם ליחידה לבירור התשובות. לסיכום יחידת המבוא, מומלץ לבקש מן התלמידים לנסח נוסח חלופי לברכות, שיהלום את מקומה ומעמדה של האשה בעידן של שוויון מגדרי.

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני גוי (לנקבה גויה):
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני עבד (לנקבה שפחה):
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני אשה:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שעשני כרצוני:

סידור נוסח אשכנז

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני גוי:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני עבד:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני אשה:

סידור תורה אור

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני גוי:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני עבד:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני אשה:
נשים מברכות - ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שעשני כרצוני:

סידור נוסח ספרד

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שעשני ישראל:
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שעשני בן/בת חורין:
נשים וגברים מברכים: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שעשני בצלמו:

"ואני תפילתי" – סידור ישראלי (התנועה הקונסרבטיבית), סידור "שירת הלב"

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

- **למידה דיאלוגית:** תהליכי ההוראה – למידה יקדמו תרבות של שיח, בין התלמיד לעצמו, בין התלמיד לעמיתיו, בין התלמיד לטקסטים, באמצעות למידה בית מדרשית. היחידה "מקומה ומעמדה של האשה בסידור התפילה ובבית הכנסת" בנויה כדפי למידה בחברותא, ומאתגרת בחינת העמדות מנקודות מבט מנוגדות, תוך מתן תשומת לב לפולמוסים, לפרשנויות ולהשפעות הדדיות בין הטקסטים, בין היוצרים ובין הסוגות, כל אלה מעודדים ומקדמים שיח ער, מאתגר ורלוונטי.
- **למידה חוץ בית ספרית:** מומלץ מאוד לבקר בבתי כנסת של עדות שונות וזרמים שונים, ולבחון את מיקומה של "עזרת הנשים" בכל בית כנסת. בבתי כנסת אחדים עזרת הנשים נמצאת קומה מעל או מתחת עזרת הגברים, בבתי כנסת אחרים עזרת הנשים נמצאת באותה קומה שבה הגברים מתפללים, אך היא מופרדת במחיצה, ואף בתי כנסת שבהם, ללא מחיצה יושבים גברים ונשים יחדיו סביב הבמה. חשוב לדון עם התלמידים במשמעות מיקומה של עזרת הנשים, והזיקה של מיקום זה למעמד האשה באותו בית כנסת.
- **שילוב אמצעי למידה מתחום התקשוב:** במקביל להוראת "הקדיש" מומלץ לשאול, לבדוק ולחקור – האם גם נשים יכולות לאמר קדיש. לדיון בנושא, אנו ממליצים על "הווידאו-בלוג של גל"⁴, שבו גל מעלה דילמות וסוגיות הכרוכות בקדיש, ואחת מהן עוסקת בקדיש מפי אשה.

---

⁴ "הווידאו בלוג של גל" – בהפקת מט"ח

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

דיון בטקסטים מתוך היחידה: בְּרוּךְ... שֶׁלֹא עָשִׂי אִשָּׁה / בְּרוּךְ... שֶׁעָשִׂי כְּרִצוֹנוֹ

❖ טקסט חזותי: תפילת הנשים, ק' פלסנהרדט, נשים מתפללות בבית הכנסת

ביצירה זו, משלהי המאה ה-19, נראית קבוצה של נשים סביב פודיום, המבוגרת שביניהם, הנראית כחכמת הנשים, קוראת מספר, כנראה סידור תפילה. הקרבה בין הנשים מודגשת, הן עומדות צפוף מאוד, והבעות פניהן מגוונות: השלמה, דאגה, תמהון, סקרנות. הן לבושות בפשטות - שמלות צבעוניות צנועות וכיסוי ראש (המעיד על כך שהנשים נשואות). יש לשים לב: בתמונה מצויירות תשע נשים, אולי כדי להדגיש שאין מדובר ב"מניין", כפי שמחוייבים הגברים, ואולי מכאן אף לרמוז שזוהי תפילה וונלנטרית, שאיננה מחייבת.

מה שעוד מעניין ביצירה זו, הוא מה שאין בה: בית הכנסת – לא נראה ביצירה, פרט לוויילון שתלוי ברקע, לא נראים ספסלי ישיבה, עזרת גברים ועזרת נשים, אין גברים, אין ארון קודש, והדמות המרכזית קוראת מספר (מצחף) ולא ממגילה (מה שמעיד שאין מדובר בספר תורה). פרשנות אפשרית ליצירה: האמן רצה להדגיש את דבקותן של הנשים, את אמונתן בשעת התפילה, כאשר לכל אחת מהן דאגות הקשורות אולי למשפחה, לבריאותה, לפרנסתה, לשלומה.

בהתבוננות ביקורתית, ניתן לפרש את העדר אוירת בית הכנסת על כליו השונים כצילום מצב של התקופה והיחס לנשים בתקופה זו: נשים יכולות להתפלל, זהו צורך נפשי אנושי, הקשור לרגש. ואולם, אין הנשים יכולות לעסוק בעיסוק הרצינאלי של הקריאה בתורה, למשל. העדר סממנים של בית כנסת, ממחיש שגם העיסוק בקודש אינו עיסוקן.

מומלץ לדון עם התלמידים בנקודות הבאות:

- הבעות פניהן של הנשים והקומפוזיציה הצפופה שלהן ביצירה – איזו תכונה מייחס היוצר לנשים?
- העדר סממנים של בית כנסת – על מה זה מעיד?
- הקריאה בספר (הסידור) – האם כל הנשים יודעות לקרוא? מדוע?
- מה ניתן ללמוד מיצירה זו על מעמדן של הנשים בתקופה ו/או בעיני האמן?

❖ ברכות השחר מתוך הסידור

בטקסט המסורתי מברך הגבר שלוש ברכות בסדר יורד: שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אישה. הפרשנות המסורתית לסדר זה הוא, שקודם מברך שלא עשני גוי, שאינו בר מצוות כלל, אח"כ מברך שלא עשני עבד, שמחוייב במקצת מן המצוות, ואח"כ מברך שלא עשני אישה, כי אישה חשובה מהעבד וחיבת בכל מצוות "אל תעשה" וחיבת בהרבה מצוות "עשה" ופטורה רק ממצוות שהזמן גרמן.

ברכת "שעשני כרצונו", המיוחדת לאישה בברכות השחר אינה מוכרת לנו מהתלמוד והיא מוזכרת לראשונה בתחילת המאה ה-14 על ידי ר' יעקב בר' אשר בעל הטורים (אורח חיים, סימן מו). מסיבה זאת פסקו כמה אחרונים שנשים אינן חייבות לאומרה ולפחות לא בשם ומלכות.

לברכה זו פרשנויות רבות :

כותב ר' דוד אבודרהם בספרו חבור פירוש הברכות והתפילות: "והנשים נוהגות לברך במקום שלא עשני אשה שעשני כרצונו, כמי שמצדיק את הדין על הרעה הבאה עליו".

כהמשך להסברו לברכת האיש ("שלא עשני אישה"), האבודרהם רואה פחיתות של האישה המתבטאת בכך שמוטלות עליה פחות מצוות ושמחויבותה קודם כול למצוות בעלה. על כן, באומרה "שעשני כרצונו", היא מצדיקה עליה את הדין שנגזר עליה גורל זה. הסבר זה נכתב גם הוא במאה ה-14, כנראה קרוב לזמן חיבור הברכה, ומבטא בכך תפיסה בת הזמן לגבי מעמדה ותפקידה של האישה.

בתקופות מאוחרות יותר, שבהן הסברו של האבודרהם כבר לא שיבר את האוזן, יש שהציעו לראות במילה "כרצונו" רמז דווקא לשביעות רצונה של האישה ושמחה על מה שהיא. הרב אליהו מונק, בספרו על התפילות, מסביר כי אדם "השמח בחלקו" (משנה, אבות ד, א) הוא זה המודה לקב"ה "בכל מידה ומידה שהוא מודד לו" (בבלי, ברכות נד ע"א). ברוח זו אומרת האישה היהודייה בכל בוקר את הברכה "שעשני כרצונו", לא רק מתוך הכנעה סבילה כקבלת החלטת ה', כי אם מתוך רגש חיובי, בתודה עמוקה ובשמחה כנה שבוראה עשה אותה "כרצונו". כלומר, לפי הרצון והחפץ שלו יתברך, בצורה שמצאה חן בעיניו ושרוחו נוחה הימנו. משמעות המילה "רצון" לפי הסבר זה הוא הסכמה, הנאה, נחת רוח, בדומה לפסוק "יהיו לרצון אמרי פי".

הרב צבי יהודה קוק הולך מעבר לכך וכותב: "נוסח הברכה 'שעשני כרצונו' אינו צמצום אלא אדרבה גדלות [...] האשה יותר אלוהית מהאיש, היא יותר 'כרצונו', כרצון ד' ". בשל מעלתה זו של האישה היא מודה לה' בברכה בנוסח זה דווקא. עיון בדבריו של הרצי"ה קוק אודות בריאת האישה יסביר לנו מדוע לדעתו האישה "אלוהית" יותר מהאיש: האיש נברא "עפר מן האדמה" ובתוך חומר זה "ויפח באפיו נשמת חיים". לעומת זאת האשה נבראה מהצלע, שכבר היתה שייכת לצלם אלהי. [לכן] היסוד והשורש שלה הוא אלוהי.

במלים אחרות, האישה מלכתחילה נבראה מ"חומר" משובח יותר. בניגוד לאיש, שגופו לקוח מן האדמה, האישה נוצרה מגופו של אדם שנברא בצלם אלוקים, שכבר חש, הרגיש וחי. דווקא משום כך היא מיסוד הדבר יותר "אלוקית". הרצי"ה קוק מסביר במקום אחר את המשמעות המהותית של עניין זה – היותה של האישה אלוקית יותר: יש צד מסוים שנשמת האשה יותר גדולה מנשמת האיש. "נתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש" (בבלי, נדה מה ע"ב). האשה פחות אנושית ויותר אלוקית, יותר כרצון ד', על כן היא מברכת "שעשני כרצונו". הבינה היתרה שניתנה באישה, היא המעלה שעשתה אותה בריה קרובה יותר לרצון האל.

הסבר מקורי, המתמודד עם השאלה מדוע אין הגבר אומר "שעשני כרצונו", מובא אצל פרופ' יוסף תבורי בדיונו בנושא זה: האיש אינו יכול לומר "שעשני כרצונו" כיון שכאשר נולד ילד יהודי הוא איננו מושלם עד לברית המילה [עד שיעשה בו תיקון אנושי], אבל ילדה יהודיה כבר מושלמת מרגע לידתה, כבר אז היא "כרצונו" של הבורא. **וראו גם פרשנויות נוספות, מנקודת מבט שוויונית בדפי הלימוד.**

מומלץ לעסוק בנקודות הבאות:

- לבקש מן התלמידים להציע פרשנות משלהם לסדר הברכות ולברכת "שעשני כרצונו"

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

- להציג בפניהם פרשנויות אחדות ולבקש להביע עמדה ביחס לפרשנות
- להציע לתלמידים לבחון את היחס לאישה בכל אחת מן הפרשנויות
- לבחון את המשמעות של הברכה בסידור הרפורמי "ברוך שעשני איש / ברוך שעשני אישה" בהשוואה לברכה "שעשני כרצונו" ולהביע עמדה מנומקת.

❖ בְּרוּכָה אֲנִי שֶׁעָשִׂיתִי עִצְמִי אִשָּׁה / אורנה רב-הון

השיר פותח בזכרון של שיחה בין אב לבתו: הבת נזכרת שבילדותה שמעה את אביה אומר "ברוך שלא עשני אישה", וכילדה היא תמהה, מה רע להיות אישה? מדוע צריך לברך כך מי שאיננו אישה? האב עונה לה, על פי זכרונה "כשתגדלי – תביני", מין אמירה סתומה, שאיננה נותנת תשובה אמיתית, אולי מרמזת על התפתחות מינית, המסתברת בדיעבד מהמשך השיר.

בהמשך, טוענת הבת – הנה גדלתי ועדיין אינני מבינה: מה רע להיות אישה? וכאן מסתברת אמירתו של האב – "כשתגדלי תביני", שכן הבת מתייחסת לדם הווסת, להולדה, ומברכת על יכולתה להצמיח חיים חדשים. בדבריה יש התרסה – "אתם" (הגברים, הרבנים) רואים בדם הוסת טומאה, אבל אני מנקודת מבטי כאישה רואה בזאת ברכה: אני מסוגלת ליצור חיים חדשים, כשעצם יצירת החיים היא קדושה.

בבית השלישי, הבת שבגרה ספקנית לגבי תשובתה: האם טענתי הקודמת היא הצטדקות על כך שאני אישה? האם זוהי הכוונה של האב "כשתגדלי תביני"? והיא מסיימת באמירה המחודדת את ההבדל, בראייתה, בין גברים לנשים: אני לא אומרת "ברוך שלא עשני גבר", אינני כמוך הוראה במין השני, חסרון. אלא, אני אומרת "ברוכה אני שעשיתי עצמי אישה". באמירה זו מוציאה המשוררת את האל מן המשוואה: לא האל עשה אותה אישה, אלא היא עצמה יצרה את הנשיות שבה, על כל מעלותיה וחסרונותיה. יש באמירה זו קריאת תיגר לגברים: אל תברכו על דרך השלילה (שלילת האישה) את היותכם גברים, ויתרה מכך: תהיו גברים אמיתיים כשתוכלו לומר כמוני "ברוך אני שעשיתי עצמי גבר". כי להיעשות גבר, כמו להיעשות אישה – זה באחריותנו, לא בשלילת האחר, אלא בבריאתו של "האני" שלי.

❖ טקסט חזותי: קריקטורה של שלמה כהן, "ישראל היום"

הקריקטורה מחולקת לשניים ע"י קו מפריד, המצביע על יחס כמותי: מצד אחד יהודי חרדי בודד מתפלל מתוך הסידור "ברוך שלא עשני אישה", מצד שני ארבע נשים מצליחות: עורכת דין או שופטת, רופאה, אשת עסקים וחיילת קרבית המברכות "ברוך שעשני כרצוני". המסר בקריקטורה: הולכים ומתמעטים אלה שאומרים "ברוך שלא עשני אישה" והולכות ומתרבות הנשים המצליחות בזכות עצמן, העושות את רצונן ומשתלבות באופן שוויוני בחברה, כנשים מצליחות.

❖ דנה פולבר, שעשני אשה

בשיר זה איזכורים רבים למצוות ולהלכות המתייחסות לנשים ולגברים, והשימוש בהם בא לחדד את היתרונות ו/או החסרונות של האישה מול הגבר. בקריאת השיר, נדרש ידע הלכתי רב כדי להבינו. להלן הסברים למספר איזכורים:

- **אם עמלקית אני – זְכָר יימחה, דווקא, ולא נקבה;** בתורה מצוות מחיית עמלק מתייחסת למחייה טוטאלית של העם העמלקי – נשים, גברים וטף כאחד. המשוררת "מיתממת" ומתעלמת מכל המצווה, כשהיא מתייחסת רק לחלקה ו"משחקת" עם הקריאות השונות של המילה "זכר": **זְכָר או זָכָר.** כידוע, במקור נכתבה התורה ללא סימני ניקוד והטעמה, וניקוד המסורה נעשה בשלב מאוחר יותר. על רקע זה, בוחרת המשוררת לקרוא את הפסוק **"כִּי-מַחָה אֶמְחָה אֶת-זָכָר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם"** (שמות יז, יד) כציווי למחיית הזָכָר, ומכאן להדגיש את יתרונה של האישה העמלקית על הזָכָר העמלקי, או אולי בסרקאזם – אם נמחה הזָכָר העמלקי, מה נותר לנקבה העמלקית לעשות?
- **אם מואבית או עמונית אני – אבוא בקהל;** בתורה מצווה משה **"לא-יבא עמוני ומואבי בקהל יְהוָה: גם דור עשירי, לא-יבא להם בקהל יְהוָה עד-עולם"** (דברים כג, ד). הציווי מנוסח בלשון זכר, ומכאן מסיקה המשוררת שנקבה איננה נכללת בציווי זה, ועל כן הנקבה המואבית או העמונית יכולה לבוא בקהל. היא כנראה גם נסמכת על מגילת רות, שכידוע הייתה מואבייה, ולא רק שנישאה לבועז, אלא שהייתה סבתא רבתה של דוד המלך, שחז"ל אף כינו "אִמָּה של מלכות".
- **אם אמה עברייה אני – לא ארצע;** עבד עברי שאיננו רוצה לנצל את שנת השמיטה, המאפשרת לו להיות בן חורין, ובזאת מבזה את ערך חירות האדם המקודש, נענש ברציעת אוזנו אל מפתן הדלת, והוא מאבד את זכותו להשתחרר לעולם (שמות כא, א – ו). כיוון שמיד אחרי חוקי העבד מגיעים גם חוקי האמה העברייה, ואין כל התייחסות לעניין הרציעה, מסיקה המשוררת כי אמה לא נרצעת, גם אם היא מסרבת להשתחרר בשנת השמיטה. ואולי להיפך – לאמה העברייה אין כלל אפשרות להשתחרר בשנת השמיטה, ועל כן, אין לה אפשרות להביע סירוב להשתחרר ולהירצע כתוצאה מסירוב זה.
- **אם מלכה אני – לא יעמידוני עליהם;** התורה מצווה: **"שום תשים עליך מלך אֲשֶׁר יבחר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בו: מִקֶּרֶב אֲחֵיךָ תשים עליך מלך--לא תוכל לתת עליך איש נָכְרִי אֲשֶׁר לא-אֲחֵיךָ הוא"** (דברים יז, טו), והרמב"ם מפרש: **"אין מעמידין אישה במלכות--שנאמר "מלך" (דברים יז, טו), ולא מלכה; וכן כל משימות שבישראל, אין ממנים בהם אלא איש"**. (רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים א, ו). המשוררת "מתחכמת" עם הרמב"ם וטוענת. אם אני מלכה – אני מלכה, ולא משנה אם נאמר מלכה בתורה. היתרון או החיסרון על פי פרשנותה – הוא רק בכך ש"לא יעמידוני עליהם".
- **ואם כוהנת אני – לא אזרוק דם ולא ארוץ לפייס;** ביהדות אין כוהנת אלא כוהנת לעבודת אלילים (למשל המלכה איזבל). ביהדות יכולה אישה להיות רק בת כהן או אשת כהן. בחוקי הקרבנות זריקת הדם על המזבח היא השלב החשוב ביותר בתהליך, שכן היא המכפרת על חטאיו של החוטא. המשוררת מודה על כך שכוהנת איננה יכולה לזרוק את הדם, ועל כן גם לא רצה לפייס את האל, על חטאי החוטא.
- **אם לוייה אני – לא אשמיע את קולי קול ערווה;** כידוע, שירת הלויים ליוותה את עבודת המקדש, וכמו בין הכוהנים, גם בין הלויים לא הייתה לוייה, אלא בת לוי או אשת לוי. החלק השני של האיזכור מתייחס להלכה המופיעה בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי, בשינויי נוסח. בתלמוד הבבלי (ברכות כד) נאמר: **"אמר שמואל: קול באשה ערווה, שנאמר "כי קולך ערב ומראך נאוה"** (שיר השירים ב, יד), ואילו בתלמוד הירושלמי (מסכת חלה, דף יב, פ"ב, ה"א) נאמר **"שמואל אמר: קול באשה ערווה, מה טעם? "והיה מקול זנותה ותחנף הארץ"** (ירמיהו ג)
- **ואף אם קטנה אני – לא אשמש בסעודה;** חרש שוטה וקטן הוא מעמד המופיע פעמים רבות בהלכה, המתאר קבוצה של אנשים שאינם בעלי-דעת, אינם אחראים למעשיהם ומעמדם ההלכתי שונה מדינים של אנשים רגילים. קטן הוא צעיר אשר לא הגיע לגיל 13 ויום אחד (בר

- מצווה) ואשר אין לו סימני בגרות. קטנה זוהי צעירה שלא הגיעה לגיל 12 ויום אחד) וגם לה אין סימני בגרות. המשוררת קובלת או שמחה על כך, שגם אם היא קטנה, שאין בה סימני בגרות מיניים, היא אינה יכולה לשרת את הסועדים הגברים.
- **אם רעיה אני – לא אהפוך שולחן**; בספרות התורנית, **הפיכת שולחן** לפי הפירוש הנפוץ, היא כינוי, בלשון נקייה, ליחסי מין אנאליים, שבהם מוחדר הפין אל פי הטבעת של האישה. כינוי נוסף ליחסי מין כאלה הוא "ביאה שלא כדרכה". בתורה, דבר זה נחשב כעינוי לאישה, כמו שכתוב אצל שכם ודינה "וישכב אותה ויענה". ההלכה מתירה יחסי מין כאלה, אף שאינה רואה אותם כשגרתיים. בעלי התוספות סוברים שאקט זה מותר רק כאשר אינו מוציא זרע או שעושה כך באקראי אף שמוציא זרע. עם זאת, השל"ה הסתייג מיחסי מין כאלה, באומר: צריך ללמוד, לשמור, לעשות ולקיים את כל דברי הטור או"ח סי' ר"מ ואה"ע סי' כ"ה, וצריך האדם להיות בקי בעל פה בכל מילה ומילה הכתוב שם, זולת עניין הפיכת שולחן המוזכר שם.
- **אם יושבת אני – מוטב לי לשבת טן-דו**; "טב למיתב טן-דו מלמיתב ארמלו" הינו ביטוי בארמית בבלי המופיע בתלמוד שפירושו המילולי בעברית "טוב לשבת בשניים מלשבת אלמנה". הביטוי מופיע בגמרא במספר מקומות בשם ריש לקיש, הקובע, כי האישה תעדיף לחיות עם בעל, גם אם יש בו פגמים שונים, מבחינה חיצונית, בריאותית או התנהגותית, ובלבד שלא להישאר במצב של רווקות.
- **ואם אביע דעה – לא תהא דעתי כבדה**; עפ"י התלמוד הבבלי, מסכת שבת "נשים דעתן קלה עליהן" (וראו יחידת לימוד על ברוריה בהמשך)

מומלץ לדון עם התלמידים בנקודות הבאות:

- תחושות ורגשות של ילדות ונשים לאור המסר שהן מקבלות מילדות על עליונות הגבר
- הפרשנות המשתמעת של הכותבות לברכת השחר "שלא עשני אישה".
- הביקורת שלהן על הפרשנות המקובלת
- עמדה אישית של התלמידים על פרשנויות אלה

דיון בטקסטים מתוך היחידה: מקומן ומעמדן של נשים בבית הכנסת

❖ **טקסטים חזותיים: מאורציו גוטליב, 1878, יהודים מתפללים בבית הכנסת ביום הכיפורים (ציור), טובי כהן, צילום, בעקבות גוטליב, 2010**
גוטליב, שנפטר בגיל צעיר, צייר יצירה זו בשנת חייו האחרונה. הציור מתאר קבוצת מתפללים יהודים בעת תפילה בבית הכנסת. רבות מן הדמויות המתארות הן פורטרט של בני משפחתו של גוטליב - החיים והמתים. בנוסף, מכיל הציור דיוקן עצמי משולש שלו - כמבוגר בשנות העשרים במרכז הציור, כנער מתבגר הקורא ביחד עם אביו בצידו הימני של הציור, וכנער צעיר. במרכז הציור, על גבי ספר התורה, חרט גוטליב כתובת זיכרון לעצמו. גוטליב הסביר מעשה זה ברצון שלו ליצור מחדש את קרובי משפחתו על הבד, ולשלב עצמו ביניהם. ממד ביוגרפי נוסף הקיים ביצירה הוא הכללת דיוקנה הכפול של לאורה הנשל-רוזנפלד, ארוסתו של גוטליב, אשר ביטלה את האירוסין עמו ונישאה לאחר.

לכאורה, המתואר בציור מתאים למתרחש בבית כנסת בכל שבת וחג. הזיהוי שלו עם יום הכיפורים טמון בראש ובראשונה בציור עצמו באמצעות כתובת זעירה - "מחזור של יום כפור" הרשומה בספר שהיהודי סמוך למרכז התמונה רכון עליו (הכתובת מופיעה בתחתית הדף הפתוח ולא

בכריכה המוסתרת). עם זאת, עד למותו של גוטליב, שנת 1879, נודע הציור בעתונות הפולנית בשמות שונים כגון "יהודים בבית הכנסת", או "ביום השבת". בעיתונות היהודית בפולין נקשר הציור עם יום הכיפורים בתקופה שלאחר מותו של גוטליב. באחד ההספדים שנכתבו לזכרו מצוין כי הציור מתאר את תפילת יום הכיפורים, "קודם במקצת לתפילת נעילה". בסוף תפילת נעילה תוקעים בשופר, ואכן בציור מופיע שופר - על

השולחן הנמוך, בצד שמאל למטה. בכתב העת "כנסת ישראל" כונה הציור "גוי קדוש ביום קדוש". מרטין בובר, בהרצאה שנשא בנושא האמנות היהודית בקונגרס הציוני העולמי החמישי, בשנת 1901, התייחס אל היצירה בשם "יהודים מתפללים", שם אשר היה ידוע בעיתונות הגרמנית של אותה עת.

באשר למקומן של הנשים ביצירה זו: שני חלקים לבית הכנסת - הבמה ו"עזרת" הגברים, ומעט מעליה עזרת הנשים. שני חלקים אלה מופרדים באופן רך, לא דרמטי, כאשר מקור האור הבא מן הזווית השמאלית של הציור, מאיר את הדמויות הגבריות במרכז, ותוך כדי כך מאיר גם את הנשים בעזרה. יש לשים לב: מאחורי עזרת הנשים שני מקורות אור, כשהשמאל, הגדול שביניהם, מאיר לנשים את המקום אך לא מאיר את הנשים. מקור האור על הנשים הוא אותו מקור אור המאיר את הגברים.

הקיר המפריד בין הגברים לנשים נראה נמוך, ובצבעיו הוא משתלב בצבעים שבשני החלקים ויוצר הרמוניה והמשכיות בין שניהם. כל הדמויות בציור של גוטליב נראות ברורות, ניתן לראות היטב את הבעות פניהן. עפ"י הבעות הפנים, הנשים שותפות לנעשה בעזרת הגברים. עמידת הגברים "שפופה" מעול קדושת היום (יום כיפור) ואולי גם מעול הגלות, ונדמה כי יש בה הכנעת וקבלת הדין. הנשים, לעומת זאת זקופות, וחלקן מישרות מבט למתבונן.

בצילום של טובי כהן, המשחזר את הסצינה המתוארת בציורו של גוטליב, הבדלים רבים בין אם במודע ובין אם לא במודע (ואולי בשל קשיים טכניים לשחזר באופן מושלם את הסצינה): עזרת הנשים נראית גבוהה יותר מעזרת הנשים בציורו של גוטליב, והאפלה שם יוצרת חיץ ברור ומודגש בין מקומן של הנשים למקומם של הגברים. מקור האור בצילום של כהן מאיר מהפינה הימנית של היצירה, מאירה את הגברים שבמרכז ורק אישה אחת היושבת בפינה השמאלית של עזרת הנשים. על שאר הנשים שרויה אפלה גדולה, ולכן קשה לראות הבעות פנים. דמויות הגברים בצילום, זקופות מאלה שבציור, ומעידות על ביטחון עצמי. דמויות הנשים מאחור נראות כעסוקות בשלהן (פרט לעומדת במרכז) ללא התייחסות לנעשה בעזרת הגברים.

כאן ראוי לציין אנקודטה נוספת: בשנת 1978 נתלה עותק של היצירה של גוטליב, במוזיאון בית התפוצות, כאשר מן התמונה נמחקו כל הנשים בעזרת הנשים. בעקבות ביקורת ציבורית רחבה על הדרת הנשים מן היצירה, הורד עותק זה, ולא ניתן למצוא לו עדות. מוזמנים לקרוא חלק מן הביקורת במקורות הבאים:

- [למחוק את הנשים לא רק מכתב האישום, אלא אפילו מעזרת הנשים](#)
- [במוזיאון בית התפוצות הבטיחו לעסוק ביצירה בעולם היהודי "במבט פלורליסטי ומאתגר". האם התערוכה "תיאטרון זהויות" מקיימת את ההבטחה?](#)

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

מומלץ לדון עם התלמידים בנקודות הבאות:

- השוואה בין שתי היצירות, זו של גוטליב וזו של כהן
- איך מוצגות הנשים בשתי היצירות? מה מעמדן עפ"י התייחסות האמן?
- מה ניתן ללמוד מן ההבדלים הללו על התפתחות מעמדן של הנשים בקהילות ישראל?

❖ מאחורי הפרגוד / רבקה לוביץ

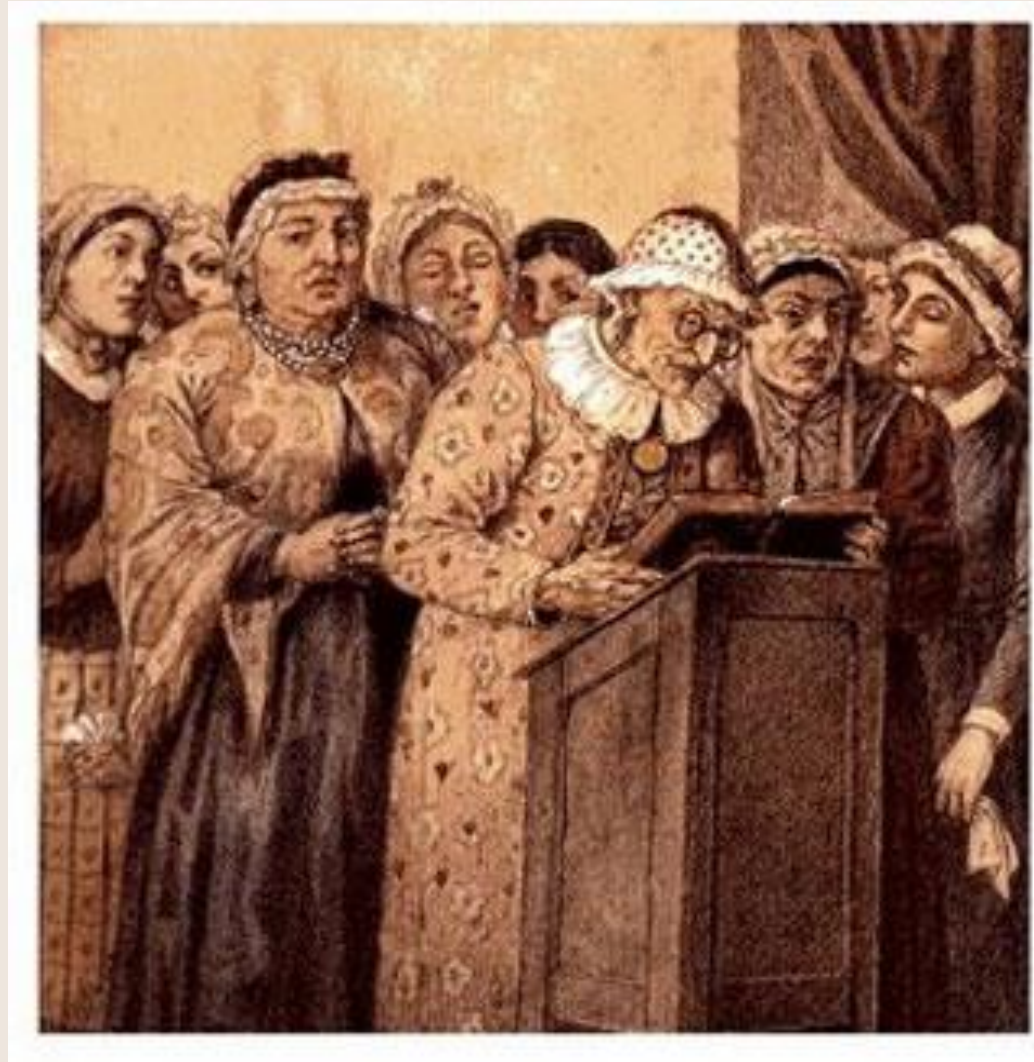
בשירה זה, מוחה רבקה לוביץ על המחיצה המפרידה את הנשים והופכת אותן חרשות ועיוורות לעבודת יום כיפור. השיר מסתיים באמירה, שמקום שממנו מדירים נשים, מדירים גם את האלהים, שכן גם אלהים נמצא יחד עם הנשים מאחורי פרגוד ומחיצה, או בכלל במקום אחר ולא בבית הכנסת.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

מקומה ומעמדה של האישה בסידור התפילה ובבית הכנסת דפי לימוד

תפילת הנשים, ק' פלסנהרדט, נשים מתפללות בבית הכנסת. שמן על בד 1893

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

ברוך... שלא עשני אשה / ברוך... שעשני כרצוני

- מה דעתכם על הברכות "ברוך... שלא עשני אשה", "ברוך... שעשני כרצוני", "שלא עשני גוי", "שלא עשני עבד"? מהו היחס לנשים הנשקף מברכות אלה?
- מהן התחושות של נשים בימינו, למשמע ברכות אלה? מדוע?
- הציעו חלופה לברכות, שלדעתכם, תהיה מקובלת על גברים ונשים, ועל החברה היהודית על כל גווניה וזרמיה.

ברוכה אני שעשיתני עצמי אשה /
אורנה רב-הון

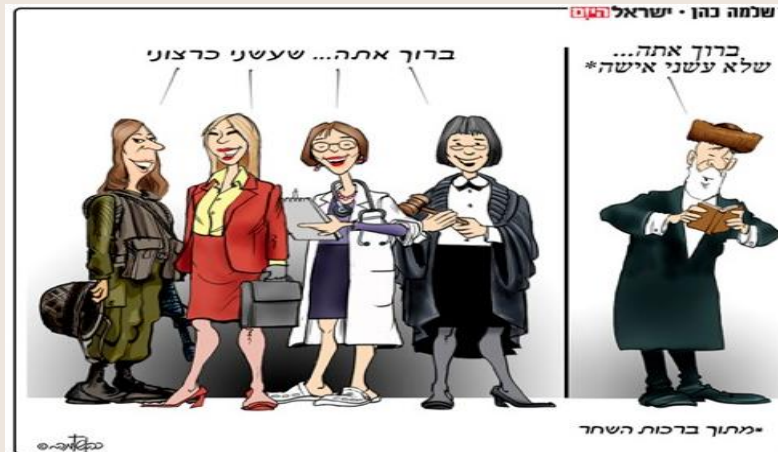
היית עומד ומתפלל שם לפני הקיר.
שמעתי אותך אומר:
"ברוך שלא עשני אשה".
שאלתי אותך מדוע.
אמרת: "כשתגדלי - תביני".

הנה גדלתי עכשו
ועצין אינני מבינה.
הרי ברוכה אני שנעשיתני אשה
הרי הדם הזורם בי
הצמיח חיים חדשים
הרי אינני טמאה.

הנה, אני מצטדקת.
האם לא זו הכוונה?
ולא.
לא אמר
ברוך שלא עשני גבר.
אמר:
ברוכה אני
שעשיתני עצמי
אשה.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם,
שלא עשני גוי;
ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם,
שלא עשני עבד;
ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם,
שלא עשני אשה.

מתוך סדור "תהילת ה'", ברכות השחר, תפילת שחרית

ברכת "שלא עשני אשה", שנאמרת בברכות השחר, היא אחת הברכות הבעייתיות ביותר בסידור, שהרי היא משקפת לכאורה את תפיסת האשה כנחותה מן הגבר. כך גם הבין את רוח הברכה אבודרהם, שכותב בפירושו על ברכת "שעשני כרצוני", שהיא הברכה שהאשה מברכת: "והנשים נוהגות לברך במקום 'שלא עשני אשה' - 'שעשני כרצוני', כמי שמצדיק את הדין על הרעה הבאה עליו". וכן גם בעל "הלבוש" בפירושו על הסידור: "שאע"פ שיש לה מעלה וחשיבות, מכל מקום אינה חשובה כמו הזכרים בישראל". שתי הברכות נתפסו איפוא כמשלימות זו את זו: הגבר מתפאר בכך שאינו אשה, ואילו האשה משלימה עם מעמדה הנחות. בעידן של תפיסה שוויונית של האשה לא רק מבחינת תפקידיה אלא בעיקר מבחינת ערכה, יש המתקשים לקבל ולהזדהות עם ברכות אלה. האם יש להן אלטרנטיבה המעוגנת במסורת ההלכה?

... מי שרואה את האשה כשייכת לעולם הרוח, קשה לו להשתמש בנוסח היכול להתפרש כביטוי של זלזול והתנשאות, ודומה שיש מקום להמירו בנוסח המקביל לזה של ר' מאיר. ניתן להוסיף על הנוסח של ר' מאיר את המילה בן ("שעשני בן ישראל") או בת ("שעשני בת ישראל"), ובאופן זה לתת ביטוי הן לעקרון השוויון והן לשמחה על השונות. האיש והאשה שווים הם בערכם ובמעמדם לפני ה', אך כל אחד מהם שונה מזולתו במבנהו הביולוגי ובעולמו הנפשי, ועל כך כל אחד מהם נותן תודה. יש כאן הודאה על המיוחד שבכל מין, אבל אין כאן לא זלזול ולא התנשאות.

חגי ארצי, ברכת "שלא עשני אשה", אקדמות, ד', שבת
תשנ"ח, עמ' 129-130

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני גוי.
ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני עבד.
גברים מברכים: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שלא עשני אשה.
נשים מברכות: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. שעשני כרצוני.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

ברוך שעשני אישה / אסתר ראב

ברוך שֶׁעֲשֵׂנִי אִשָּׁה -
שֶׁאֲנִי אֲדָמָה וְאָדָם,
וְצִלַּע רֶכֶה;
ברוך שֶׁעֲשֵׂתָנִי
עֲגוּלִים עֲגוּלִים -
כְּגִלְגְּלֵי מַזְלוֹת
וְכַעֲיֻגוּלֵי פְרוֹת -

שְׁנַתָּת לִי בְּשָׂר חַי
פֹרֵחַ,
וְעֲשֵׂתָנִי כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה
נוֹשֵׂא פְרִי;
שֶׁקָרְעֵי עֲנִיָּד,
מְחַלְקִים כְּמִשֵּׁי
עַל פְּנֵי וִירְכִי;
וְאֲנִי גְדוּלָה
וּמְבַקֶּשֶׁת לְהִיּוֹת יְלֵדָה,
בּוֹכִיָה מִצַּעַר,
וְצוֹחֶקֶת, וְשָׂרָה בְּקוֹל,
דֹּק מִן הַדֹּק -
כְּצָרְצָר זְעִיר
בְּמִקְהֶלֶת כְּרוּבִיד
הַנְּעֻלָּה -
קֶטְנָה שְׂבִיקֶטְנוֹת -
אֲנִי מְשַׁחֶקֶת
לְרַגְלֵיד -
בוֹרְאִי!

ר' יהודה אומר :
שלוש ברכות צריך אדם לברך בכל יום -
ברוך שלא עשני גוי,
ברוך שלא עשני בור [חסר דעת],
ברוך שלא עשני אשה.
ברוך שלא עשני גוי- כנאמר "כל הגויים כאין נגדו".
ברוך שלא עשני בור - שאין בור ירא חטא.
ברוך שלא עשני אשה - שאין אשה חייבת במצוות.
תוספתא, ברכות פו, יח (עמ' 38 במהדורת ליברמן)

ברוך שֶׁעֲשֵׂנִי כְּרָצוֹנוֹ. ביאור הלשון "כרצונו" – במדרש רבא :
שהקב"ה נמלך במלאכים בבריאת האדם, אבל ביצירת האשה
לא נמלך, ועשה אותה כרצונו.
ישועות יעקב סימן מו, טעמי המנהגים נ' ע"ב.

סדר שלוש הברכות הוא : גוי, עבד, אשה, בדרך "לא זו אף זו"
לעניין מצוות.
מתחילה אנו מברכים שלא עשני גוי שאינו בר מצוות כלל,
ואחר כך עבד שמחויב במקצת מצוות,
ואחר כך אשה שחשובה מהעבד וחייבת בכל מצוות לא תעשה,
והרבה מצוות עשה, ופטורה ממצוות עשה שהזמן גרמא
בית יוסף מור או"ח סי' מו

ברוך שעשני אשה :
אם עמלקית אני – זָכַר יִימָחָה, דווקא, ולא נקבה;
אם מואבית או עמונית אני – אבוא בקהל;
אם אמה עברייא אני – לא ארצע;
אם מלכה אני – לא יעמידוני עליהם;
ואם כוהנת אני – לא אזרוק דם ולא ארוץ לפייס;
אם לוייה אני – לא אשמיע את קולי קול ערווה;
ואף אם קטנה אני – לא אשמש בסעודה;
אם רעיה אני – לא אהפוך שולחן;
אם יושבת אני – מוטב לי לשבת טן-דו;
אם נזירה אני – לא אגלח על מות אב ואם;
ואם אביע דעה – לא תהא דעתי כבדה;
אם אעבור ברחוב – לא ימשכוני בעבותות אהבה להניח
תפילין;
ואם מניחה תפילין אני – לא ימחו בידיי;
אם לומדת תורה אני – זכותי תתלה לי בבוגדי;
ברוך שעשני אשה.

**דנה פולבר, שעשני אשה,
דרשוני-מדרשי נשים, 2009, עמ' 147
ברוך שעשני אישה / אורה פטישי**

ברוך שֶׁעֲשֵׂנִי אִשָּׁה
מְתַרְתֵּי מְהֵאִישׁ
בְּחֹן אֲמוּנָתִי
לְפִי מִבְּטֵי וְדַבּוּרִי
בְּתֵם אֶהְבְּתִי
וְתוֹצְרִי.
מְכַנְסֶת בְּאַמוֹת עֲרָכִי
בוֹחֶנֶת וְצוֹפֶה מְשַׁכְּלוֹת
וּמְכַנְנֶת מְעֻשֵׁי לְהִיטִיב.

- כיצד מפרשות נשים את הברכות "שלא עשני אשה", "שעשני כרצונו" (בשירים המצורפים)? מהי הביקורת שלהן על הברכות? כיצד הן מתמודדות עם נשיותן?
- מהו ההבדל בין הפרשנויות של הנשים, לבין הפרשנויות של הגברים בדפים אלה? מה דעתכם על הבדל זה?
- הציעו פרשנות יצירתית משלכם לשתי הברכות: "שלא עשני אשה", "שעשני כרצונו"

תפילות נשים

תפילה לילדת

ברוכה אתה יה
אם כל חי
שִׁמְמֵנִי וְצֵאוּ חַיִּים חֲדָשִׁים לְעוֹלָם.
ברוכה אתה יה
שֶׁבִּנְפְּלֹאוֹתֶיךָ אֲנִי מִתְבֹּנְנֶת עִבְשִׁי.
מֵה גִדְלוֹ מְעִשֶׂיךָ יה
מֵאֹד עֲמָקוֹ מִחֻשְׁבוֹתֶיךָ.
ברוכה אתה יה
שֶׁשְׁמַרְתְּ עָלַי בְּתִשְׁעַת חֲדָשֵׁי הַרְיוֹנִי.
שְׁמַרֵי עַל בִּתִּי/ בְּנִי שֶׁזֶה עֵתָה נוֹלְדָה/ נוֹלָד
וְלוֹי אוֹתָה/ אוֹתוֹ כְּשֵׁם שְׁלוֹיֶת אוֹתִי.
עֲזָרֵי לִי לְגַדֵּל אוֹתָה/ אוֹתוֹ בְּדַרְכֶּיךָ
וְהַשְׁרֵי עָלַי וְעַלֶיךָ/ וְעַלְיוֹ מְרוֹחֶךָ.
פְּרָשִׁי סִפְתָּ שְׁלוֹמֶךָ עָלֶיךָ/ עָלְיוֹ
לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם
בְּבְרִיאוֹת הַגּוֹף וְהַנַּפֶּשׁ.
ברוכה אתה יה
הַמְחַדֶּשֶׁת בְּטוֹבָה חַיִּים בְּעוֹלָמָה.

קורי זיידלר, מתוך: ברכו - במה להתחדשות
התפילה בישראל, עמ' 24

למדני אלהי ברוך והתפלל
על סוד עֶלְהָ קָמְלִי, על נְגַה פְּרִי בְּשֵׁל
על החרות הזאת לראות, לחוש, לנשם,
לדעת, ליחל, להכשיל.
למד את שפתותי בְּרָכָה וְשִׁיר הַלֵּל,
בְּהִתְחַדָּשׁ יוֹמֶךָ עִם בְּקוֹר וְעִם לַיִל.
לבל יהי יומי היום – כְּתִמּוֹל שְׁלֹשׁוֹם.
לבל יהיה יומי עלי הַרְגֵּל.

לאה גולדברג

מור ארקדיר, שמן מים, מיצב וידיאו, 2004-5

- מה ניתן ללמוד מתפילות נשים על רגשותיהן, על מאווייהן, על הדברים שהן מייחלות להם?
- מה ניתן ללמוד מהתפילות עבור נשים (תפילת הנערה הצעירה, תפילה לילדת): איזו מהות נשית עולה מהן? מה ניתן ללמוד מכך על החברה ועל מקומה של האישה בחברה?
- בחרו תפילה מן הסיידור, והשוו לאחת מתפילות הנשים: מה דומה ומה שונה ביניהן? מה ניתן ללמוד מכך על ההבדלים בין נשים לגברים? מה ניתן ללמוד מכך על הדימיון בין נשים לגברים?

תפילת חנה

ותקום חנה... ותתפלל על ה', ובכלה תבכה. ותזדר נדר...
והיה כי הרבתה, להתפלל לפני ה'; ועלי, שמר את-פיה.
והנה, היא מדברת על-לבה רק שפתייה נעות, וקולה לא
לשמע...

שמואל א', ב, ט-טז

תפילת הנערה הצעירה

אלוהינו שבשמים ובארץ, האל הטוב. אתה דואג
לכל ברואיך, אב נאמן, בצל כנפך חוסים כל יצוריך.
גם לי קראת בתיך, גם אותי מלנה אהבתך... אוךך
על מה שאני. נתת לי מפל טוב, אם ואב יקרים לצדי,
מנחים אותי ברוך ובאהבה, בעצה ובעזרה ...

הנחה את לבי לבחור בדרך הטובה ולא לסטות מדרך
הישר. במקום שבו אני, החסרה ניסיון, לא אדע
להבחין בין טוב ורע, חנון אותי בחכמתך, למדני
להכיר באמת...

תפילת נשים, עמ' 45-46

אלהים!
תן שאהיה ראוייה לחיים שנתת לי
ושלעולם לא אבוש בעצמי או במעשי
תן לי הכח לשאת את הטוב והיפה
פקח את עיני לראות את האורות הקטנים שעל ידי,
ואת אור הכוכבים הרחוקים.
ואם נתת לי ניצוץ של אור בקרבי,
תן לי ואוכל להעלות שלהבת
להאיר לרבים,
להאיר לבבות.
ואמץ אותי לבל אפל
לכל אשר תשלח נדי.

חנה סנש

מקומן ומעמדם של נשים בבית הכנסת

התבוננו היטב בציור ובצילום ובפרטיהן:

- תארו את הנשים בעזרת הנשים – מה דומה ומה שונה בשתי היצירות? (התייחסו לאור, לגודל, לבהירות ולקומפוזיציה – העמדה - של הדמויות)
- תארו את הגברים בשתי היצירות – מה דומה ומה שונה בין שתי היצירות?
- מה ההבדל בין הגברים לנשים בשתי היצירות? נמקו
- באיזו יצירה, לדעתכם, הנשים "שוות יותר" בבית הכנסת? מדוע?
- שימו לב: יצירתו של גוטליב נוצרה במאה ה-19, יצירתו של טובי כהן במאה ה-21. מה ניתן ללמוד מההשוואה בין שתי היצירות על התפתחות מעמד האישה?
- מה ניתן ללמוד משתי היצירות על מקומה ומעמדה של האישה בבית הכנסת?

מאורציו גוטליב, 1878, יהודים מתפללים בבית הכנסת ביום הכיפורים (ציור) טובי כהן, צילום, בעקבות גוטליב, 2010

בבית התפוצות, בחדר מיוחד שהוקדש ליום כיפור, נתלה עותק של היצירה של גוטליב, אשר כל הנשים נמחקו ממנה. עזרת הנשים נותרה ריקה מנשים. בין ההסברים למחיקת הנשים, בולט ההסבר הבא:
 "מסתבר כי הרפורדוקציה המצונזרת, שבהפקתה השקיע מוזיאון בית התפוצות כסף רב, הוזמנה במודע על-ידי יוצרי התערוכה, וכי הנשים נמחקו דווקא על-ידי אנשי אמנות ואוצרים מתוך תפישה מנומקת של מבנהו של מחזור החיים היהודי: לנשים אין בו כל מקום – אפילו לא בעזרת-הנשים!" (למחוק את הנשים לא רק מכתב האישום, אלא אפילו מעזרת הנשים, הבלוג של צבי טריגר)

- מה דעתכם על מחיקת הנשים מן היצירה? האם לדעתכם זו הדרה של נשים כליל מבית הכנסת? נמקו
- מה ניתן ללמוד על התפתחות מעמד האישה מציורו של גוטליב, לצילומו של טובי כהן, להעתקו נטול הנשים בבית התפוצות?

עזרת נשים: מופרדות, מודרות, מנודות

במסדרון צר או במחסן חנוק, מכניסה צדדית או על ספסל מחוץ לבית הכנסת. תערוכה המתעדת מסע מצולם בין עזרות נשים בעשרות בתי כנסת בישראל ובחוו"ל ממחישה את טיפולוגיית ההפרדה וההדרה

אסתר זנדברג, "הארץ", 17.09.14

... אם אתם הם "אתם", כלומר גברים יהודים דתיים אורתודוקסים, כי אז בבתי הכנסת שמור לכם האולם המרכזי, שאליו תיכנסו מבעד לדלת הראשית והמכובדת ובו מתקיימים טקסי התפילה. באולם עצמו תהיו שותפים מלאים לנראה ולנשמע ואת זמן התפילות תעבירו בחברת בניכם ובנותיכם - שבהגיען לגיל שבע הן תיהפכנה ל"אתן", כלומר לאיום על נפשכם הרכה. או אז הן תובלנה אחר כבוד ל"עזרת הנשים", שם הן תמשכנה מסורת בת מאות דורות של הפרדה והדרה על רקע מה שנקרא היום מגדרי.

אם אתן הן "אתן" כי אז בדרך כלל תיכנסנה לבית הכנסת מכניסה צדדית ותקבלנה את המטראז' הפחות אטרקטיבי, מופרד מפלסית, דחוס וחנוק לפעמים, או לחילופין פרוץ לכל רוח, או משמש גם מחסן לעת מצוא. בעזרת הנשים תושבנה מאחורי מחיצות וחציצות תרתי משמע ותורחקנה ממרכז העניינים שלשמש התכנסתן. במקרים רבים לא תצלחנה ליצור קשר עין עם הקהל שם למטה או לעקוב אחרי הפסוק בספר התפילה שאותו משמיעים כרגע באולם המרכזי.

בבתי כנסת רבים בצפון אפריקה אין עזרת נשים, אלא שורות של

מושבים בצורת האות ח', מסיביב לבמה.

יש הסבורים כי הדבר נובע מכך שיהדות צפון אפריקה לא ראתה

בהפרדת נשים הלכה מחייבת, ויש הסבורים כי הדבר נובע מכך שנשים

יהודיות בצפון אפריקה לא נהגו לפקוד את בית הכנסת.

רות קסטנבאום בן-דב, 'שמע' (1997)

מאחורי הפרגוד / רבקה לוביץ

ושוב אני עומדת
ביום כפורים
מאחורי פרגוד
או מאחורי קיר
ושומעת קטעי דברים
ורואה קטעי ספרי תורה
מוצאים מן הארון
שהוא מן הסתם פתוח.

יכול להיות שגם אלהים
נמצא מאחורי פרגוד
או מאחורי קיר
במקום אחר.

רבקה לוביץ, מאחורי הפרגוד, אם לא
תדעי לך, הקיבוץ המאוחד והמדרשה
באורנים, תשס"ה, עמ' 70

למה מפריע לי המושג: "עזרת נשים"?

מדוע הגברים בבית הכנסת נמצאים במקום הכי מכובד, בעוד שהנשים מודרות משם? היהדות שייכת לכולנו נשים וגברים והמשך קיום ההפרדה בבתי הכנסת פוגע הן בנשים והן בגברים.

"וואלה חדשות", הרב סיון מס, יום רביעי, 05 בפברואר 2014

דמיינו לכם שנבקש מגברים להיכנס מדלת צדדית וחבויה למוזיאון או למגרש כדורגל, הרי הדבר לא ייעלה על הדעת, אז מדוע הגברים הם אלו שנכנסים דרך הדלת הראשית לבית הכנסת ועומדים שם ברווחה במקום הכי מכובד ויפה, בעוד שאנו הנשים מודרות ומודחקות ממרחב זה? ויתרה מזאת, במקום להיכנס בדלת הראשית אנו נכנסות לבתי הכנסת דרך כניסה צדדית נפרדת, תוך טיפוס מדרגות והצטופפות במרפסת, חבויות, או מופרדות מילדינו ובני זוגנו באמצעות מחיצת בד, עץ וכד'. אם כל כך חשוב להפריד למה שלא יחליפו בין הגברים לנשים, ויתנו לנו הנשים את המרחבים המהודרים? יתכן שהממסד הדתי היה מאוים מהדומיננטיות הנשית בבית על כן יצר מרחב ציבורי/קהילתי שבו התפקיד המרכזי שמור לגברים? שהרי עזרת גברים מהודרת היא המצאה גברית מאוחרת בהיסטוריה שלנו.

שנים רבות, עם ישראל התנהל במרחב ציבורי וקהילתי ללא עזרת גברים או עזרת נשים.. אז אולי בעצם, הגיע הזמן לחשיבה ערכית ומוסרית לפיה כבוד האדם והשוויון קודם לעזרת נשים או עזרת גברים, ובעצם למי זה עוזר בכלל?

- מהם הדברים בעזרת נשים, המפריעים לכותבות של טקסטים אלה? מדוע הם מפריעים להן?
- באיזו מן היצירות החזותיות (גוטליב וכהן), משתקפת הביקורת שבאה לידי ביטוי בטקסטים על עזרת נשים? הוכיחו טענתכם
- מה דעתכם על עזרת נשים? הציעו לכותבות דרכים להתמודדות עם תפילה בעזרת נשים.

מקומה ומעמדה של האישה בעולמם של חכמים מסכת אבות כמקרה בוחן

מבוא

מעמד האישה בחברה הוא מן הנושאים החשובים העומדים בראש השיח הציבורי. שחרור האישה, במאה השנים האחרונות, הוא מן ההישגים הגדולים של תרבות המערב. עד העבר הלא רחוק לא הייתה לנשים זכות הבחירה וכיום הן מכהנות כראשי מדינה, מנהלות של חברות ענק, פרופסוריות באוניברסיטה וטייסות קרב. חשוב, אם כן, להזכיר, שמעמד האישה החל להשתנות רק המאה השנים האחרונות. ספרות חז"ל, ובכללה מסכת אבות, היא ספרות עתיקה מאוד, הקודמת במאות שנים לעידן "שחרור האישה". היא נוצרה במרחב תרבותי פטריאכלי, המשותף לכל עמי האזור שבתוכו חיו החכמים.

יחד עם זאת, ספרות חז"ל איננה מקשה אחת. לבטים ומחלוקות רבות משקפים יחס אמביוולנטי לסוגיית מעמדן של נשים: בתלמוד ישנה מחלוקת האם צלע האדם הראשון ממנה נבראה חוה הייתה "פרצוף" או "זנב". יש המקשרים מחלוקת זו למעמד האישה בעיני חז"ל, האם היא טפלה לגבר או שווה לו.

חז"ל כותבים כי "השווה הכתוב אישה לאיש לכל עונשים שבתורה... השווה הכתוב אישה לאיש לכל דינים שבתורה". אמנם לפי ההלכה יש לגבר זכויות וחובות רבות יותר מאלה של האישה. האישה פטורה ממצוות "עשה" שהזמן גרמן, אולם היא יכולה לקיים מצוות אלו, ולפי הפוסקים האשכנזים אף לברך עליהן. מלבד מצוות "עשה" שהזמן גרמן מחויבת האישה בכל שאר המצוות, ובפרט במצוות לא תעשה, למעט שלוש ("בל תקיף", "בל תשחית" ו"בל תיטמא למתים"). תפיסה המובאת בספרות ההלכה סוברת כי האישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן משום "שלום בית", כדי שלא יוצר קונפליקט בין ציוויו של בעלה לציוויו של הקב"ה. הסבר נפוץ לפטור אישה ממצוות עשה שהזמן גרמן שמקורו ברש"ר הירש, הוא שלאשה "התלהבות קודש" ולפיכך אין לה צורך במצוות עשה אלו.

חז"ל אסרו לגבר להרבות בשיחה עם האישה ואמרו במסכת אבות "שכל המרבה שיחה עם האישה, גורם רעה לעצמו, ובטל מדברי תורה, וסופו יירש גיהנום". במקום אחר הם הרחיבו, "לא תרבה שיחה עם האישה, שכל שיחתה של האישה אינה אלא דברי ניאופים". ועוד אמרו במסכת אבות בציטוט בשמו של הלל הזקן "מְרַבֵּה נְשִׁים - מְרַבֵּה קְשָׁפִים".

עוד אמרו חז"ל בעניין נשים "נשים דעתן קלה". מקור אמרה זו הוא המסופר על רבי שמעון בר יוחאי, שהיה צריך להתחבא מפני השלטונות וחשש שאשתו שידעה היכן הוא מתחבא, לא תעמוד בלחץ העינוי ותגלה את המקום. אחד הפירושים המרכזיים לכך הוא שנשים אינן עמידות בלחץ חקירה. עם זאת אמרו חז"ל גם: "נתן הקב"ה בינה יתרה באישה

יותר מבאיש". יש המפרשים שלפי דעה זו יש בהן גם דעת, שכן נאמר עוד בחז"ל "אם אין בינה אין דעת". עוד הוסיפו, "כל אדם שאין לו אישה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה. רבא בר עולא אמר: אף בלא שלום". במקום אחר נאמר "אמר רבי חמא בר חנינא כיון שנשא אדם אישה עונותיו מתפקקין (כלומר, עוונותיו נמחלים), שנאמר: 'מצא אישה מצא טוב ויפק רצון מה'".

חז"ל ביקרו את מי שנותן לאשתו להנהיג, או שהולך אחר עצתה בתחומים מסוימים ששייכים דווקא לגבר (מתוך: ויקפדיה, מעמד האשה ביהדות).

לפיכך, בבואנו לבחון את מעמדה של האשה בעולמם של חכמים בכלל, ובמסכת אבות בפרט, אל לנו להתעלם מן העובדה שבמרחב החברתי והתרבותי של חז"ל, האשה נחותה וכפופה לגבר, ואל לנו להתעלם מכך, שבהשוואה לתרבויות אחרות באותו מרחב, חז"ל מתלבטים בין הדעה הרווחת (נחיתות האשה) לבין הדעה המוסרית (שוויון בין המינים).

המלצות פדגוגיות להוראת היחידה:

יחידת הלימוד שלפנינו מציפה ארבעה נושאים לדיון:

- ❖ **"מסכת אבות" – והיכן האמהות?** מדוע "מסכת אבות" ולא "מסכת אמהות": האם חז"ל הדירו במכוון את הנשים מן המסכת העוסקת במידות טובות ודרך ארץ, או שמא, "אבות" איננו מתייחס לאבות – הגברים, אלא ל"אבות" שהן אבני יסוד, תולדות (כמו אבות המזון, אבות המלאכה וכו)?
- ❖ **"ואל תרבה שיחה עם האשה"** – האם בשל חסרונותיה של האשה או אולי דווקא בשל חסרונותיו של הגבר? האם כדי לשמור על כבודה של האשה, או אולי כדי להביע השקפה על מהות האשה? ומה יחסה של אשה דעתנית ותלמידת חכמים כברוריה על אמירה זאת?
- ❖ **זכויות נשים בחברה מתוקנת ובמציאות חיינו** – בדיון זה נבחן, לאור מסכת אבות, את האידאל מול המעשה, את החזון לגבי מעמדה ומקומה של האשה בחברה כפי שהם משתקפים בחוקים ובאמנות, לבין המציאות הלכה למעשה.
- ❖ **סטריאוטיפים מגדריים** – בדיון זה נבחין בין עובדה לסטריאוטיפ, בין סטריאוטיפים של חז"ל לבין סטריאוטיפים בימינו, ונברר את אופיים של סטריאוטיפים אלה.

מטרות היחידה:

- בירור יחסם של חז"ל במסכת אבות לאשה, למקומה ולמעמדה
- בירור הסטריאוטיפים המגדריים, הגלויים והנסתרים של ההיגד "ואל תרבה שיחה עם האשה", ואיך אשה, כברוריה, תופסת אותו?
- אקטואליזציה של הדיון באמצעות בחינת מעמדה של האשה בימינו - בחוקים מתקדמים, מול המציאות בפועל.

מומלץ לחלק את העיסוק ביחידה לשני חלקים:

חלק ראשון – הדיון בנושא "מסכת אבות והיכן האמהות?" במקביל לעיסוק במבוא למסכת אבות, יש להתייחס לשמה של מסכת אבות, למקומה במשנה, לאופייה ולמבנה שלה. במסגרת פתיחה מבואית זו, ובדיון על שמה של מסכת אבות, מומלץ להציף את השאלה, מדוע נקראת מסכת אבות כך ולא מסכת הורים, או מסכת אבות ואמהות, באמצעות החלק הראשון של היחידה. מומלץ לברר גם את שרשרת המסירה ואת שאלת הדרת הנשים ממנה: האם זה נעשה מתוך כוונה ומודעות, או שמא שימוש בגוף רבים זכר כולל גם נשים?

חלק שני – "ואל תרבה שיחה עם האשה", "מקומה ומעמדה של האשה בחברה מתוקנת ובמציאות חיינו" ו"סטריאוטיפים מגדריים" במקביל ללימוד משנה ה, פרק א במסכת אבות. לחלופין, ניתן לעסוק בדיון "מקומה ומעמדה של האשה בחברה מתוקנת ובמציאות חיינו" ו"סטריאוטיפים מגדריים" במקביל לעיסוק במעמדה של האשה במשנתו של בנימין זאב הרצל.

חשוב לחזור ולהדגיש בכל דיון, את השאיפה לחברה מתוקנת, וכיצד כל אמירה, טקסט או דיון מקדם או מעכב קידומו של "תיקון".

- **לימוד פעלתני המתאפיין בגישה הבנייתית חקרנית:** יחידת הלימוד מעודדת למידה פעלתנית באמצעות מספר מרכיבים:
  - כותרת המנוסחת כשאלה "מסכת אבות – והיכן האמהות?" מסקרנת ומפתה ללימוד ולחקר. חשוב להעצים את השאלה ואת השאלות הנובעות ממנה: האם מסורת העוברת מאמהות שונה ממסורת העוברת מאבות? האם בפועל, אמהות מעבירות מסורות לילדיהן? האם בשרשרת המסירה מצויות גם נשים – זקנים וזקנות, נביאים ונביאות, חכמים וחכמות?
  - הכותרת והטקסטים בתת היחידה "ואל תרבה שיחה עם האשה" מאתגרים ומציפים שאלות כמו: האם חז"ל פחדו מעוצמתה של האשה (כברוריה, למשל), או שלא סמכו על הגברים שיתגברו על יצרם (הטרדות מיניות, למשל)? האם ברוריה יכולה להוות מודל לנשים בימינו? מהו כוחה? מהי חולשתה? ועוד
  - חשוב לא להסתפק בשאלות המצויות ביחידה, אלא לעודד שאלות נוספות של תלמידים וחקר השאלות והתשובות להן.
- **הערכה חלופית:** בנוסף למשנה א, ה, מומלץ להפנות את התלמידים לפרק ב, משנה ז, ובעיקר להיגדים: " **מְרֻבָּה נָשִׁים, מְרֻבָּה כְּשָׁפִים. מְרֻבָּה שְׂפָחוֹת, מְרֻבָּה זְמָה**", למשימה של הערכה חלופית. למשל: לכתוב מכתב מחאה לחכמי המשנה, ולהסביר להם על מעמד האשה בימינו, או משימת חקר, שבה ישוו התלמידים שתי משניות אלה ומשמעיותיהן, ליחס של חכמי המשנה לנשים אמיתיות, המוזכרות בשמן בתלמוד – כדוגמת ברוריה, ילתא ואחרות - ויבחנו האם הם מקיימים את ההמלצות שלהם ביחס לנשים אלה.

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

דיון בטקסטים מתוך היחידה: מסכת אבות, והיכן האמהות?

❖ טקסט חזותי, אבל פן, ארבע אמהות

המסורת היהודית מזכירה את ארבע האמהות (שרה, רבקה, רחל ולאה) לצד שלושת האבות (אברהם, יצחק ויעקב), כאבות וכאמהות האומה. אבל פן ראה את תושביה היהודים והערבים של ארץ-ישראל כצאצאים הישירים של האבות הקדומים. לכן תיאר את גיבורי התנ"ך בדמותם. אבל פן מתאר את הדמויות כבעלות תווי-פנים מזרחיים ומתאר בפירוט את התכשיטים וכיסויי הראש. כל אלה מעידים על התבוננות במציאות שסביבו ותיעודה, תוך כדי הקישור שהוא עושה בינה לבין תקופת המקרא. פרט מעניין נוסף, המעיד על התבוננות במציאות הסובבת ועל גישה תיעודית, הוא הריאליזם בתיאור פני הדמויות. ראו את הדמות השמאלית, המתוארת על קמטיה והבעות פניה באופן כל-כך משכנע. הציור של ארבע האימהות כולו ראשים, ללא שמץ גוף. עם זאת, המבטים עזים, אפילו בעיניה התמימות של רחל (ככל הנראה, השנייה מימין), או בעיניה הבוחנות של לאה (ככל הנראה, הראשונה מימין), או בעיניה הערמומיות של רבקה (שנייה משמאל?), וכמובן, עיניה הפקוחות של שרה, הראשונה משמאל. בתנ"ך לא נודע לנו על כל פגישה בין ארבעה האימהות. אבל, באמנות-כמו-באמנות, הארבע אוחדו בתמונה משפחתית משותפת.

❖ שרשרת המסירה: אבות א, א

בטקסט זה מפורטת שרשרת המסירה, כשכל מרכיבה הם גברים. זקנים הם שופטי העם וראשי השבטים. ידוע לנו על שופטת אחת לפחות – דבורה הנביאה, שהייתה כנראה מזקני השבט, ידועות לנו נביאות אחדות – דבורה, חולדה, (ויש המוסיפים את חנה, אביגיל ואסתר המלכה), אך ברשימת שרשרת המסירה נפקד איזכורן. ניתן להסביר זאת בכך שמספרן היחסי קטן מזה של הגברים, ולכן הן לא נזכרו, וניתן להסביר זאת בעובדה שעפ"י התפיסה החז"לית – הגברים הם אלה העוסקים בתורה ומעבירים אותה.

❖ מסכת אבות/ אסתר שקלים

בשיר מחאה פמיניסטי זה, קובלת המשוררת על כך שאת "תורת נשים" – החוקים והמצוות המוטלים על נשים – כתבו הגברים, והעבירו בשרשרת המסירה. היא מוסיפה במחאה לשרשרת המסירה המקובלת גם זקנות ואמהות ותינוקות – אלה מעבירות את "תורת הנשים" בעצב לידתן. מין מסירה גנטית, שאין דרך לעצור אותה, שאין בה בחירה. ומהי אותה "תורת נשים"? בבית השני מסתבר שתורת נשים היא הציווי הנמשך לאורך הדורות לציית לגבר (לבעל? לאב?), להשפיל מבט ולציית, כציווי שלא ניתן לערער עליו "תורה למשה מסיני". הציווי לציית מובא בפרסית, שכן המשוררת הפרסייה מתייחסת לתרבות שממנה באה, אך נראה כי יש לו תוקף אוניברסלי לכלל הנשים מכל התרבויות. ניתן ללמוד זאת מתוך "מראה המקום" המומצא – **משנה ברורה** היא חיבור הלכתי של רבי ישראל מאיר הכהן מלאדין (החפץ חיים), אשר התקבל כספר פסיקה מרכזי ביהדות אשכנז. **מסכת נפשות** – על משקל "דיני נפשות" שהם דינים בעבירות שחייבים עליהן אחת מארבע מיתות בית דין (רצח, עבודה זרה, חילול שבת ועוד). אלה נידונות בפני בית דין של כ"ג דיינים, הנקרא סנהדרין קטנה.

❖ **טקסט חזותי: גולן נחמה, ספר נשים, צילום מעובד, 2000**

"ספר נשים" הוא החלק הרביעי בספרו של הרמב"ם "משנה תורה", והוא דן בהלכות – אישות, גירושין, ייבום וחליצה, נערה בתולה והלכות אישה סוטה, שהם הבסיס ההלכתי ליחס אל האישה ביהדות.

נחמה גולן, האמנית, מספרת על היצירה: "בעבודתי הייתי רוצה לחקור את הזיקה הנשית לכתובים המסורתיים, את האופן שבו אמנית אישה (אשר שייכת לעולם הדתי) תופסת את הטקסטים הטעונים הללו וכיצד היא מעצבת אותם ליצירת מסר ייחודי משלה".

ביצירה מוצגות פניה של גולן משוכפלות פעמיים, פיה פעור, עיניה מביטות אל עבר הצופה במבט הנראה מהורהר ולא ממוקד, וידיה אוחזות בשקף שעליו מודפס דף הפתיחה לספר נשים. גולן לבושה שביס לבן ככלה, ופניה מכוסות בשקף המתפקד כהינומה. בצד ימין הטקסט קריא ובצד שמאל הוא הפוך ולכן קשה לקריאה, אך התבוננות פרטנית מבהירה כי מדובר באותו הטקסט ללא שינויים. מדובר באותו הצילום כשהוא משוכפל פעמיים ומוצג זה לצד זה בהיפוך.

פיה הפעור של גולן ותנוחת כפות הידיים מעלים מיד אסוציאציה לדימוי הנדוש של "הזעקה" של מונק, יצירה קנונית, העוסקת בבידודותה של נפש מעונה. אך הדימוי הנדוש מקבל כאן הקשר חדש ומקורי של כלה יהודייה, הכורעת תחת בדידותה הפנימית, שהיא תוצאה של מסורת יהודית פטריארכלית רבת-דורות. גם הטקסט ביצירה תומך בפרשנות זו, כיוון שהוא עוסק בהלכות אישות המפרטות את תפקידו של הבעל לאחר החתונה: "הלכות אישות, יש בכללן ארבע מצוות - שתי מצוות עשה, ושתי מצוות לא תעשה; וזה הוא פרטן: (א) לישא אישה בכתובה וקידושין; (ב) שלא תיבעל אישה בלא כתובה וקידושין; (ג) שלא ימנע שאר כסות ועונה; (ד) לפרות ולרבות ממנה".

הדימוי של גולן מתייחס גם למסורת אמנותית מודרנית פמיניסטית, של עימות דמות האישה עם טקסטים שונים היוצרים מתח בינם לבין הדמות או מעלים סוגיות ואמירות שונות המתקשרות עם הרעיונות הפמיניסטיים של סוף המאה העשרים.... השקף משמש כהינומה, אך גם חונק את הדמות (שהבל פיה נראה היטב מבעדו) ומשתיק את קולה. כאמור, הטקסט שבחרה גולן גם הוא אינו מקרי וקשור באופן הדוק לתיאור דיוקן האמנית.

גולן מתייחסת אל השניות והקיום החצוי שלה עצמה. כך ניתן להתייחס אל שכפול הצילום כאל ביטוי למאבק בין הצדדים השונים באישיותה ובביוגרפיה שלה – דתיות מול חילוניות, אמנות מול מגבלות הדת, ביטוי אישי ועצמאי מול הדרישה הדתית המופיעה בספר הנשים: "אבל גנאי הוא לאישה שתהא יוצאה תמיד, פעם בחוץ פעם ברחובות; ויש לבעל למנוע אשתו מזה, ולא יניחה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמיים בחודש, כפי הצורך: שאין יופי לאישה אלא לישוב בזווית ביתה, שכך כתוב 'כל כבודה בת מלך, פנימה'." (משנה תורה, ספר נשים, הלכות אישות, י"ג, י"ד)....

מתוך: [מפגשים מהסוג החזותי בעידן המודרני, עמלנט](#)

הצעות לדיון בכיתה

- בירור וגיבוש עמדה ביחס לשמה של מסכת אבות
- הצעות לשם חלופי שיבטא שוויון בין המינים
- הבעת עמדה על היצירות של אסתר שקלים ונחמה גולן:

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

- מה הן זועקות? מהי הביקורת שלהן על "ספר נשים" "תורת נשים" ?
- מה ניתן להסיק מזעקתן על השם של מסכת אבות?
- כיצד חכמי פרקי אבות, היו מתייחסים לזעקה זו של היוצרות? (וראו בהמשך דמותה של ברוריה, ויחס החכמים אליה – האם אין זו אותה זעקה?)

דיון בטקסטים מתוך היחידה: וְאֵל תְּרַבֵּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה...

בדף הראשון של יחידה זו טקסטים מנקודות מבט שונות, המסבירות את אמירות חז"ל – "נשים דעתן קלה" ו"אל תרבה שיחה עם האישה", ומגיבות עליהן. בדף השני, תשובתה של ברוריה, תלמידת החכמים שחיה בתקופה שבה, פחות או יותר, נאמרת אמירה זו והיא מגיבה עליהם בזמן אמת.

לדף הראשון ביחידה:

בדף זה הטקסט המרכזי הוא מתוך פרקי אבות, והטקסטים שסביבו, מתייחסים אליו: חלקם באי נוחות, חלקם מנסים לפרש אותו מתוך תפיסת עולמם המודרנית, וטקסט אחד נוסף (בראשית רבה) מוסיף סטריאוטיפים לאישה, וביחד עם הטקסט המרכזי את "רוח התקופה" ביחס לנשים.

הצעות לדיון בכיתה:

- בירור ופרשנות של התלמידים לטקסט המרכזי מתוך אבות א, ה, תוך התייחסות לנקודות הבאות:
  - בירור דבריו של רבי יוסי בן יוחנן – מדוע הוא מצמיד את פתיחת הבית והכנסת עניים לבית, לאיסור להרבות שיחה עם האישה – מה הקשר בין שני עניינים אלה? מיהו הנמען של האיסור? מהו הקל וחומר שהוא מסיק?
  - החכמים מוסיפים על דבריו של רבי יוסי סיבות לאיסור: מה כוונתם? האם דבריהם מרחיבים את דבריו של רבי יוסי, או מצמצמים אותם?
  - עפ"י דבריהם של רבי יוסי והחכמים, מהו היחס לאישה? האם הם מדברים בגנותה, או בגנותו של הגבר? מדוע?
  - איזה ממד מוסיף הטקסט מבראשית רבה לדברים של חכמי מסכת אבות? האם ניתן לראות בדבריהם סטריאוטיפים? מדוע?
  - באילו מהטקסטים הנוספים בדף יש "הצטדקות" על אמירתם של החכמים? אילו טקסטים מביעים תרעומת? עם איזו עמדה מזדהים? מדוע?
  - מהו המסר בטקסט החזותי? עם איזה מהטקסטים הוא מזדהה?

לדף השני ביחידה:

הטקסט המרכזי בדף זה הוא יחסה של ברוריה, לדברי החכמים בדף הקודם ובעיקר לאמירה: "אל תרבה שיחה עם האישה". לצידו טקסט אחד (חנה קהת) המסבירה את תגובתה של ברוריה, והטקסטים האחרים, שניהם מן התלמוד, המאדירים את חכמתה של ברוריה, את למדנותה וחכמתה.

הצעות לדיון בכיתה:

- דיון בתגובתה של ברוריה: הם היא לועגת, האם היא מנסה לשנות משהו בגישת החכמים לנשים? מה דעתם של התלמידים על תגובה זו?
- מה ניתן ללמוד על ברוריה מן הטקסטים האחרים בתלמוד? האם תיאורה מסכים / מתנגד לדברים שקראנו בדף הקודם?

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

- מה ניתן ללמוד מכך, שהתלמוד מביא מדבריה של ברוריה, ומפרט את מעלותיה בחכמה? הרי לאור האמירה "נשים דעתן קלה", היה יכול לגנוז את חכמתה, ולא היינו יודעים עליה דבר?
- למעוניינים להרחיב על דמותה של ברוריה, ראו ביחידה "נשים יהודיות פורצות דרך".

דיון בטקסטים מתוך היחידות: סטריאוטיפים מגדריים וזכויות נשים בחברה מתוקנות ובמציאות חיינו

כהמשך ליחידה הקודמת, או כמבוא ליחידה הקודמת, מומלץ:

- לברר מהו סטריאוטיפ? על איזה צורך אנושי, הסטריאוטיפ נותן מענה? לאילו קבוצות בחברה מדביקים סטריאוטיפים?
- לפרט ולנמק – אילו מבין האמירות על נשים וגברים במקורות ובימינו הם סטריאוטיפים ואילו עובדות?
- מהן ההשלכות של סטריאוטיפים אלה על הדימוי העצמי של מושא הסטריאוטיפ? האם יש בהן מעין "נבואה המגשימה את עצמה"?
- מה ניתן לעשות כדי לשנות סטריאוטיפים? למגר סטריאוטיפים?

כסיכום לכל הנלמד מומלץ לעסוק ביחידה האחרונה – זכויות נשים בחברה מתוקנת ובמציאות חיינו

- לבחון את החוקים והאמנות השונות על מעמד האישה
- לעמת את תכני האמנות והחוקים עם תכני מסכת אבות

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

מקומה ומעמדה של האישה בעולםם של חכמים

מסכת אבות כמקרה בוחן
דפי לימוד

אבל פן, ארבע אמהות, 1939

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

מסכת אבות, והיכן האמהות?

- תארו מסורת שעוברת מאימהות לבנות, ומסורת שעוברת מאבות לבנים: מה ההבדל בין מסורות אלה? איך ניתן להסביר את ההבדל?
- לאור הפירושים השונים לשם "מסכת אבות" שלהלן, הציעו הסבר משלכם לשם. מדוע לא "מסכת אימהות"?
- שער: אילו המסכת היתה "מסכת אימהות" – אילו דברי חוכמה והמלצות היו בה?

מסכת אבות/ אסתר שקלים

הם
כתבו
את התורה
תורת הנשים
וחוקותיהן
בעצמם
ומסרום לזקנים
וזקנים לזקנות
וזקנות לאמהות
ואמהות לתינוקות
בעצב-לדתן
לאמר:

"ולכל דבריו
ולכל אשר יעשה
ולכל תקפו וגבורתו
סרת פאין כון
אוברו"
בפרסית:
השפילי ראשך,
ציתי
והמשיכי לקת.
תורה למשה מסיני
(משנה ברורה, מסכת נפשות, סעיף חי).

שמה של המסכת נקבע על שם דברי המוסר שבה, שהם אבות למצוות, דהיינו עקרונות יסוד להתנהגות האדם, וזאת על-פי האימרה "דרך ארץ קדמה לתורה".

**משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע
לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי
כנסת הגדולה...**

אבות א, א

המסכת הזאת מחנכת ומדרכת אותנו בדרך החיים אשר נלך בה במוסרי השם כאבות את בניהם ילמדו, לכן זה שמה אשר יקראו לה "אבות".

הקדמה לנחלת אבות, הרב פתחיה נרקין

אבות – "מפני שנסדרו הנה דברי אבות הראשונים שקיבלו את התורה זה מזה".

מיוחס לרש"י

המסכת הזו צריכה להיות שגורה בפייהם של האבות תמיד, כדי שידעו כיצד לחנך את ילדיהם, וכיצד להקנות להם את המידות הנכונות, ואת הדרך הישרה.

הרב מרדכי אלון

כמו שידוע, שאבות נקראים כך בזכות זה שיש להם תולדה (כמו אבות מלאכה בשבת -- שנקראים כך בגלל שיש גם תולדות למלאכות אלו).

וזה בדיוק העניין גם כאן המסכת נקראת מסכת אבות, שהרי בזכות לימודה, זוכה האדם "להוליד" עצמו אל התכלית המיוחלת, והיא שמירת התורה והמצוות.

גולן נחמה, ספר נשים, צילום מעובד, 2000

[...]

וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה...

קראו את המשנה ואת הפרשנויות האפשריות למשנה זו:

- מה אתם למדים מכך על מקומה ומעמדה של האישה במסכת אבות, ומה אתם למדים מכך על מקומה ומעמדה בימינו?
- כיצד אתם מפרשים את המשנה באבות א, ה? הוסיפו פרשנות שלכם לטקסטים המצורפים

מאמריה של מסכת אבות ראויים בראש ובראשונה, עד כמה שהדבר אפשרי, להסבר על רקע זמנם והקשרם החברתי [...] יוסי בן יוחנן - המדבר [...] על נשים זרות הנכנסות לבית פתוח לרווחה - ביקש להמעיט בשיחה עם נשים אלה, שכן בחברה שמרנית כגון החברה של תקופת חז"ל ישנו ניסיון לצמצם (אך לא לאסור!) את המפגש בין גברים לנשים שלא במסגרת המשפחה ושלא לצורך משמעותי. [...] וטוב לנו שנפרש את המאמר על רקע זמנו ותפיסותיו החברתיות ואל נחטא באפולוגטיות [התנצלות] אשר נזקה רב מתועלתה.

אביגדור שנאן, פרקי אבות: פירוש ישראלי חדש, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2009, עמ' 11
ארבע מידות נאמרו בנשים:
גרגרניות (זללניות), צייתניות (מצותתות), עצלניות וקנאניות (קנאיות).
ר' יהודה בר' נחמיה אומר: אף אוסטטניות (רגזניות) ודברניות.
[...]

בראשית רבא מ"ה

האמרה 'נשים דעתן קלה' היא בין האמירות הידועות ביותר במקורותינו ביחס לנשים. ניתן להסביר את עובדת התפשטותה בכך שהיא כוללנית, קצרה, מתגלגלת על הלשון, ומבוססת על סטריאוטיפ מובהק של האשה כ'אחרי'. שורשיה אומנם בתחום העממי-הספרותי, אך כפי הנראה, היא שמשה נקודת משען לתחום ההלכתי. מטבע הדברים נטענה האמרה במשמעויות רבות, אשר לעתים נראות רחוקות מן הקשר בה הופיעה במקור... ההנחה הטמונה באותן פסיקות היא שנשים נוטות להקל בהלכה בשל קלות דעתן, ולכן יש למנוע זאת מהן על ידי הגבלות ואיסורים שונים.

**יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר:
יהי ביתך פתוח לרווחה, ויהיו עניים בני
ביתך, ואל תרבה שיחה עם האשה.
באשתו אמרו, קל וחמר באשת חברו.**

**מפאן אמרו חכמים:
כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה,
גורם רעה לעצמו, ובוטל מדברי תורה,
וסופו יורש גיהנם.**

אבות א, ה

לא אחת שאלתי את עצמי מדוע נכתבו המשפטים הללו וכיצד שרדו כל השנים. השאלות הללו עוררו בי את ההכרה הפמיניסטית הראשונית, שבעקבותיה צצו ועלו שאלות נוספות: למה הודרו נשים מהשיח? מדוע מגמד המודל הנשי, הנשקף מן הכתוב, את דמותה האמתית של האישה? ובכלל – מהן הסבות והתכליות לעיצוב דמותה של האישה כנחותה וכמי שראוי לכלואה בדי אמות ביתה?

עליזה לביא, גדולות מהחיים, מתוך: פרקי אמהות (עורכת: יעל משאלי), עמ' 115

האישה סנטימנטלית יותר מהאיש, בולט יותר הרגש הרגשי אצלה, הפיוט בנפש. לכך מלאה היא רוח ועדינות כלפי סביבתה ובעיקר כלפי ילדיה. זהו גם המובן האמתי בדברי חז"ל 'נשים דעתן קלה עליהן' – קלות לא במובן שטחיות אלא רכות פסיכולוגית-נפשית. אין כאן זלזול או שלילה, אלא ישנה הבחנה, עובדה מציאותית.

הרב צבי יצחק הכהן קוק, בתוך בן ציון רוזנפלד (עורך), האשה וחינוכה, כפר סבא, תש"מ, עמ' 56

נשים ניחנו בגמישות רבה יותר מזו של הגברים, ואין בהן אותה מידה של 'דעתנות' הרואה דברים כעקרונות מופשטים המחייבים עקשנות, נחישות חסרת פשרות וקשיות עורף לשם ישומם.

אבי וירוט, פמניזם ויהדות, ירושלים 2011 עמ' 53 - 54

וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה...

ברוריה ויחסה למשנה אבות א, ה

קראו את המקורות על דמותה של ברוריה

- מה דעתכם על תשובתה של ברוריה לרבי יוסי? מהי הביקורת בדבריה על משנה א, ה במסכת אבות שלמדתם קודם?
- לאור חוכמתה הרבה של ברוריה, כפי שהיא מתוארת בסיפורים מן התלמוד, כיצד ניתן להבין את המשנה "וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה" או את האימרה "נשים דעתן קלה"?
- תארו פגישה דמיונית בין ברוריה לרבי יוסי בן יוחנן איש ירושלים, שבשמו מובאת המשנה "וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה": מה יאמרו בפגישה הדמיונית זה לזו?

בשכונתו של ר' מאיר היו בריונים והיו מצערים אותו הרבה, התפלל עליהם ר' מאיר שימותו.

אמרה לו ברוריה אשתו: מה דעתך משום שנאמר 'יתמו חטאים'?! והרי כתוב 'חטאים ולא חוטאים'.

וראה גם את המשך הפסוק: "ורשעים עוד אינם" (ישעיהו נד), כלומר כיון שייתמו החטאים, לא יהיו עוד רשעים, ויש להתפלל לכיליונו של הרשע ולא של הרשע.

אלא, בקש עליהם רחמים שיחזרו בתשובה. בקש עליהם רחמים, וקזרו בתשובה.

תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף י, עמוד א (בתרגום לעברית)

ברוריה, אשת התנא ר' מאיר ובתו של התנא חנינא בן תרדיון, הייתה תלמידת חכמים משובחת בפני עצמה. מהסיפורים על-אודותיה הפזורים בתלמוד ובמדרש, ניתן ללמוד על אופייה ועל תכונותיה שהפכו אותה לבת פלוגתא חריפה, לידענית גדולה בתחום ההלכה והמקרא ולבעלת תובנות נפשיות עמוקות.

ר' יוסי הגלילי הִיהָ מְהֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ, מְצַאָה לְבִירוּיָהּ. אָמַר לָהּ: בְּאִיזָה דֶרֶךְ נֵלֵךְ לְלֹד?

אָמְרָהּ לוֹ: גְּלִילִי שׁוֹטָה, לֹא פָךְ אָמְרוּ חַכְמִים: "וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה"? הִיָּה לָךְ לֹמֵר: בְּאִיזָה לְלֹד?

תלמוד בבלי, מסכת עירובין דף נג עמוד ב.

רבי שמלאי בא לפני רבי יוחנן.

אמר לו: ילמדני מר ספר יוחסין...

אמר לו [רבי שמלאי לרבי יוחנן]: נלמד בגי ירחים [בשלושה חודשים].

אמר לו [רבי יוחנן לרבי שמלאי]: ומה ברוריה אשתו של רבי מאיר, שהיא גם בתו של רבי חנניה בן תרדיון, שלמה שלוש מאות שמועות [מסורות] ביום, משלוש מאות חכמים, ואפילו כך לא יצאה ידי חובתה, ואתה חושב שתספיק בשלושה חודשים?

תלמוד בבלי, מסכת פסחים, דף סב, עמוד ב

ברוריה מוצגת כאן כאחת מתלמידי חכמים הלומדים ומלמדים תורה בדורה. היא מלמדת לקח את עמיתה ללימוד התורה, ר' יוסי הגלילי. ברוריה חשה במבוכת החכם הפוגש אותה שאינו יודע איך לנהוג, כי הרי עמיתתו כאן היא אשה ואין הוא חש שביכולתו להתחיל כמקובל בין תלמידי חכמים שנפגשים, לשוחח עמה בענייני התורה, ובמבוכתו כי רבה הוא שואל שאלה סתמית ומגוחכת: באיזו דרך נלך ללוד? והיא במקום להשיבו "האם זה מה שיש לך לשאול אותי, הרי אפילו כשאתם החכמים פוגשים בנים קטנים אתם שואלים אותם מיד, מה חידשתם היום בבית המדרש?" עונה: גלילי שוטה, אם אתה כבר נזהר מהאמירה של חז"ל "אל תרבה שיחה עם האשה", היית יכול לחסוך עוד מילה ולשאול "באיזו ללוד". עלבון, לעג ובדידות גדולה משתקפים בתשובתה זו של ברוריה.

חנה קהת, פרקי אמהות, מתוך: פרקי אמהות (עורכת: יעל משאלי), עמ' 30

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

סטריאוטיפים מגדריים

- ❖ נשים מְשֵׁתְכֵרוֹת יותר מגברים
- ❖ בממוצע, נשים משוחחות בטלפון פי שלוש מגברים.
- ❖ משחק וריקוד הם מקצועות נשיים יותר
- ❖ בנות צריכות לטפח את עצמן ולדאוג למראה שלהם יותר מבנים
- ❖ נשים מחייכות יותר מגברים
- ❖ ידידות בין גברים יותר כנה ואמתית מאשר ידידות בין נשים
- ❖ נערות חייבות לעשות הכל טוב יותר מהבנים, כדי לזכות באותו הישג
- ❖ אין מה לעשות! נשים צריכות לקחת בחשבון שיופי פותח דלתות
- ❖ אישה צריכה לקחת בחשבון שלגדל ילדים זה בסופו של דבר, התפקיד שלה
- ❖ בנים צריכים להתחיל עם בנות ולא ההפך
- ❖ בדרך כלל בנות נוהגות גרוע, יש להם קושי בהתמצאות במרחב
- ❖ כוח רצון והישגיות הן תכונות גבריות
- ❖ הנשים טובות יותר בחינוך הילדים
- ❖ בנים מדברים תכלס ובנות אוהבות להאריך בדיבור

סטריאוטיפ הוא דעה קדומה ופשטנית, בעלת נימוקים לא מספקים, שקשה מאוד לשנותה. על פי רוב, סטריאוטיפ הוא דימוי סטטוס המורכב מסטטוסים ומתכונות אופי, ומופנה כלפי קבוצה חברתית, בדרך כלל על בסיס אתני או מגדרי. דימויים אלה נושאים אופי מכליל, מוגזם ושקרי. במילים אחרות, סטריאוטיפ הוא הכללה הנוגעת למאפיינים של קבוצה חברתית, והחלת מאפיינים אלה על כל חבר באותה קבוצה.

לפניכם היגדים שונים:

- דונו בחברותא בכל היגד
- החליטו האם ההיגד הוא סטריאוטיפ או עובדה
- חפשו במאגרי מידע הוכחות להחלטתכם
- מצאו ביחידה זו סטריאוטיפים מגדריים נוספים והסבירו מדוע הם סטריאוטיפים.

❖ דרכה של אשה להיות יושבת בתוך ביתה, ודרכו של איש, להיות יוצא לשוק, ולומד בִּיְנֵה מְבַנֵי אָדָם.

בראשית רבה יח

❖ נְשִׁים דְעֵתָן קָלָה

בבלי, מסכת שבת לג, ע"ב, מסכת קידושין פ, ע"ב

❖ אין חכמה לאישה, אלא בְּפִלְךָ [כלי המשמש לטווייה]

בבלי, יומא סו, ע"ב

❖ אֲשֶׁת חֵיל מִי יִמְצָא, וְרַחֵק מִפְּנִינִים מְכָרָה

משלי לא, י

❖ וּמוֹצָא אָנִי מֵר מִמְּנוֹת אֶת הָאִשָּׁה אֲשֶׁר-הִיא מְצוּדִים וְחֲרָמִים לְבָהּ, אֲסוּרִים יְדִיהָ...

קהלת ז, כו

❖ מְצָא אִשָּׁה, מְצָא טוֹב; וַיִּפֶק רְצוֹן מִיְהוָה

משלי יח, כב

❖ נשים ועבדים אין חולקין להם על הגורן אבל נותנין להם מתנות כהונה ולויה לשם טובה

סדר נזיקין, מסכת סנהדרין

זכויות נשים בחברה מתוקנת ובמציאות חיינו

עלייה גורפת באי-השוויון בין גברים לנשים בישראל ("הארץ", חדשות חינוך וחברה, 21.01.13)

על פי מדד חדש, המאפשר בחינת של מגמות אי-שוויון מגדרי בישראל, בין השנים 2004-2010, למרות העלייה בהשכלה, האפלייה המגדרית גדלה

בחינת מעמדן של הנשים בישראל מעלה הבדלים בולטים בתחום הכלכלה, החברה והפוליטיקה. לכאורה הנשים נהנות מהזדמנויות שוות לפתח את הפוטנציאל האישי שלהן ולהשתלב בשוק העבודה והפעילות הציבורית על פי נטיותיהן וכישוריהן. הנחה זו אינה עומדת במבחן המציאות. בחינתן מעמדן של הנשים כקבוצה חברתית מצביעה על מידה רבה של אי שוויון על בסיס מגדר.

יעל ישי, מיתוס ומציאות השוויון בין המינים: מעמד האישה בישראל

כל בני אדם נולדו בני חורין ושווים בערכם ובזכויותיהם. כולם חוננו בתבונה ובמצפון, לפיכך חובה עליהם לנהוג איש ברעהו ברוח של אחווה.

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, סעיף א

כל אדם זכאי לחירות הדעה והביטוי, לרבות החירות להחזיק בדעות ללא כל הפרעה, ולבקש ידיעות ודעות, ולקבלן ולמסרן בכל הדרכים וללא סייגי גבולות.

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, סעיף יט

מדינת ישראל תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות.

מגילת העצמאות

לא יפלה מעסיק בין עובדיו או בין דורשי עבודה מחמת מינם, נטייתם המינית, מעמדם האישי, הריון, טיפולי פוריות, טיפולי הפריה חוץ-גופית, היותם הורים, גילם, גזעם, דתם, לאומיותם, ארץ מוצאם, השקפתם, מפלגתם או שירותם במילואים [...]

חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, תשמ"ח, 1988

הפגישו לשיחה דימוינית את ברוריה ומנסחי ההכרזה של האו"ם ומגילת העצמאות:

- מה לדעתכם היו אומרים מנסחי הסעיפים ההלו לברוריה על מעשיה ואמירותיה?
- מה לדעתכם היתה אומרת ברוריה על הסעיפים בהכרזת האו"ם ובמגילת העצמאות?
- מה לדעתכם, היתה אומרת ברוריה, על מעמדה של האישה בימינו?

מה בין מסכת אבות למציאות חיינו?

- השוו בין שלמדתם עד כה, על מקומה של האישה בעולמם של חכמים, לבין מעמדה של האישה בימינו, והסיקו מסקנות על מגמות, שינויים והתפתחויות.
- לאור מסקנותיכם, מה לדעתכם, צריך לעשות בימינו כדי לקדם את מעמדה של האישה בחברה?

נשים יהודיות פורצות דרך

מבוא

לכל אורך ההיסטוריה היהודית, קמו נשים, שבניגוד למקובל ולמוסכם בתקופתם, פרצו דרך, הנהיגו והובילו, תוך כדי ניפוץ הסטריאוטיפים המגדריים על יכולותיה וכישוריה של האשה. ביחידת זו, יוכלו התלמידים להיודע לדמויות נשיות שגברו על כל המכשולים שהערימו עליהן כנשים, ובזכות אישיותן יוצאת הדופן חלקן נכנסו לקאנון של היצירה היהודית, וחלקן זכו להערות שוליים בהיסטוריה. הוראת יחידה זו עשויה לתת השראה לבנות, בכל גיל, ולאפשר להן, בדרכן, להביא לידי ביטוי את כישוריהן, ולפרוץ דרך. ניתן לקיים למידה בית מדרשית קהילתית, בכל שכבת גיל, או לייחד למידה של יחידת זו בבית מדרש לאמהות ובנות מצווה.

מטרות היחידה:

- היכרות מעמיקה עם דמויות נשיות בתולדות עם ישראל שהנהיגו והובילו רעיון.
- העצמת הבנות וטיפוח כישורי מנהיגות

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

נשים יהודיות פורצות דרך דפי לימוד

גולן נחמה, ספר נשים, צילום מעובד 2000

אִשֶׁת-חַיִל מִי יִמָּצָא: על היחס לאישה ולמנהיגות נשית ביהדות

והנה, לא ברא את האישה מן הרגליים, שהוא החלק היותר שפל - כדי שלא תהא בעיניו כשפחה. ולא בראה מן הראש כדי שלא תהא בעיניו כגברת הבית. אבל, בראה מן הצלע, שבאמצע הגוף, שתהא בבית כמותו.

ר' יצחק אברבנאל, בפירושו לבראשית ב

שינוי הכינויים מיחיד לרבים בהצגתם הבראשיתית של איש ואשה, מורה על שיווי אצילותם המוחלט ועל מלוא אחידותם של איש ושל אישה במושג אדם שנברא בצלמו ובייעודו. "צלם אלוקים" מקיף את שני המינים. איש ואשה יחדיו ממצים מושג אדם. שניהם ברא ה' באותה ישירות ובאותה רצייה תכליתית: "זכר ונקבה ברא אותם".

הרב שמשון בר' רפאל הירש, האישה היהודית, עמ' י"א

עצם הדמיון למלכה ולבת מלך... השימוש שנעשה בפסוק זה, כדי להנציח בעזרתו את שעבוד האישה היהודיה לבעליה-אדוניה, מונע ממנו מלמלא את ייעודו המקורי בתודעתנו, שכן, על איזו ממלכה, ועל מי, בדיוק, מולכת 'בת-המלך' או 'המלכה' היהודיה? שמא על ילדיה? והרי אפילו בניה שלה, מרגע שהגיעו למצוות, עוברים אוטומטית להשתייך למעמד האדונים, ובצעירותם - אף לגבי לימודיהם אמם הבורה אינה יכולה ואינה רשאית לשמש אוטוריטה, כנאמר: "אישה לא תלמד קטנים" (רמב"ם א"ב, כ"ג, י"ג) ושמא על בנותיה היא מולכת? והרי הבת, עד שתינשא, היא "ברשות אביה", כפי שנאמר, ולא "ברשות אמה". אשר לבעלה- על היותה לו לשיפחה, הן כבר עמדנו!

דר' צופיה מלר, מעמד האשה בהלכה היהודית

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצַלְם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וְנִקְבָּה בָּרָא אֹתָם. **בראשית א, כז**

**פל-כבודה בת-מלך פנימה
תהילים מה, יד**

**אין מעמידין אשה במלכות שנאמר:
[שום תשים] עליך מלך' ולא מלכה כן
כל משימות שבישראל [של הנהגת
הציבור] אין ממנים בהם, אלא איש.**

רמב"ם, הלכות מלכים א, ה

- **מה אתם למדים מן הפרשנויות לבראשית א וב על מעמד האישה ביהדות? מה דעתכם על כך?**
- **הציעו פרשנות משלכם, לסתירה שבין בראשית א לבראשית ב.**
- **מהן שתי העמדות המרכזיות במקורות שלפניכם על מעמדה, ייעודה ומנהיגותה של האישה?**
- **הוסיפו טיעונים משלכם לעמדה שאיתה אתם מזדהים.**
- **איזו עמדה, לדעתכם, מקובלת יותר בימינו? מדוע? הביאו דוגמאות**
- **כיצד ניתן לקדם את העמדה שאיתה אתם מזדהים, בחברה שלנו: הציעו דרכי פעולה.**

וַיִּצַר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עִפְרוֹן מִן-הָאָדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפִיו נְשָׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה... וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא-טוֹב הָיִית הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה-לוֹ עֵצַר כְּנָגְדוֹ... וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם לְרֵאשִׁית מֵה-יִקְרָא-לוֹ וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא-לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ... וַיִּפַּל יְהוָה אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל-הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגַּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָהּ. וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הַצֶּלַע אֲשֶׁר-לָקַח מִן-הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶהָ אֵל-הָאָדָם. וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עִצְם מֵעַצְמִי וּבָשָׂר מִבָּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִשׁ לָקַחָה-זֹאת.

בראשית ב, ז - כג

חוה לא נוצרה בשעה שנברא אדם, ואף לא מאותו חומר שממנו נוצר אדם. היא נלקחה מצלעו של הזכר הראשון. אפילו לידתה לא הייתה עצמאית. אלוהים לא בחר לברוא אותה בספונטניות כתכלית לעצמה- לעובדו ישירות בתמורה ליצירתה.

הוא ייעד אותה עבור האדם, על מנת להציל את אדם מבדידותו. בן זוגה היה מקורה ותכליתה. היא הייתה העזר כנגדו מבין הברואים השניים במעלה, הפחות מהותיים. היא הייתה ברייה [יצור] מודעת אך כנועה מטבעה. כאן טמונה התקווה הפלאית שתלה הגבר תכופות באישה. הוא מקווה להגשים את עצמו כהוויה באמצעות בעלות בשרים על הוויה אחרת, ולאשר את תחושת החירות שלו באמצעות כניעותה של נפש חופשייה.

סימון דה בובאר, תירגום חופשי מספרה, "המין השני", לונדון, 1989

- **בהמשך, סיפורן של תשע נשים יהודיות יוצאות דופן בסביבתן ובתקופתן.**
- **בחרו אישה אחת מתוך ההיצע, הרחיבו והעמיקו את ידיעותיכם אודותיה באמצעות מקורות מידע נוספים.**
- **אתרו אישה בימינו, שבעיניכם היא "מנהיגה פורצת דרך" (בכל תחום, עפ"י בחירתכם), ולמדו עליה ועל פועלה באמצעות מקורות מידע ברשת ובספרייה.**
- **"הפגישו" את שתי הנשים (מהעבר ומימינו) לשיחה על הקשיים שהן חוו וחוות, על ההצלחות שלהן, על תחושותיהן ועל תקוותיהן. כתבו את השיחה, המחיזו אותה או צלמו אותה.**
- **כתבו מסקנותיכם בעקבות הלמידה על מעמדן של נשים בחברה בימינו, ועל האפשרות למנות נשים כמנהיגות.**

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

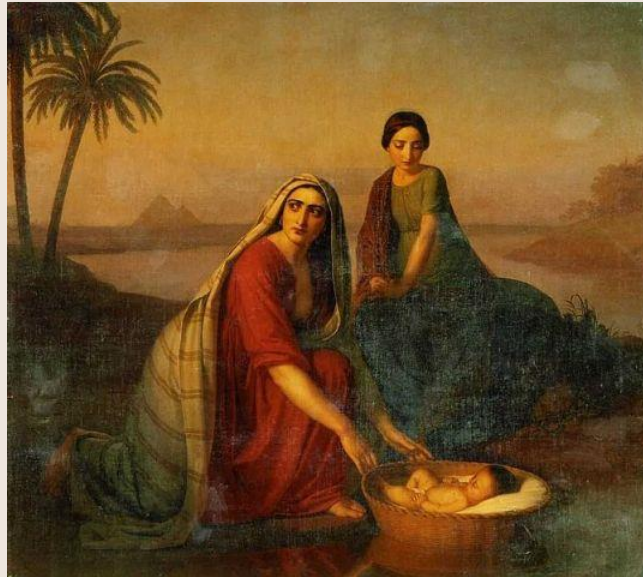
מרים הנביאה

פי העלתיך מארץ מצרים, ומבית עבדים פדיתיד; ואשלח לפניך, את-משה, אהרן ומרים (מיכה ו, ד)

עמרם גדול הדור היה, כן שרעה שָאמר פרעה "כל הבן הילוד הַיִּצְרָאֵלִי תִשְׁלַחְהוּ" (שמות א, כב), אָמַר: לְשׂוֹאֵא אָנֹכִי עֲמִלִים. עַמְדוֹ וְגַרְשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ. עַמְדוֹ כָּלֶם וְגַרְשׁוּ נְשׁוֹתֵיהֶם. אָמְרָה לֹא בָתוֹ (מרים): אָבִיא, קִשָּׁה גְזֵרְתָּךְ יוֹתֵר מִשָּׁל פְּרַעֲהוּ, שְׁפָרְעָה לֹא גְזֵר אֶלָּא עַל הַיִּצְרָאֵלִים, וְאַתָּה גְזֵרְתָּ עַל הַיִּצְרָאֵלִים וְעַל הַנְּקֻבּוֹת; פְּרַעֲהוּ לֹא גְזֵר אֶלָּא בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְאַתָּה גְזֵרְתָּ בְּעוֹלָם הַזֶּה וּבְעוֹלָם הַבָּא; פְּרַעֲהוּ הִרְשַׁע – סָפַק מִתְקַנְּמֵת גְזֵרְתּוֹ, סָפַק אֵינִי מִתְקַנְּמֵת, וְאַתָּה צַדִּיק – בְּיָדֶיךָ שְׁגֵרְתָּךְ מִתְקַנְּמֵת. עַמְדוֹ וְהַחֲזִיר אֶת אִשְׁתּוֹ; עַמְדוֹ כָּלֶם וְהַחֲזִירוֹ אֶת נְשׁוֹתֵיהֶם.

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף יב עמוד א

- כיצד משפיע השיח המשפחתי על מעמד האישה בעם ישראל?
- נסחו את הויכוח בין עמרם למרים כויכוח בין קבוצות שונות בחברה הישראלית בימינו. מה תטען כל קבוצה?

אלכסיי טיירנוב, יוכבד ומרים מחביאות את משה בתיבת גומא (1859 – 1808)

בקטעי המקורות מוצגת מרים כדמות משפחתית המשפיעה בדרכה על מצבו הלאומי של עם ישראל, ועל מצבן של נשות ישראל.

- מצאו שלש תכונות מרכזיות באישיותה הבאות לידי ביטוי בשיח המשפחתי ובשיח הלאומי.
- לאור זאת, דונו בטענותיהן של רחל אליאור ואבירמה גולן: מצאו את המשותף והשונה בין טענות השתיים, תוך התייחסות למעמדה המשפחתי והציבורי של מרים.
- גבשו עמדה בשאלת מנהיגותה של מרים: האם, לדעתכם, ניתן להתייחס אליה כמנהיגה? נמקו

במסורת זו (הכוונה למסורת חז"ל) מתעלמים הדוברים מנסיבות התנבאותה של מרים במקרא (שמות כ"ט) הקשורות במעמד ציבורי, בהשראה נבואית ופיוטית, בהנהגת כלל הנשים במדבר, בשירה נגינה וריקוד ברשות הרבים, לאות תודה לאל על המעבר מעבדות לחירות והופכים את סיפורה ממאורע ציבורי-דתי רב משמעות לאירוע משפחתי ולסיפור משני הטפל לסיפור המרכזי של משה. המספרים מעתיקים את סיפור ההתנבאות לימי ילדותה, ומחזירים אותה לתחום המשפחה, למרות אביה המשבח אותה על הבשורה ומגנה אותה על התבדות דבריה לכאורה וטופח על ראשה כבעס. מרים הנביאה והמשוררת במקרא, הנושאת קולה בשיר ברשות רבים, הופכת במסורת חז"ל לאשת איש ומיילדת (סוטה י"א), המתוארת כאשתו של חור או כאשתו של כלב (סוטה י"א) וכאמו של בצלאל (שמות רבה, פרק מ"ה). כלומר היא מתוארת כאשת איש, כאם וכבעלת מקצוע נשי בדרך הבאה לעמעם את ייחודה הנבואי ואת צביונה הציבורי יוצא הדופן...

רחל אליאור, נביאות במקרא ובמסורת חז"ל: נקודות מבט משתנות

ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את-התוף--בְּיָדָהּ; ותצאן כל-הנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבַמְחֹלֶת

שמות טו, כ

וַיִּלְךְ אִישׁ מִבֵּית לֹוִי; וַיִּקַּח אֶת-בֵּת-לֹוִי. וַתֵּהָרֵא הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן; וַתֵּרָא אֹתוֹ כִּי-טוֹב הוּא, וַתִּצְפְּנֶהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים. וְלֹא-יָקְלָה עוֹד הַצְּפִינוֹ, וַתִּקַּח-לוֹ תֵּבֶת גֹּמָא, וַתַּחְמְרָה בַּחֲמֹר וּבַזָּפֵת; וַתִּשֶׂם בָּהּ אֶת-הַיֶּלֶד, וַתִּשֶׂם בְּסוּף עַל-שֵׁפֶת הַיָּאֵר. וַתִּתְּצַב אֶחָתוֹ מֵרַחֵק, לְדַעָה, מִה-יַּעֲשֶׂה לוֹ

שמות ב, ד – ה

אמר ר' נחמן אמר רב שהייתה מתנבאה כשהיא אחות אהרון ואומרת: עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל, ובשעה שנולד נתמלא כל הבית אורה. עמד אביה ונשקה על ראשה. אמר לה: בתי נתקיימה נבואתך. וכיוון שהשליכוהו ליאור עמד אביה וטפחה על ראשה (טפיחה מלשון הכאה, חבטה) ואמר לה: בתי, היכן נבואתך? היינו דכתיב ותתצב אחותו מרחוק לדעת מה יהא בסוף נבואתה

בבלי, מגילה יד, ע"א

...ואף על פי כן, דומה שהסיפור המיתולוגי, הראשוני, שכל ילד וילדה לומדים בגן ובבית הספר, משאיר לנשים תפקיד של צופות מן הצד, של יולדות ומיילדות, אמהות ונשים ובנות, ולכל היותר - יוצאות במחולות. נשים צדקניות, אבל לא מנהיגות. לכאורה, הסיפור כולו הוא על התינוק משה... שנהפך לגדול מנהיגי ישראל בכל הזמנים... אבל רק לכאורה. כי את כל הסיפור הזה, סיפור התשתית של לידת העם היהודי כאומה, מלווה, נוכחת-לא-נוכחת, אשה שזכתה לתואר "הנביאה". הפסוקים המספרים על חייה ואישיותה ספורים כטיפות גשם במדבר. הקורא אינו יודע, מלכתחילה, מניין צצה לפתע ומתי נולדה, ותוהה איך מתה מוות חטוף ואיש לא ישב להתאבל כדת וכדין על מותה. המדרש מנסה להשלים את החסר הגדול בפרטי המידע ובתיאורי הרגש הקשורים אליה, כמעט יש מאין...

אבירמה גולן, אישה אחת, בודדה וחזקה, "הארץ" 12.04.06

דְּבוּרָה אִשֶּׁת לַפִּידוֹת

אִשֶּׁת לַפִּידוֹת - שהיתה עושה פתילות למקדש

רש"י, בהתבססו על פרשנות חז"ל

וקראָה אשת לפידות כי בעלה היה שמו ברק, וברק ולפיד הם קרובים בענינים או יהיה פירוש אשת לפידות על דרך אשת חיל.

רלב"ג

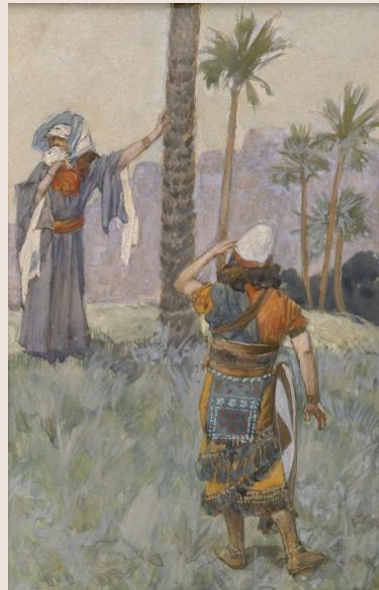
אשת לפידות - רצה לומר, **אשת חיל**, זריזה במעשיה כלפיד אש, והוא ענין מליצה, וכאשר יאמרו הבריות. היא שפטה - בעבור שהיתה נביאה וזריזה במעשיה, בא לה המעלה הזאת להיות שופטת את ישראל

פירוש מצודות דוד

דבורה הנביאה – מנהיגה בעלת מעוף ושופטת שעולים אליה לרגל, אשה עצמאית רבת תבונה, בעלת שיקול דעת רחב היקף הקשור בישועה וביוזמת מלחמה, בנבואה ובפירוש דבר האל ובשירת תהילה לאל – הופכת בפרשנות חז"ל לאשה הטווה פתילים להדלקה במקדש... את הביטוי אשת לפידות, המתפרש על משקל אשת חיל, כביטוי לעוצמה וכוח, הופכים חכמים לשלהבת הנר (לפיד) שאת פתילתו טווה דבורה... מקומה רם המעלה ברשות הרבים, העולה בהרחבה מפשוטו של מקרא כמקום של סמכות, שיפוט, הנהגה, יוזמה, אחריות ציבורית, השראה ויצירה שאינו קשור בזהות מינית אלא במעלה רוחנית, בדעת, בתבונה, בכושר ביטוי וברוחק ראות – מעמד זה הופך במסורת חז"ל למקום שולי, הקשור בטווה והדלקת נרות, ביראה ובצניעות.

פרופ' רחל אליאור, נביאות במקרא ובמסורת חז"ל: נקודות משתנות

- חשבו על דרך יצירתית להציג את דמותה של דבורה, כאישה – מנהיגה בימינו. ניתן להציגה ביצירה פלסטית, בדרמה, בשיר, סרטון קצר ועוד
- הביעו ביצירתכם את עמדתכם על מנהיגות נשים ותרומתן לחברה.

גיימס טיסו (1836 – 1902), דבורה מתחת לעץ התמר

דבורה וברק / שמואל בס

[...]

ושניים פקדו המחנות בסערה: אישה החוצבה בלהבת וגבר נושא את נסו תפארה, שח את עמו מהיות עבד

ובקץ המלחמת, ותשב דבורה אל תחת התומר לשבת

(מתוך "לנצח אנגנד" המקרא בשירה העברית החדשה-אנתולוגיה, ידיעות אחרונות/ספרי חמד ע"מ 445)

ודְּבוּרָה אִשֶּׁה נְבִיאָה, אִשֶּׁת לַפִּידוֹת היא שפטה את-ישראל בעת ההיא. והיא יושבת תחת-תֹּמֶר דְּבוּרָה בֵּין הַרְמָה וּבֵין בֵּית-אֵל בְּהַר אֶפְרַיִם; וַיַּעֲלוּ אֵלֶיהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפָּט.

שופטים ד, ז-ה

וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְבָרֶק בֶּן-אֲבִינֵעַם מִקְדָּשׁ נִפְתָּלִי; וַתֹּאמֶר אֵלָיו הֲלֹא צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵי-יִשְׂרָאֵל, לָךְ וּמִשְׁכַּתְּ בְּהַר תְּבוּר וְלִקְחֹתָ עִמָּךְ עֶשְׂרֵת אֲלָפִים אִישׁ, מִבְּנֵי נִפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זָבֻלֹן. וּמִשְׁכַּתִּי אֵלֶיךָ אֶל-נַחַל קִישׁוֹן, אֶת-סִיסְרָא שֶׁר-צָבָא יְבִין וְאֶת-רַכְבּוֹ וְאֶת-הַמּוֹנֹ; וַיַּתְתִּיהוּ בְיָדְךָ. וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ בָּרֶק, אִם-תִּלְכִּי עִמִּי וְהִלַּכְתִּי; וְאִם-לֹא תִלְכִּי עִמִּי, לֹא אֵלֶיךָ. וַתֹּאמֶר הֲלֹךְ אֵלֶיךָ עִמָּךְ, אֲפֹס כִּי לֹא תִהְיֶה תַפְאֲרֹתְךָ עַל-הַדָּרָךְ אֲשֶׁר אַתָּה הוֹלֵךְ, כִּי בַד-אִשָּׁה, יִמְכַר יְהוָה אֶת-סִיסְרָא; וַתִּקַּם דְּבוּרָה וַתִּלָּךְ עִם-בָּרֶק קְדָשָׁה.

שופטים ד, ו - ט

וַתֵּשֶׁר דְּבוּרָה...בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר... אֲנֹכִי, לִיהוָה אֲנֹכִי אֲשִׁירָה אֲזַמְּרָ לַיהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל... חָדְלוּ פְרוֹזוֹן בְּיִשְׂרָאֵל חֲדָלוּ, עַד שֶׁקָּמְתִי דְבוּרָה, שֶׁקָּמְתִי אִם בְּיִשְׂרָאֵל... עוֹרֵי עוֹרֵי דְבוּרָה, עוֹרֵי עוֹרֵי דְבָרִי-שִׁיר;

שופטים ה (מבחר פסוקים משירת דבורה)

- מה אתם למדים על דבורה מהתאור המקראי?
  - על תפקידיה
  - על כישוריה
  - על מעמדה בחברה
- איזה מסר, לדעתכם, ניתן לגזור מתיאור זה על יכולותיהן של נשים להנהיג?
- קראו את הפרשנויות לתיאוריה של דבורה במקרא: איזו פרשנות, לדעתכם, יכולה להעצים נשים, כמנהיגות? איזו פרשנות ממעיטה מערכן של נשים? נמקו
- מה דעתכם על עמדתה של פרופ' רחל אליאור? נמקו

ברוריה (ברוריא)

ברוריה אשתו של רבי מאיר ובתו של רבי חנינה בן תרדיון היתה לומדת שלש מאות שמועות (הלכות) ביום, משלש מאות חכמים (ע"פ תלמוד בבלי מסכת פסחים דף סב עמוד ב)

- מה אתם למדים מן המקורות על אישיותה של ברוריה? נמקו
- כיצד ניתן להסביר את ההתגרויות של ברוריה בתלמידי חכמים?
- מה דעתכם על מעשהו של רבי מאיר ב"מעשה דברוריא"? את מי, לדעתכם, אוהד המספר – את ברוריה או את רבי מאיר? מדוע?
- האם, לדעתכם, רבי מאיר הוכיח, שאכן "נשים, דעתן קלה"? נמקו
- כתבו מכתב לברוריה. התייחסו במכתבכם לתכונות המאפיינות אותה המובאים במקורות שלפניכם (תוכלו גם לבקר אותה) ולתרומתה לתהליכים המתרחשים בשנים האחרונות, לאור התפיסה המסורתית, שנשים אינן יכולות ללמוד.

בשכונתו של ר' מאיר היו בריונים, והיו מצערים אותו הרבה. התפלל עליהם ר' מאיר שימותו. אמרה לו ברוריה אשתו: מה דעתך, משום שגאמר: "יתמו חטאים"? – וכי כתוב "חוטאים"? "חטאים" כתוב; ועוד, השפל לסוף המקרא: "ורשעים עוד אינם" – כן שיתמו חטאים – ורשעים עוד אינם. אלא בקש עליהם רחמים שיחזרו בתשובה – "ורשעים עוד אינם!" בקש עליהם רחמים וחרו בתשובה.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד א

ברוריה מצאה תלמיד אחד שהיה שונה [לומד ומשנן] בלחש. בעטה בו ואמרה לו: לא כך נאמר: "ערוכה בכל ושמרה" (שמואל-ב כג, ה)? אם ערוכה ברמ"ח איברים שלך – משתמרת, ואם לאו – אינה משתמרת. תלמיד אחד היה לו לר' אליעזר בן יעקב שהיה שונה בלחש. לאחר שלוש שנים שכח תלמודו.

בבלי, עירובין, נג, ע"ב

הרחקת תלמוד-תורה מן האישה איננה שחרורה מחובה (כמו שחרורה מכמה מצוות אחרות) אלא הוא שלילת זכות יסודית ממנה: "יהודיותה" נעשית נחותה לעומת זו של הגבר... מצב זה לגבי היהדות ודת ישראל אין לשאתו עוד בעולמנו היהודי היום. אותו ציבור יהודי דתי, אשר אליו מכוונים הדברים האלה ושהוא המסגרת הקיומית שלנו, משתייך לחברה שתרבותה היא תרבות גברים נשים יחד, וזוהי צורת קיומנו היהודית. לפיכך נעשות הרחקת האישה מתלמוד-תורה היום דבר המוציא את היהדות מכלל המציאות הרוחנית המשותפת ליהודים וליהודיות, ודבר זה עשוי להחריב את החברה היהודית הדתית שלנו.

נשים לומדות תורה היו לעם ישראל מאז ומעולם, ולומדות התורה של ימינו יודעות למנות אותן: מן הנשים שקיבלו את תורת "ותגד לבני ישראל" דרך ברוריה התנאית, בנותיו של רש"י... כל אלו מצטרפות למסדר עתיק יומין, ומהוות בסיס לתחושה של רציפות לימוד התורה הנשי. אך יחד עם תחושת ההמשכיות הזו, אין מי שיחלוק כי בדורנו חלה נקודת מפנה, שבה הפכו "יחידות הסגולה" הללו לתופעה של ממש... בתחילה נתקלו הנשים הלומדות בתגובות של פליאה על "בזבוז הזמן", או בתלונה על היותן "פמיניסטיות", והוטחו בהן טיעונים שונים שתמציתם הוא כי הן רוצות להידמות לגברים....

מיכל טיקוצ'ינסקי, בתוך אתר נאמני תורה ועבודה

ר' יוסי הגלילי היה מהלך בדרך, מצאה לברוריה. אמר לה: באיזה דרך נלך ללד? אמרה לו: גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים: "אל תרבה שיחה עם האשה"! היה לה לומר: באיזה ללד?

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף נג עמוד ב

בתלמוד הבבלי, עבודה זרה, כתוב על רבי מאיר, בעלה של ברוריה, שקם וברח לבבל משום "מעשה דברוריא", ולא מפורש בשום מקום אחר בתלמוד, מהו "מעשה דברוריא". הסיפור הנ"ל, מופיע רק בפירושו של רש"י, ולא ידוע מהם מקורותיו, ומאין שאב את הסיפור.

מעשה דברוריא

שפעם אחת לגלה (ברוריה) על שאמרו חכמים "נשים דעתן קלות עליהן" (בבלי, קידושין פ, ע"ב). אמר לה (רבי מאיר): חייך! סופך להודות לדבריהם. וציווה לאחד מתלמידיו לנסותה לדבר עבירה (לפתות אותה, מינית). והפציר בה (התלמיד) ימים רבים עד שנתרצית. וכשנודע לה (שבעלה, רבי מאיר ניסה אותה) חנקה עצמה, וערק [ברח] רבי מאיר מחמת הבושה.

פירוש רש"י על דיבור המתחיל "ויש אומרים משום מעשה דברוריא", בבלי, עבודה זרה יח, ע"ב

ישעיהו ליבוביץ, "אמונה הסטוריה וערכים".

ילתא

בתו של ראש הגלות רבה בר אבהו, ורעייתו של רב נחמן. ילתא בתלמוד היא אשה מיוחסת ופקחית, בעלת ידע תורני וחשיבה עצמאית.

- על מה המחלוקת בן ילתא לבין עולא? מהן טענותיו של עולא? ומהן טענותיה של ילתא?
- מה דעתכם על תגובתה של ילתא וניפוץ חביות היין? נמקו
- מה דעתכם על מחלוקת זו? עם איזו עמדה אתם מסכימים? מדוע?
- מה דעתם של חז"ל על ילתא? האם, לדעתכם, עמדתה של ילתא מקובלת עליהם? מדוע?

אמרה לו ילתא לרב נחמן: כל מה שאסרה עלינו התורה, התירה לנו משהו כנגדו. אסרה עלינו לאכול דם, התירה לנו כבד שיש בו דם). נדה- דם טוהר; חלב בהמה- חלב חיה...אשת איש- גרושה בחיי בעלה; אשת אח- יבמה; כותית- (אשת) יפת תאר; ביקשה ילתא לאכול בשר בחלב, שזהו דבר האסור לפי ההלכה. אמר רב נחמן לטבחים זויקו לה כחלי להכין לילתא עטינים של בהמה שיש בהם גם חלב וגם בשר והם מותרים באכילה

עפ"י תלמוד בבלי, מסכת חולין דף קט עמוד ב

כמו יהודים בארץ זרה ששמחים לראות שם יהודי בממשלה, אני נרגשת בכל פעם שאני פוגשת דמות אישה מרשימה בתלמוד. תכירו, ילתא, אשתו של רב נחמן, ראש ישיבת נהרדעא ובתו של ראש הגולה. יש אומרים שהיא היקסנטסיפה היהודיה. אבל בעיני זו ראייה צרה מאד של דמותה. בסיפורה מהדהדים רגעים של נשים אחרות בסיפורי התלמוד: סיפורה של חומא שדרשה תקציב ליינן ונחשדה בהפקרות, מעשה ברוריה שבקיאותה בפסוקים עלתה לה באהבתה ובחייה, והרגע בו אמתו של רבי שברה כד יקר כדי לשחרר את נפש אדונה...

ילתא הנוכחת ושומעת את השיחה בין הגברים עולה בכעס נורא 'בזיהרא' למזווה היין ומנפצת ארבע מאות חביות יין. תמונת ניפוץ ארבע מאות חביות יין היא תמונה גרוטסקית-מיתית של אישה זועמת וכלי זין בידה ויין אדום נשפך לכל עבר. זוהי תמונה הדומה לתמונת הלידה, אבל מהותה הפוכה - הרס. מעין מיצג של הפלה ענקית.

אני קוראת ומנסה להבין את הזעם הזה, שמביא אישה למעשה כוחני אלים נגד אוצר היין שלה עצמה...

זהו סיפור פמיניסטי טרם היות המושג. סיפור על הצורך של אישה במעמד שווה ערך. בצער והזעם שמעוררת הדרה מן הטקס הדתי. יש בסיפור מן המורכבות הנוראה של נשים מלומדות שגדלו בקרבת אב או בעל תלמיד חכם, והידע שלהן לא אפשר להן לקבל יותר את המקום המפלה כמובן מאליו. הן יודעות, הן כבר לא מסתפקות במלאכות האישה, ובחברה של זמנן עוד אין מקום לאישה שווה לאיש. ובדרך כלל אין איש שמסוגל לחיות עם אישה שוות ערך לו

רות קלדרון, מתוך "אלפא ביתא תלמודי - אוסף אישי", עורך: חיים פסח

בהיותה עסוקה בהשפעתה על הכלל לפי שיטתה בתהלוכות הנהגת הנשיאות (המנהיגות), חשבה (ילתא) מחאת עולא לרבת ערך על שלטונה ותעודתה שהציבה לה לחנוך הבנות, וערכן בהנהגה כללית למצויינות מהנה, על כן עלתה ושברה את חביות היין להורות שלטונה הבלתי תלוי באישה, וכי יש מקום לה גם כן לדון לפי עומק הרגש המיוחד למינה, בתור מנהגת (מנהיגה) עיקרית לא רק נטפלת (משנית).

הראי"ה קוק, אורות הקודש

מיצג וידאו: אישה כואבת, אישה זועקת, אישה שוברת

הכינו מיצג המשקף את הספור במסכת ברכות, את פרשנותכם לספור, ואת עמדתכם על מנהיגות נשית. הציגו בפני הכיתה ודונו במשמעות של הסיפור לימינו.

עלָא הַזְדַּמֵּן לְבֵית רַב נַחְמָן, אָכַל פֶּת וּבִרְךָ בְּרַכַּת הַמִּזוֹן. נָתַן לוֹ כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה לְרַב נַחְמָן. אָמַר לוֹ רַב נַחְמָן: יִשְׁגַּר מֵר כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה לְיִלְתָּא (אשתו של רב נחמן).

אָמַר לוֹ: כִּף אָמַר ר' יוֹחָנָן: אֵין פְּרִי בְטִנָּה שֶׁל אִשָּׁה מִתְבָּרַךְ אֱלֹא מִפְּרִי בְטִנּוֹ שֶׁל אִישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּבִרְךָ פְּרִי בְטִנָּךְ" – "פְּרִי בְטִנָּה" לֹא נֶאֱמַר אֱלֹא "פְּרִי בְטִנָּךְ".

בְּתוֹךְ כִּף שְׂמֵעָה יִלְתָּא, עֲמֻדָה בְּכַעַס וְנִכְנָסָה לְבֵית הַיֵּין וְשִׁבְרָה אַרְבַּע מֵאוֹת חֲבִיּוֹת שֶׁל יֵין.

אָמַר לוֹ רַב נַחְמָן: יִשְׁגַּר לָהּ מֵר כּוֹס אַחֵר. שְׁלַח לָהּ: כֹּל אוֹתוֹ יֵין כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה הוּא.

שְׁלַחָה לוֹ: דְּבִרְיָהֶם שֶׁל הַרוֹכְלִים הֵם כְּמוֹ פְּנִים מְסַמְרָטוּטִים

תלמוד בבלי ברכות דף נא עמוד ב

...עולא מתנגד למתן גושפנקא הלכתית לעירובה האקטיבי של ילתא בחיי הרוח, על ידי שתייה מיינן הברכה.... ילתא, מבקשת להתמקד דווקא במותר – בבחינת "קדש עצמך במותר לך". הדגש של התורה, מבהירה ילתא, אינו על האיסור, כי אם דווקא על ההיתר. ייעודנו אינו מסתכם, לדברי ילתא, בכפיפות למגבלות מיראת העונש, כי אם, בראש ובראשונה, ביציקת תוכן חיובי לפעולות המותרות לנו...

ילתא מוחה כנגד העמדה הרווחת השוללת כל מעורבות נשית בעשייה רוחנית. ילתא עומדת על סגולתיה הייחודיות של האשה, ועל ההכרח במעורבות נשים בחיי הרוח ובהנהגה נשית...

עולא מבטא את העמדה הרווחת בציבור נכון לאותה העת, לפיה אין מקום לעיסוק נשי ברוח, ואכן ילתא מטיחה בפניו של עולא: "ממהדורי מיליי" – קרי – עמדתך אינה אלא ליקוט של דברים ששמעת כשעברת בעיירות שונות...

נחמה שולמן, לדמותה של ילתא

רבי אליעזר אומר, המלמד את בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות [דברי שטות].

משנה מסכת סוטה ג, ד

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

אסנת ברזאני

1590 בערך - 1670 בערך. עמדה בראש ישיבה בכורדיסטן במאה ה-17. הייתה ידועה בכינוי התנאית, בדומה לחכמי המשנה הקדומים.

אסנת בת הרב שמואל אדוני (ברזאני) הייתה אישה חכמה ותורנית גדולה. היא למדה את חכמת הקבלה, ותעש לה שם גדול בנסים ונפלאות. אחרי שילדה לבעלה בן אחד ובת אחת (כלומר, קיימה את מצוות "פרו ורבו"), התפללה לה' שיחדל להיות לה אורח נשים [מחזור חודשי], כדי שתוכל לעסוק בתורה הקדושה ובטהרה. ה' נתן לה את שאלתה.

אגדה עממית בתוך: אברהם בן יעקב, "קהילות יהודי כורדיסטן", ירושלים תשמ"א, עמ' 37

ואסנת הייתה יפת תואר ויפת מראה. ויהי היום ותעל אסנת על הגג לשטוח את בגדי הכביסה שלה, וירא אותה גוי אחד ונפשו חשקה בה. ויהי בחצי הלילה ויתגנב הגוי אל הגג, ולבו יחשוב עוון לו על הרבנית. מיד קראה שמות של קדושים, והגוי נשאר תלוי על קירות הגג מבלי שיוכל לזוז ממקומו. ויהי בבקר ויודע הדבר. קהל רב של אנשים הצטופפו וחזו במחזה נפלא זה. כל מאמציהם להזיז את הגוי ממקומו עלו בתוהו. הדבר הגיע לאוזני ה"יואלי" - הפחה של העיר - והוא בעצמו בקש מאת אסנת הרבנית לשחרר את הגוי. אך היא סרבה באומרה לו: "אילו גוי זה בא אלי על מנת לגנוב חפץ מחפצי ביתי כי עתה החרשתי: אך הוא בא אלי מתוך כוונה לפגוע במוסר, ולכן ישאר תלוי במקומו". המושל נשבע לה שאם תתיר את הגוי החוטא, יענישהו כלאות לו ויתלהו לעיני כל. באותה שעה שחררה אסנת את הגוי, תלו אותו על עץ, וכל אנשי העיר ראו כן ותמהו.

אגדה עממית בתוך: אברהם בן יעקב, "קהילות יהודי כורדיסטן", ירושלים תשמ"א

נשים בכפר היהודי סאנדור, כורדיסטן

- מה ניתן ללמוד מאגדות אלה על היחס של יהודי כורדיסטן לנשיות, מיניות, ויחסים בין המינים?
- מה דעתכם על תפילתה של אסנת "שיחדל להיות לה אורח כנשים"? מה דעתכם על התפיסה שהמחזור החודשי מטמא את האישה? נמקו

- מה אתם למדים מן המקורות על דמותה של אסנת ברזאני? נמקו
- מה ניתן ללמוד מן המקורות, על התפיסות המגדריות של יהודי כורדיסטן?
- השוו בין דמותה של ברוריה לדמותה של אסנת: מה הדומה ומה השונה ביניהן? איזו דמות, לדעתכם, מייצגת אישה, המשוחררת מסטריאוטיפים מגדריים? מדוע?
- הפגישו בין ברוריה לאסנת וכתבו שיח דמיוני בין השתיים על שוויון בין המינים, ועל אפשרויות של נשים להגיע למעמד של "תלמידת חכמים".

אסנת, בתו של הרב המקובל שמואל ברזאני ונכדתו של הרב המקובל נתנאל ברזאני, נולדה בשנת 1590 לערך. אביה הקים ישיבה במוצול שבכורדיסטן (כיום - בעיראק). אסנת נישאה לבכיר תלמידיו של אביה, הרב יעקב מזרחי, אשר ירש את מקומו של האב כראש הישיבה. אסנת לימדה בישיבה שהקים אביה, ולאחר מות בעלה אף עמדה בראשה עד פטירתה בשנת 1670 לערך. כתבה פירוש לספר משלי, אשר אבד.

הרבנית אסנת זכתה להערצה רבה, מעין אדמו"ר. על הכבוד הרב שרחשו לה בני דורה ניתן ללמוד, למשל, מאיגרת ששלח לה הרב פנחס חרירי, ובה הוא פונה אליה בתארים כמוהר"ר (כבוד מורנו ורבונו הרב רבי) ו"אמי רבנתי".

ואני מיומי מפתח ביתי לחוץ לא יצאתי, בת מלך ישראל פה הייתי.

מאן [מיהם] מלכי? — רבנן! בין ברכי חכמים גדלתי, מעונגת לאבי ז"ל הייתי. שום מעשה ומלאכה לא למדני, חוץ ממלאכת שמים [לימוד תורה], לקיים מה שנאמר: "והגית בו יומם ולילה".

בעונות הרבים, לא היו לו [לאביה] בנים כי אם בנות. וגייכ השביע את בן זוגי ז"ל לבלתי עשות בי מלאכה, וכן עשה כאשר ציוהו. מתחלה הרב [בעלה] ז"ל טרוד היה בעיונו [בלימוד תורה] ולא היה לא פנאי ללמד התלמידים, כי אני הייתי מלמדת אותם במקומו, עוזרת הייתי כנגדו. עתה בעונות הרבים הלך הוא למנוחות / ועזב אותי והילדים לאנחות...

מכתב של אסנת ברזאני לנמען לא ידוע בתוך:
J. Mann, Texts and Studies in Jewish History
New York 1972, 1:511, and Literature

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי

היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

רחל מורפורגו

1871 – 1790, משוררת עבריייה. נולדה באיטליה, בת למשפחת לוצאטו. מילדותה למדה עם דודניה תורה, פירושים לתורה, תלמוד וזוהר.

חידה אחת קטנה, בלי יתד ותנועה לכבוד אשה
חכמת לב ותורת חסד על לשונה הרבנית תמר
לוצאטו אשת חיל, נודע בשערים בעלה, הרב הגדול
מורה צדק בקריה נאמנה פאדובה, ה"ה כמוהר"ר
מרדכי שמואל גירונדי נ"י

שְׁמַעְתִּי שְׁמוֹעָה
אֵף כִּי אֶת צְנוּעָה
כִּי תֵבֵא הַשְּׁעָה
כָּל עֲדַת יִשְׂרָאֵל
עַל כַּפֵּי יְבָרְכוּן
גַּם אוֹתָךְ יִשְׁקוּן:
לֹא תִגְוְרֵי מִזָּה
כִּי אֵינְךָ בְּכַל-זֶה
אוֹתָךְ לֹא יִבְזֶה:
הוּא הַדּוֹר וּמְהֵרָה
כַּפְרֵי הַעֶץ הַדָּר

פה טריאסטי בירח האיתנים בחג שנת אשה ירא"ת ה' היא
תתהלל נאם רחל מורפורגו בת ברוך בן החכם הרופא
המובהק במהח"ר יצחק לוצאטו מסנדיאל.

לאשה חכמה בת אחות אבי היא רחל בת ברוך בן הרופא והמשורר יצחק לוצאטו, אחי
אפרים בעל בני הנעורים (תקע"ו)

שד"ל (שמואל דוד לוצאטו), משורר, פרשן המקרא,
בלשן עברי, פילוסוף, איש תנועת ההשכלה היהודית.
דודה של רחל.

שד"ל (שמואל דוד לוצאטו), משורר, פרשן המקרא, בלשן עברי, פילוסוף, איש תנועת ההשכלה היהודית.
דודה של רחל

ואלה דברי רחל בבוא לאזניה כי
שמה נזכר לתהלה במכתבי
העתים:

אוי לי תאמר נפְּשִׁי, כי מר לי מר,
טפח רוחי עלי וְאַתְּנִמְר.
שְׁמַעְתִּי קוֹל אוֹמֵר: שִׁירְךָ נִשְׁמַר,
מי כְּמוֹתֶךָ רַחֵל לוֹמְדַת שִׁיר?

רוחי נְשִׁיב אֵלַי: ריחי נְמַר,
גולה אחר גולה, עורי סְמַר,
טעמי לא עמד בי, כְּרַמֵּי זֶמֶר,
מְכַלְמֹת אֶפְחָד, לא עוד אֲשִׁיר.

אֶפְנֶה צִפּוֹן דְרוֹם קְדָמָה וְנִמָּה.
דַּעַת נְשִׁים קָלָה, לְזֹאת הוֹרְמָה.
אחר כְּמָה שְׁנִים, הן עֲתָה לְמָה

יְזַכֵּר מִכָּל־עֵיר כָּל-פְּלֶאֶד?
הִנֵּה הַעֵד יַעֲיֵד תּוֹשֵׁב וְהַלֶּךְ
אֵין חֲכָמָה לְאִשָּׁה כִּי אִם בְּפֶלֶךְ.

נְפֵל אֶשֶׁת יַעֲקֹב מוֹרְפוֹרוֹ, ה'ת"ר"ז

תוֹרָה בֵּת יוֹצֵר כָּל, בֵּת בּוֹרָא רוּחַ,
שְׁרֵתִי בְּבָנוֹת, תִּמְכָּת שֶׁבֵּט,
כָּל-יֶלֶד, כָּל-הוֹד בָּהּ, הִיא תִשְׁיֵב רוּחַ
כָּל-רֵז תִּדְעֵ, תִמְשֹׁךְ כִּסְפֵר שֶׁבֵּט.
שד"ל (שמואל דוד לוצאטו), משורר, פרשן המקרא, בלשן עברי, פילוסוף, איש תנועת ההשכלה היהודית.
דודה של רחל

רחל מורפורגו

רחל נהגה לחתום על
שיריה בכנויים כמו,
"רמה" (ראשי תיבות של
רחל מורפורגו הקטנה)
"רמה ותולעה",
"הצעירה והשפלה",
"הנקלה שבבריות"
"הקטנה שבקטנות",
ו"נפל אשת יעקב
מורפורגו".

שירי רחל מורפורגו... המציאו להם חן
בעיני כל קוראיהם, אף כי יצאו מקולמוס
[כלי כתיבה- עשוי מנוצה] אישה, עד כי
רבים חשבו כי תחת שם אישה נחבא איש.
ובבואם לעירנו ביקשו לראותה ולדעת
בבירור כי פיה המדבר אליהם, ותמהו על
גודל חכמתה וזוך שכלה.

י"ח קסטליוני, רבה של טריאסטי, בהקדמה לקובץ
השירים 'עונג רחל' אותו ערך, 1890 עמ' xi

דלה שוממה 'עזרת נשים' בבית השיר
לישראל. מרחל על שפת ים טריאסטי [רחל
מורפורגו] ועד רחל על שפת ים יפו [רחל
בולובשטיין, רחל המשוררת]- אחת בדור,
שתיים בתקופה. חוכמת נשים לא בנתה
ביתה בשירתנו [ע"פ משלי יד 1: "חכמות
נשים בְּנִתָּה בֵּיתָה"].

בת י"ב – חומש ורש"י, בת י"ד – תלמוד
בבלי... וספרים רבים מספרי חכמה, שיר
ומוסר. השכלת מאוד, האישה העבריייה!
חכמים ורבנים שקדו על דלתותיהן לראות
אור באור מדעי... רבים, מופלגים
בתורה ובחכמה נועצו עימך על דברי תורה
ושיר- למין פסוקי תורה סתומים ועד מאמר
מסוכסך באחד הפיוטים של ימי הבניים.

אברהם שלונסקי, (על רחל מורפורגו) מסות
ומאמרים ספריית פועלים הקיבוץ המאוחד/מרכז
קיפ אוניברסיטת תל אביב ע"מ 171-170

- מה אתם למדים על דמותה וכישוריה של רחל מהמקורות שלפניכם?
  - "אין חכמה לאשה כי אם בפלך [מכשיר המשמש לטווית אריגים]" – כך מעידה על עצמה רחל בשירה. מה דעתכם על קביעה זאת?
  - ממה נובע, לדעתכם, הפער בין ההערכה הציבורית שלה זוכה רחל, לבין ההערכה העצמית שלה? האם, לדעתכם, פער זה חל על כלל הנשים? מדוע?
- פתחו לרחל מורפורגו דף פייסבוק, שבו:
- מסירה הנבחרים המתייחסים לכישוריה כאישה וכמשוררת (תוכלו למצוא שירים נוספים שלה ב"פרוייקט בן יהודה")
  - תגובותיכם לשיריה ולתחושות שהיא מביעה בהם.
  - שיח דמיוני בין רחל מורפורגו למשוררת עכשווית, לפי בחירתכם.

אסתר אזהרי מויאל

אסתר אזהרי מויאל (1873 – 1948) הייתה סופרת, מתרגמת, עיתונאית ופעילה למען זכויות נשים, יהודיה-לבנונית.

היא לבי מלא על כל גדותיו שמחת חיים. נוהג היה אבי להטיל עלי אימה, אולם אמי אהבתני מאוד וממנה ירשתי את קולה היפה. שרתי את כל השירים הערבים שהתהלכו באותם הימים. חברותי הנוצריות והמוסלמיות היו מתקלות סביבי לשמוע את שיריי... השכנים פינקוני מאוד והיו נוהגים לקחת אותי אתם לכל החגיגות והמשתאות המשפחתיות...

אסתר מויאל בראיון לעיתונאי יעקב יהושע (אביו של הסופר א.ב. יהושע) בתוך: אלי שי, "אפנדי יעקב יהושע בעקבות הנעדרת מרת מלכת אסתר", יקום תרבות.

המסר שנשא בשעתה היפה לבנות היה "האירו את תודעתכן בהעלאת יכולתכן המנטאלית". הרטוריקה שלה שילבה פסוקי קוראן בעודדה את מאזינותיה לעמול קשות על התפתחותן האישית. "תודעות הן כמו קנקני כסף", אמרה להן בדרכה טעונת התקווה, אבל "אם תזנחנה אותם הם ישחירו".

מתוך: אלי שי, "אפנדי יעקב יהושע בעקבות הנעדרת מרת מלכת אסתר", יקום תרבות.

"אם יקרה כי אחת מכן לא תמצא את בעלה... הנה ספר הידע יוותר תדיר פתוח בעבורה וזרועותיו תהיינה מושטות לעברכן בברכה, כך שתוכלו להצטיין באמנות ובמלאכה ולמצוא ניחומים בהשתלמותכן בהן. הן אז תותירו חותם בדברכן על כישורכן ותבטיחו לעצמכן זכר ראוי לשבח שאותו ינצרו לבטח הדורות הבאים לטובה".

אסתר מויאל בתוך: אלי שי, "אפנדי יעקב יהושע בעקבות הנעדרת מרת מלכת אסתר", יקום תרבות.

"זיכרו גבירותי היקרות שאתן נשים ערביות סוריות ושידיעתכן הטובה את השפות האנגלית או צרפתית – עדיין אינה עושה אתכן אנגליות או צרפתיות. לא משנה כמה קשה תאמצו להסתיר את לאומיותכן, הנה תווי פניכן יסגירו את מוצאכן, הדם בעורקיכן יעיד על כך, ערכיכן הם שיצהירו על כך. ואף אם תשכחו זאת, הנה האישה המערבית תטרח להזכיר לכן בדרך שבה תנהג בכן ותבקש לגזול מכן את זהותכן ולשוב ולהתחרות בכן..."

אסתר מויאל בתוך: אלי שי, "אפנדי יעקב יהושע בעקבות הנעדרת מרת מלכת אסתר", יקום תרבות.

אסתר אזהרי מויאל עם בעלה, ד"ר שמעון מויאל

- **מה אתם למדים על דמותה וכישוריה של אסתר מהמקורות שלפניכם?**
- **מהן שתי הסוגיות המרכזיות שמעלה אסתר ביחס לנשים מזרחיות? מה דעתכן על סוגיות אלה? נמקו**
- **עיינו במקורות מידע על דמותה של רחל המשוררת והתמודדותה כמשוררת וכחלוצה בעולם של גברים. כתבו שיחה אפשרית בין אסתר מויאל לרחל הדנות במעמדן ומקומן של נשים בכלל ונשים מזרחיות בפרט.**

היא (אסתר מויאל) היתה סופרת נודעת, פעילה למען זכויות נשים, חלק מחיי הרוח, הספרות והעיתונות של תקופתה במזרח התיכון. אסתר מויאל לבית אזהרי (לזרי) פעלה מסוף המאה ה-19 ובעשורים הראשונים של המאה ה-20 בבירות ובקהיר, באיסטנבול ובארץ ישראל. היא כתבה בעיתונות מאמרים בענייני השעה; היתה חברה באגודה למען זכויות נשים בבירות, עיר הולדתה, ואף הקימה אגודה כזאת יחד עם נשים סוריות; ייסדה עם בעלה שמעון מויאל שני כתבי עת - בהם "משפחה", שהוקדש "לטובת שחרורה של האשה המזרחית ושיפור חייה". בפתח גיליונו הראשון נכתב כי "האשה הינה יצור תרבותי בעל רצון חופשי ומצפון חי ומעמדה שווה למעמדו של הגבר... (ואף) עולה בכמה תכונות על הגבר כגון ברגשותיה העדינים ובראיית הנולד שכן צופה את הדבר מראשיתו".

מתוך: צפי סער, ההוגים המזרחיים שאף אחד לא זוכר, "הארץ", 24.06.13

אסתר מויאל היתה ללא ספק אשה מרשימה וחשובה בתרבות האזור. אתם שמעתם עליה אי פעם? אני לא, ואני מניחה שגם הרוב המוחלט של הקוראים. לא עליה ולא על עוד שורה ארוכה של אינטלקטואלים מזרחים שפעלו בתקופה זו, טרם הקמתה של מדינת ישראל - אנשי רוח שראו עצמם חלק מהמרחב התרבותי המזרחי-תיכוני, היו מצויים בתרבות הערבית והמערבית גם יחד וחיו ופעלו בשיתוף תרבותי ובאחוה עם סביבתם...

מתוך: צפי סער, ההוגים המזרחיים שאף אחד לא זוכר, "הארץ", 24.06.13

מה דעתכם על "העלמת" דמותה ופועלה של אסתר מדפי ההיסטוריה? האם הדרתה נובעת, לדעתכם, בשל היותה אישה או בשל היותה מזרחית? נמקו

איש ואישה בסיפור הבריאה

מבוא

עפ"י סימון דה בובואר חייבת האישה המשוחררת לבחור בין אובדן אישיותה לבין הוויתור על נשיותה: "הקונפליקט הזה הוא שמציין במיוחד את מצבה של האישה המשוחררת. היא מסרבת להגביל את עצמה לתפקידה כנקבה, משום שהיא איננה מוכנה להסכים לעיוות; אבל זה יהיה עיוות גם במקרה שהיא תדחה את מיניותה" (סימון דה בובואר, The Second Sex).

הקונפליקט המתואר הוא קונפליקט עתיק יומין, שכנראה נעוץ כבר בשני סיפורי הבריאה – בראשית א ובראשית ב – המציגים שני תיאורים סותרים על בריאת האשה.

ביחידה זו ניתן לבחון את שני הסיפורים במבט אקטואלי, ולרדת לשורש הקונפליקט והשלכותיו על מעמד האשה בימינו.

מומלץ ללמוד את היחידה בחברותא, ובחלק של האסיף להציף את כל העמדות והדעות שעלו בדיונים.

מטרות היחידה:

- דיון בעמדות שונות ביחס לאישה, מעמדה, תפקידה
- בירור עמדות וסטריאוטיפים מגדריים
- טיפוח יחס של כבוד בין בניס לבנות

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
היחידה למגדר ולשוויון בן המינים

איש ואשה בסיפור הבריאה

דפי לימוד

אפרים משה ליליאן, (1874 – 1925) אדם וחוה

שני סיפורי בריאה - שתי גישות מגדריות

והנה, לא ברא את האישה מן הרגליים, שהוא החלק היותר שפל - כדי שלא תהא בעיניו כשפחה. ולא בראה מן הראש כדי שלא תהא בעיניו כגברת הבית. אבל, בראה מן הצלע, שבאמצע הגוף, שתהא בבית כמותו.

רבי יצחק אברבנאל

מיכלאנג'לו, ענק מתעורר, 1510 - 1513

עלינו לשאול את עצמנו את השאלה מהי אשה? ... הגבר מייצג בו זמנית את החיובי ואת הנייטרלי... האשה נתפסת פשילולי עד כדי כך שכל הגדרה מיוחסת לה כמגבלה, בלי כל הדדיות... כך גם עולה מן הסיפור בספר בראשית... המתאר את חוה כמי שנבראה "מעצם עודפת". האנושות היא זכרי, והגבר מגדיר את האשה לא בפני עצמה, אלא יחסית אליו... היא הלא-מהותי לנוכח המהותי.

סימון דה-בובואר, המין השני, מתוך הקדמה

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ...
וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים
בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם.

וַיִּבְרָךְ אֹתָם, אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים
פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלְאוּ אֶת-הָאָרֶץ, וּכְבֹּשׁוּהָ; וּרְדוּ בְּדַגַּת
הַיָּם, וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם, וּבְכָל-חַיָּה, הַרְמִשֵּׁת עַל-
הָאָרֶץ.

בראשית א, כו-כח

וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם, עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה,
וַיִּפַּח בְּאַפָּיו, נְשֵׁמַת חַיִּים; וַיְהִי הָאָדָם, לְנֹפֶשׁ חַיָּה.
וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים, לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ;
אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה,
כָּל-חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם, וַיָּבֵא אֶל-
הָאָדָם, לְרִאוֹת מַה יִּקְרָא לוֹ; וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ
הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה, הוּא שְׁמוֹ.
וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת, לְכָל הַבְּהֵמָה וְלְעוֹף הַשָּׁמַיִם,
וְלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה; וּלְאָדָם, לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ.
וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל הָאָדָם, וַיִּישָׁן; וַיִּקַּח
אֶחָת מִצַּלְעָתָיו, וַיִּסְגֶּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָה.

וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם,
לְאִשָּׁה; וַיִּבְאֶהָ, אֶל הָאָדָם.
וַיֹּאמֶר הָאָדָם, זֹאת הִפְעַם עֵצָם מְעַצְמִי, וּבָשָׂר
מִבְּשָׂרִי; לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה, כִּי מֵאִישׁ לָקַחָהּ זֹאת.
עַל כֵּן, יִעֲזָב אִישׁ, אֶת אָבִיו, וְאֶת אִמּוֹ; וְדָבַק
בְּאִשְׁתּוֹ, וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד.

בראשית ב, ז, יח-כד

מיהו 'האדם'? 'אדם' אינו 'איש', אלא המין כולו, היצור האנושי, כלומר: איש ואישה... תפישת יסוד של שוויון מוחלט בין האיש והאשה. האישה כמו האיש, נהגתה במחשבת האלוהים ונבראה על ידו כגולת הכותרת של הבריאה. האישה כמו האיש, נבראה 'בצלם אלוהים' והיא שותפה לאיש במעמד מיוחד זה של 'האדם'. וראוי לשוב ולהגיש: השוויוניות הגמורה בין האיש והאישה, אין פרושה שמתבטל ההבדל בניהם. נהפוך הוא. השוויון נובע מבריאתם בצלם אלוהים. אבל הזכר הוא זכר והנקבה היא נקבה. שניהם נבראו כתוצאה מהחלטה אחת, על ידי בורא אחד, בעת אחת ובמתכונת אחת. ההבדל בניהם הוא נתון טבעי, אבל אין הוא מבטא לא עדיפות ולא היררכיה.

שרה יפת, בצלם אלוהים או בצלע האדם, "קוראות מבראשית", 2006, עמ' 31-32

בתיאור כזה של הבריאה [השני] אין להעלות על הדעת רעיון של שוויון!

ההיררכיה ברורה והערכיות מובהקת. במקום הראשון עומד הגבר. במקום השני – לידו, למענו ובכפיפות לו – האשה. למעשה אין הבדל רב בין האשה ובין בעלי החיים... שהרי בעלי החיים, כמו האדם, נוצרו על ידי האל "עפר מן האדמה", ואילו האישה נבנתה באופן משני, מצלע האדם. היא באה מן האיש: זה מקור שמה וזו מהותה.

שרה יפת, בצלם אלוהים או בצלע האדם, "קוראות מבראשית", 2006, עמ' 34

אלוהים העניק לאישה יתרונות רבים, לא רק בהשוואה לשאר היצורים החיים, אלא אפילו בהשוואה לגבר עצמו... בעולם הטבע היא התעלתה על האדם מבחינת מקור היווצרותה, מכיוון... שהאדם נוצר מעפר, ואילו האשה נוצרה מצלעו של האיש.

הומברט דה רומנס (המאה ה-13), נזיר דומיניקני, מתוך: "סיפורי ראשית" עמ' 64.

- הסבירו את שתי הגישות לספור בריאת האשה: מה ההבדלים ביניהם?
- מהן ההשלכות של כל גישה על מעמד האשה?
- עם איזו עמדה פרשנית אתם מזדהים? מדוע?
- הציעו פרשנות משלכם לסתירה בין שני הספורים
- מדוע, לדעתכם, סידר עורך ספר בראשית את שני הסיפורים זה אחר זה? האם לא הרגיש בסתירה? מדוע לא השמיט סיפור אחד?

לא טוב היות האדם לבדו; אעשה לו עזר כנגדו.

על מרקם היחסים בין איש לאשה

עזר כנגדו - אם זכה - עזר, ואם לא זכה - כנגדו

בראשית רבה יז ג

בריאית האישה- כבריאית האדם בשעתו: כדרך שהעולם המתין וציפה להשלמתו, עד שה' הודיעו על נזר הבריאיה, כן הדבר גם כאן, בבריאית האישה. הנה האדם כבר נברא, מסביבו פרח גן עדן ביופיו ואף על פי כן לא אמר ה' "כי טוב". אין הוא אומר: "לא טוב לאדם היותו לבדו" אלא: "לא טוב היות האדם לבדו". כל עוד האדם לבדו, עדיין העולם שרוי בלא טוב. תכלית השלמות, שהארץ תשיג בזכותו, לא תושג בשלמות, כל עוד הוא לבדו. השלמת הטוב היא האשה ולא האיש; ורק משנבראה האשה הושלם הטוב-לאדם וליקום כולו. וכך הורו רבותינו: אין אדם נקרא 'אדם' אלא בזכות אשתו; ורק שניהם כאחד קרויים 'אדם'. התפקיד הוא רב מכוחו של אחד ויש צורך לחלקו לשניים.

הרש"ר הירש, לבראשית ב, יח

אדם ישן, ואלוהים יצר צורת אשה מאחת מצלעותיו, כדי לסמל שהיא צריכה לעמוד לצדו כשותפה, ולעולם לא לשכב לרגליו כעבד; וגם שעליו לאהוב אותה כמו את בשרו שלו... האשה נוצרה בידי האומן העליון [אלוהים]. היכן נוצרה? בגן עדן. מאיזה חומר? האם היה זה חומר נתעב? לא, זה היה החומר האצילי ביותר שנברא אי פעם: מגופו של אדם ברא אלוהים את האשה.

כריסטין דה פיזאן (איטליה, המאה ה-15-14),
משוררת הומניסטית, מתוך: "סיפורי ראשית" עמ' 64.

דירר, אדם וחווה, 1504

וכן ציוו חכמים שיהא אדם מכבד את אשתו יותר מגופו... וכן ציוו חכמים על האשה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדי

הרמב"ם, הלכות אישות פט"ו, י"ח-י"ט

- איזו פרשנות ל"עזר כנגדו" מקובלת עליכם? מדוע?
- הציעו פרשנות משלכם, ברוח השוויון המגדרי. האם יכול להיות גם "עזר כנגדה"?
- עפ"י פרשנויות אלה, מה טיב היחסים הראוי בין איש לאשה? מה דעתכם על כך?

במה אישה עוזרתו לאדם?

אדם מביא חיטין. חיטין כוסס (קוצץ) [ומביא] פשתן. פשתן לובש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו?

תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סג, ע"א.

פתאום אדם נולד
ויש לו חיים שלו
ויש לו פנים שלא
ראו עוד בעולם...
פתאום אדם נולד
ויש לו צרכים שלו
יש לו דרכים שלא הלכו בהן מעולם...

פתאום אדם נולד
ויש לו שמחה שלו
יש לו עצבות שלו
יש לו תקוה שלו
ויש לו מהות שלא תתגשם
עד שיבין שהוא לא שלם
וימצא לו אשה שתביא לו ברכה
ויעשו ויראו את הפלא ש...

קטע מתוך השיר: "פתאום אדם נולד", אהרון רזאל

הגזע האנושי הוא ציפור - בעלת שתי כנפיים. כנף אחת - נקבה והשנייה - זכר. עד ששתי הכנפיים לא תתפתחנה בצורה שווה, האנושות לא תהיה מסוגלת לעוף. עכשיו יותר מאשר אי פעם, העניין הנשי הוא עניין של האנושות.

ברוטרוס ראלי

דו פרצופים בראו ... ונסרו ועשהו גנים " - מנחם הברשטט וניסרו ועשהו גביים גב לכאן וגב לכאן - עדיאל כהן חדד

אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון דיפרוסופון (דו פרצופי, שתי דמויות שונות המחוברות זו לזו) בראו, ונסרו, ועשאו גביים, גב לכאן וגב לכאן.

בראשית רבה פרשה ח

נסחו את שתי הגישות כלפי האישה, לפי שני סיפורי הבריאה ולאור הפרשנויות שלמדתם בדפים אלה:

- מצאו בתקשורת אירועים בימינו, המייצגים כל אחת מן הגישות ביחס לאשה. הסבירו כיצד האירוע מייצג את הגישה.
- הציעו לדמויות באירועים שמצאתם התמודדות שונה מזו המתוארת, עפ"י רוח חוק שוויון זכויות חברתיות (תיקון: תש"ס):
"לכל אישה ואיש זכות שווה לקיום בכבוד אנושי, ובכלל זה לשוויון בתחומי העבודה, החינוך, ההשכלה, הבריאות, הדיור, איכות הסביבה והרווחה החברתית."

חיה לא נוצרה בשעה שנברא אדם, ואף לא מאותו חומר שממנו נוצר אדם.

היא נלקחה מצלעו של הזכר הראשון. אפילו לידתה לא הייתה עצמאית. אלוקים לא בחר לברוא אותה בספונטניות כתכלית לעצמה - לעובדו ישירות בתמורה ליצירתה.

הוא ייעד אותה עבור האדם, על מנת להציל את אדם מבדידותו.

בן זוגה היה מקורה ותכליתה. היא הייתה העזר כנגדו מבין הברואים השניים במעלה, הפחות מהותיים. היא הייתה ברייה מודעת אך כנועה מטבעה.

כאן טמונה התקווה הפלאית שתלה הגבר תכופות באישה. הוא מקווה להגשים את עצמו כהוויה באמצעות בעלות בשרים על הוויה אחרת, ולאשר את תחושת החירות שלו באמצעות כניעותה של נפש חופשייה.

סימון דה בובאר, המין השני, לונדון 1898

האדם הראשון חש בבטחה ובנוחיות כשהוא מצוי בחברתה של חוה, מן הבחינה המעשית - ולא מבחינה מהותית. לעולם לא יודה כי מבחינה מהותית אין הוא יכול להתקיים בלי חוה.

אדם וחוה פועלים יחד וחותרים יחד לקראת יעדים, אבל הם אינם קיימים יחד. מבחינה אונטולוגית הם אינם שייכים זה לזו; לכל אחד יש תחושת "אני" ואין להם תחושת "אנחנו".

ודאי, הם מקושרים זה בזה, אבל קוויי התקשורת הם בין שני אישים חיצוניים העוסקים בעבודה, השואפים להצלחה, והמדברים במטבעות לשון שחוקים; אין כאן תקשורת בין שתי נשמות הקשורות זו בזו ביחס הדוק, אלא כל אחת מהן מדברת דיבור המיוחד לה... זכר ונקבה זומנו על ידי בוראם לפעול מתוך אחדות כדי לפעול בהצלחה. ברם, הם לא נתבעו להתקיים באחדות כדי לטהר, לגאול ולקדש את חייהם.

הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק, איש האמונה

מה שהיה תחילה רק יצור אחד היה מעתה לשניים. כך חתם הכתוב על השוויון הגמור לאישה.

הרש"ר הירש, בפירושו לבראשית ב, כב